

ISSN 2075-1893(Print)
ISSN 2409-3173(Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

**ПРОБЛЕМИ
БЕЗПЕРЕРВНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ
І КАРТОГРАФІЇ**

Збірник наукових праць

Випуск 34

Заснований 2000 року

Харків – 2021

До збірника включені статті, у яких розглядаються актуальні проблеми сучасної практичної підготовки студентів і учнів з географії та картографії; узагальнюється досвід і розкриваються перспективи розробки та впровадження у навчальний процес інноваційних педагогічних технологій, підготовки і видання нових картографічних творів, призначених для використання у школах, вищих навчальних закладах та в інших установах безперервної географічної освіти.

Призначено для науковців, аспірантів, викладачів та вчителів географії.

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б у галузі географічних наук за спеціальностями 103 (науки про Землю) та 106 (географія) (Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020)

Збірник зареєстрований у міжнародних наукометричних базах Index Copernicus, DOAJ, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, BASE, OAJI

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 12 від 29 листопада 2021 р.)*

Редакційна колегія:

В.А. Пересадько – головний редактор, д-р геогр. наук, проф. (ХНУ імені В.Н. Каразіна); О.О. Жемеров – відповідальний редактор, канд. геогр. наук, проф. (ХНУ імені В.Н. Каразіна); С.В. Костріков, д-р геогр. наук, проф. (ХНУ імені В.Н. Каразіна); Л.М. Немець, д-р геогр. наук, проф. (ХНУ імені В.Н. Каразіна); І.Г. Черваньов, д-р техн. наук, проф. (ХНУ імені В.Н. Каразіна); К.Ю. Сегіда, д-р геогр. наук, доцент (ХНУ імені В.Н. Каразіна); А.В. Гриценко, д-р геогр. наук, проф. (УКРНДІЕП, м. Харків); Л.М. Даценко, д-р геогр. наук, проф. (КНУ імені Т. Шевченка); І.П. Ковальчук, д-р геогр. наук, проф. (Національний університет біоресурсів і природокористування України); Є.О. Маруняк, д-р геогр. наук, (Інститут географії НАНУ); Р.І. Сосса, д-р геогр. наук, проф. (Національний університет «Львівська політехніка»); О.С. Третяков, канд. геогр. наук (ІП «Інтетікс», м. Харків), д-р географії (Франція); П.Г. Шищенко, д-р геогр. наук, проф., чл.-кор. НАПН України (КНУ імені Т. Шевченка); О.М. Берлянт, д-р геогр. наук, проф. (Канада); О.С. Володченко, д-р географії, проф. (Німеччина); Антоніо Авеліно Батішта Віера, д-р географії (Португалія), Т.П. Гордезіані - д-р геогр. наук, проф. (Грузія); Кэндіс Лубберинг, д-р географії (США), Дуглас Річардсон, д-р географії (США), Елена Огнева-Гіммельбергер, д-р географії (США).

Адреса редакційної колегії:
61022, м. Харків - 22, майдан Свободи, 4, к. 4-72
тел. 707-53-60, e-mail: progoik@physgeo.com
сайт: <http://goik.univer.kharkov.ua>

Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : Збірник наукових праць. – Вип. 34. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. – 68 с.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність, достовірність наведених даних, фактів, цитат, інших відомостей.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 8681 від 22.04.2004

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2021

ISSN 2075-1893(Print)
ISSN 2409-3173(Online)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

V.N. Karazin Kharkiv National University

**THE PROBLEMS
OF CONTINUOUS GEOGRAPHICAL EDUCATION
AND CARTOGRAPHY**

Collection of scientific works

Issue 34

Founded in 2000

Kharkiv- 2021

The collection includes articles that address current issues of modern practical training of students in geography and cartography. The experience is summarized and the prospects of development and introduction of innovative pedagogical technologies into the educational process are revealed, as well as preparation and publication of new cartographic works to be used in schools, higher educational institutions and other institutions of continuous geographical education.

It is designed for scientists, graduate students and teachers of geography.

The collection is included in the List of scientific professional publications of Ukraine in category B in the field of geographical sciences in specialties 103 (Earth sciences) and 106 (geography) (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 from 17.03.2020)

The collection is registered in international scientometric databases Index Copernicus, DOAJ, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, BASE, OAJI

*Approved for publication by the decision of the Academic Council,
V.N. Karazin Kharkiv National University
(Minutes № 12 of 29.11.2021)*

Editorial board:

V.A. Peresadko - Editor-in-Chief, Dr. geogr. sciences, prof. (V.N.Karazin KhNU); O.O. Zhemerov - Editor-in-Chief, Ph.D. geogr. sciences, prof. (V.N.Karazin KhNU); S.V. Kostrikov, Dr. geogr. sciences, prof. (V.N.Karazin KhNU); L.M. Nemets, Dr. geogr. sciences, prof. (V.N.Karazin KhNU); I.G. Chervanev, Ph.D. geogr. sciences, prof. (V.N.Karazin KhNU); K.Y. Sehida, Dr. geogr. sciences (V.N.Karazin KhNU); A.V. Grytsenko, Dr. geogr. sciences, prof. (UKRNDIEP, Kharkiv); L.M. Datsenko, Dr. geogr. sciences, prof. (T. Shevchenko KNU); I.P. Kovalchuk, Dr. geogr. sciences, prof. (National University of Bioresources and Environmental Sciences of Ukraine); E.O. Marunyak, Dr. geogr. sciences, (Institute of Geography, NASU); R.I. Sossa, Dr. geogr. sciences, prof. (Lviv Polytechnic National University); O.S. Tretyakov, Ph.D. geogr. sciences (Intetix, Kharkiv), Doctor of Geography (France); P.G. Shishchenko, Dr. geogr. sciences, prof., Corresponding Member NAPS of Ukraine (Taras Shevchenko National University); O.M. Berlyant, Dr. geogr. sciences, prof. (Canada); O.S. Volodchenko, Doctor of geography, prof. (Germany); Antonio Avellino Batista Vieira, PhD in Geography (Portugal), T.P. Gordeziani - Dr. geogr. sciences, prof. (Georgia); Candice Lubbering, PhD in geography (USA), Douglas Richardson, PhD in Geography (USA), Elena Ogneva-Himmelberger, PhD in geography (USA).

Address of Editorial Board:

4, Maidan Svobody, room 4-72, Kharkiv – 22, 61022
tel. 707-53-60, e-mail: progoik@physgeo.com
site: <http://goik.univer.kharkov.ua>

The Problems of Continuing Geographical Education and Cartography: Collection of scientific works. – Issue 34. – Kh.: V.N. Karazin KhNU, 2021. – 68 p.

The authors of the published materials are fully responsible for the selection, accuracy, reliability of the data, facts, quotations and other information.

Articles have been reviewed internally and externally.

Certificate of state registration KV № 8681 dated 22.04.2004

© V.N. Karazin Kharkiv National University,
design, 2021

ЗМІСТ

К. Кравченко МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СВІТОВИХ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	7
П. Лоцман, С. Некос МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ ГЕНЕРАЛІЗАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ ГІДРОГРАФІЧНОЇ МЕРЕЖІ.....	13
В. Опара, І. Бузіна, Д. Хайнус, С. Винограденко ОСНОВНІ АСПЕКТИ ОХОРОНИ, ВІДТВОРЕННЯ ТА РЕКРЕАЦІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ КОМПЛЕКСІВ ТЕРИТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ГОМІЛЬШАНСЬКІ ЛІСИ».....	20
Ю. Прасул, В. Клименко, Н. Бубир, Я. Мельник, А. Чудінов ВИЗНАЧЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДОСТУПНОСТІ ТА ЇЇ КАРТОГРАФУВАННЯ.....	29
Н. Свір ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН ТУРИСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ.....	39
К. Сегіда, Д. Ушкварок ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В МЕЖАХ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	45
Б. Шуліка ВИНОГРАДАРСТВО І ВИНОРОБСТВО В ПІВНІЧНО-СХІДНОМУ ЛІСОСТЕПОВОМУ КРАЇ УКРАЇНИ В ПОЄДНАННІ З ВИННИМ ТУРИЗМОМ.....	53
Г. Шинкаренко, О. Жемеров МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ У ПРОФІЛЬНИХ 10-Х КЛАСАХ (англ. мовою).....	59

CONTENT

K. Kravchenko METHODOLOGICAL FEATURES OF THE WORLD URBANIZATION PROCESSES STUDY.....	7
P. Lotsman, S. Nekos METHODS AND MODELS OF GENERALIZATION OF HYDROGRAPHIC NETWORK OBJECTS.....	13
V. Opara, I. Buzina, D. Khainus, S. Vynohradenko MAIN ASPECTS OF PROTECTION, REPRODUCTION AND RECREATIONAL USE OF NATURAL COMPLEXES ON THE TERRITORY OF GOMILSHAN NATIONAL NATURAL PARK.....	20
Yu. Prasul, V. Klymenko, N. Buby, Ya. Melnyk, A. Chudinov DEFINITION OF ALTERNATIVE TOURIST AVAILABILITY AND ITS MAPPING.....	29
N. Svir FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN STUDENTS WHEN TEACHING THE DISCIPLINES OF TOURISM DIRECTION.....	39
K. Sehida, D. Ushkvarok PROSPECTS OF TOURISM DEVELOPMENT WITHIN THE NATURE PROTECTED AREAS OF KHARKIV REGION.....	45
B. Shulika VITICULTURE AND WINEMAKING IN THE NORTH-EASTERN FOREST-STEPPE REGION OF UKRAINE COMBINED WITH VINE TOURISM.....	53
H. Shynkarenko, A. Zhemerov METHODS OF THEACHING GEOGRAPHY IN PROFILE 10th GRADES.....	59

DOI: 10.26565/2075-1893-2021-34-01
УДК 911.375.1(100)

Катерина Кравченко

к. геогр. н., доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства
e-mail: kateryna.kravchenko@karazin.ua; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4654-3185>
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

Методичні особливості дослідження світових урбанізаційних процесів

Метою цієї статті є розкриття методичних особливостей дослідження урбанізації та аналіз світових урбанізаційних процесів. Урбанізація є складним суспільно-географічним процесом, який розвивається та проявляється у двох вимірах: просторовому та суспільному, отже, урбанізаційні процеси є передумовою глобальних трансформацій як у просторовому, так і у суспільно-географічному вимірі.

Основний матеріал. Урбанізація є специфічним суспільно-географічним процесом, який характеризується значною динамічністю та глобальністю прояву. Найбільшою проблемою сучасної урбанізації є переорієнтація векторів її поширення та розвитку: якщо у XIX-XX століттях урбанізація була явищем, притаманним здебільшого розвиненим та високорозвиненим країнам, то у XXI столітті викликом для суспільства є інтенсивний розвиток урбанізації у країнах низького рівня розвитку, країнах «третього світу». Для дослідження світових урбанізаційних процесів можна використати широкий комплекс філософських, загальнонаукових та конкретнонаукових методів, а для оцінки рівня інтенсивності процесу урбанізації доречним є використання параметрів та набору індикаторів, що характеризують стан просторової трансформації під антропогенним впливом, рівень розвитку економіки і суспільства тощо. Значна частина країн світу для визначення міських (урбанізованих) територій використовує первинні критерії – адміністративний (25,3 %), демографічний (15,9 %) та урбаністичний (3,4 %).

Аналіз показників, які характеризують особливості розвитку сучасних урбанізаційних процесів, засвідчує значну диференціацію прояву. Відмінною особливістю є підвищення рівня урбанізації у бідних країнах Африки та Латинської Америки. Встановлення взаємозалежності між рівнем економічного розвитку країни (ВВП на душу населення) до чисельності міського населення доводить безумовний прямий, але умовний зворотній взаємозв'язок.

Висновки і подальші дослідження. Проведений апробаційний аналіз процесу урбанізації у світовому та регіональному вимірах, дослідження співвідношення частки міського населення та ВВП країн світу засвідчують спроможність обраних підходів і методів дослідження та обумовлює використання оригінальних (авторських) методів і методик дослідження для моніторингу та прогнозування подальшого розвитку урбанізації на різних ієрархічних рівнях.

Ключові слова: урбанізація, урбанізаційні процеси, чисельність населення, економічний розвиток, місто, міське населення, методи дослідження.

Вступ. Урбанізація є глобальним процесом, який у XXI столітті безпосередньо стосується кожного другого мешканця планети, адже більше половини людства мешкає у містах і населених пунктах міського типу [9]. Міста є центрами продукування товарів, послуг та інновацій, а деякі з них – глобальні міста - відіграють провідну роль у світовій економічній і політичній сфері на рівні з країнами та регіонами. Історично урбанізація і, зокрема, урбанізаційні процеси виступали потужними індикаторами соціального та економічного розвитку на усіх ієрархічних рівнях. Проте, за прогнозами

ООН, до 2050 року міське населення світу зросте на 2,5 мільярди осіб, а майже 90% приросту населення буде зосереджено в слабко розвинених країнах і країнах, що розвиваються, - в Азії та Африці [8]. Дослідження процесу урбанізації у світовому вимірі дозволяє проаналізувати просторово-часові особливості динаміки, сформувати характерні моделі розвитку та розробити прогнозні сценарії трансформації світової системи.

Вихідні передумови. Урбанізаційні процеси динамічно прогресують з кожним роком і ще ніколи у світовій історії не розвивались настільки

інтенсивно. Це обумовлює високий інтерес з боку провідних науковців та потужних Міжнародних організацій: Альянсу міст, ООН-Хабітат, Європейської комісії, Світового банку [2, 4, 8, 9]. Зокрема, їх діяльність спрямована на моніторинг динаміки процесу урбанізації та обрахунок прогностичних показників рівня урбанізації і чисельності населення світу у середньостроковій (10 – 20 років) та довгостроковій (50 – 100 років) перспективі [2, 4, 8, 9]. У науковій спільноті питанням урбанізації присвячено широке коло робіт географів-супільників, геоурбаністів, економістів, соціологів та істориків. Широко висвітлюються питання просторово-часової типології урбанізації, етапів формування та розвитку міст, у тому числі – глобальних, система чинників розвитку процесу урбанізації, можливі сценарії її поширення та розвитку [1, 6, 7]. Якщо у XIX ст. дослідження цієї теми розкривали процес урбанізації як конкурентну боротьбу між двома укладами – типами землекористування та взаємодією різних соціальних груп, то сучасні дослідження визначають урбанізаційні процеси як динаміку концентрації та чисельності населення, поширення міського способу життя, що характеризується чотирма фазами розвитку: урбанізація, субурбанізація, деурбанізація, рурбанізація [7].

Метою статті є розкриття методичних особливостей дослідження урбанізації та аналіз світових урбанізаційних процесів. Урбанізація є складним суспільно-географічним процесом, який розвивається і проявляється у двох вимірах: просторовому та суспільному, отже, урбанізаційні процеси є передумовою глобальних трансформацій як у просторовому, так і у суспільно-географічному вимірі. Таким чином, дослідження урбанізації є актуальним і своєчасним та має здійснювались комплексно, враховуючи широкий спектр показників та індикаторів.

Виклад основного матеріалу. Урбанізація є специфічним суспільно-географічним процесом, який характеризується значною динамічністю і глобальністю прояву. Сьогодні майже у всіх регіонах світу переважна кількість населення мешкає саме у містах. За прогнозами провідних Міжнародних організацій, які опікуються питаннями народонаселення, відомо, що чисельність містян у світі буде продовжувати зростати, збільшуватись будуть площі міських і приміських територій. Серед визначальних факторів варто назвати збільшення природного приросту населення, інтенсивні міграції з сільських територій до міст, переїзд до великих міст та міст-мільйонерів розвинених країн з інших регіонів і країн світу [4, 6].

Найбільшою проблемою сучасної урбанізації є переорієнтація векторів її поширення і розвитку: якщо у XIX-XX століттях урбанізація була явищем, притаманним здебільшого розвиненим і високо-розвиненим країнам, то у XXI столітті викликом для суспільства є інтенсивний розвиток урбанізації

у країнах низького рівня розвитку, країнах «третього світу». І цей тип розвитку фактично не відповідає визначенню дефініції «урбанізація», адже розширення території міст та зростання чисельності міського населення не супроводжується підвищенням якості життя населення, економічним розвитком міст та розбудовою міської інфраструктури. Формуються нові міські райони так званого «нетряного» типу – бідні райони, де населення живе за межею бідності в антисанітарних умовах [8, 9]. Отже, урбанізація має позитивні та негативні наслідки, і саме тому вкрай важливо вчасно виявити перспективи і проблеми перебігу даного процесу.

З огляду на міждисциплінарність обраного об'єкта дослідження, якісний і верифікований результат можливо отримати тільки за умови використання комплексних наукових підходів, які враховують особливості урбанізаційних процесів, а саме:

- системного підходу з огляду на глобалізаційні прояви процесу урбанізації та прояву у системі населення, інфраструктурі тощо;
- синергетичного підходу як модифікації системного, з огляду на значну здатність урбанізаційних процесів до самоорганізації та саморозвитку;
- суспільно-географічного підходу як найбільш комплексного, який забезпечує аналіз просторової і суспільно-географічної складових.

Для дослідження світових урбанізаційних процесів можна використати широкий комплекс філософських, загальнонаукових і конкретнонаукових методів, а саме:

- методи індукції та дедукції для логічного осмислення та опрацювання наявних даних і відомостей щодо світових урбанізаційних процесів;
- метод порівняння для визначення рівня урбанізації в регіонах і країнах світу, порівняння особливостей урбанізації у різні часи та періоди, визначення перспективних регіонів розвитку урбанізації;
- метод аналогії для прогнозування розвитку урбанізаційних процесів у різних регіонах і країнах світу відповідно до прецедентного світового досвіду;
- методи аналізу і синтезу – для дослідження окремих складових урбанізаційного процесу та формування цілісного уявлення про особливості світових урбанізаційних процесів;
- методи класифікації і систематизації дозволяють виявити загальні та відмінні тренди світових урбанізаційних процесів;
- метод групування – для групування країн світу за показниками, які характеризують урбанізованість їх територій;
- історичний метод – для дослідження часових змін, які відбулися в різні періоди розвитку процесу урбанізації та з'ясування чинників, що зумовили дані процеси;
- графічний і картографічний – для візуалізації результатів опрацювання статистичної бази даних та розрахунку показників, які характеризують ур-

банізаційні процеси, зокрема – з використанням ГІС та онлайн-ГІС;

– географічний метод зумовлює дотримання принципу територіальності та комплексності при дослідженні урбанізаційних процесів;

– математико-статистичний метод дозволяє опрацювати сформовані бази даних та розрахувати необхідні показники, які характеризують світові урбанізаційні процеси.

Також для дослідження просторово-часових особливостей розвитку урбанізаційних процесів можливим є використання авторських суспільно-географічних методик дослідження, таких, як метод моделювання інтегральної функції впливу (ІФВ-моделювання), моделювання міграційних процесів та приросту населення тощо.

Для оцінки рівня інтенсивності процесу урбанізації доречним є використання параметрів і набору індикаторів, що характеризують стан просторової трансформації під антропогенним впливом, рівень розвитку економіки і суспільства тощо [8]. При дослідженні особливостей світової урбанізації надзвичайно важливим є визначення «міського» у різних країнах світу. Безумовно, превалюючим фактором визначення міського населення виступає частка населення, яка зайнята у несільськогосподарській діяльності, зокрема – у промисловості, сфері послуг, туризмі тощо. Є загальноприйняті категорії, які визначають категорію «місто», зокрема: адміністративні кордони, законодавчо визначена

кількість жителів, щільність і кількість населення, антропогенний ландшафт та забудована площа (морфологія міста), щільність і розвиненість транспортної мережі, кількість рейсів, час у дорозі тощо.

Проте, часто країни використовують широко диференційовані визначення процесу урбанізації. Розрізняються не тільки межі між міськими та сільськими територіями, але й типи показників, що їх характеризують. Одні країни використовують показник чисельності населення, інші – щільність населення, рівень розвитку інфраструктури, транспортної мережі, тип зайнятості населення тощо (табл.).

Отже, значна частина країн світу для визначення міських (урбанізованих) територій використовує первинні критерії – адміністративний (25,3 %), демографічний (15,9 %) та урбаністичний (3,4 %). Економічний критерій у якості визначального не використовує жодна з проаналізованих країн світу. У якості другорядних критеріїв країни використовують комплекси адміністративно-економічних, адміністративно-демографічних та ін. критеріїв залежності від історичних аспектів розвитку країни, законодавства тощо. Наприклад, в Аргентині містом вважається населений пункт з чисельністю населення від 2 000 тис. осіб, в Україні – від 10 тис. осіб, у Японії – заселена територія з чисельністю населення від 50 000 осіб, у Швеції – забудована територія з чисельністю населення від 200 осіб, в Уругваї міста офіційно визначаються законодавством, в

Таблиця

Кількість країн світу відповідно до критеріїв, які вони використовують при визначенні міських (урбанізованих) територій (побудовано автором за даними [3, 8])

Кількість і тип критеріїв		Кількість країн, які використовують даний критерій	Відсоток, % (від кількості 233 країн та територій)
<i>Первинні критерії</i>			
Один критерій	Адміністративний	59	25,3
	Економічний	-	-
	Демографічний (чисельність/густота населення)	37	15,9
	Урбаністичний	8	3,4
<i>Вторинні критерії</i>			
Два критерії	Адміністративно-демографічний	17	7,3
	Адміністративно-урбаністичний	20	8,6
	Економіко-демографічний	9	3,9
	Демографічно-урбаністичні	20	8,6
Три критерії	Адміністративно-економічний	4	1,7
	Адміністративно-демографічний	10	4,3
	Економіко-демографічний	14	6,0
Чотири критерії	Адміністративний, економічний, демографічний (чисельність/густота населення), урбаністичний	11	4,7
	Все населення вважається міським	12	5,2
	Визначення відсутнє або є нечітким	12	5,2
Загальна кількість країн		233	100%

Індії – населені пункти з щільністю населення від 400 осіб на 1 кв. км, у Сінгапурі все населення вважається міським [8].

Використовуючи комплекс зазначених підходів, методів і критеріїв, розглянемо особливості сучасного розвитку світової урбанізації. Проаналізуємо сучасний перебіг урбанізаційних процесів у контексті країн і регіонів світу (рис.1, рис.2). За даними Європейської комісії, які ґрунтуються на аналізі супутникових знімків, переписів населення та стандартизованих визначень міського населення, отримуємо середній рівень урбанізації близько 85%. У регіональному розрізі найвищий рівень урбанізації характерний сьогодні для Азії та Латинської Америки, що підтверджує тезу про надмірний розвиток урбанізаційних процесів у регіонах середнього та слабкого рівня економічного розвитку. Менш інтенсивно урбанізація наразі проявляється у Північній Америці та Європі – у розвинених регіонах світу.

Аналізуючи розвиток урбанізації у розрізі країн світу відповідно до наявних національних статистичних даних, варто зауважити, що найбільше країн, де переважає сільське населення, зосереджено в Африці (Сомалі, Південний Судан, Чад), у Південній Азії (Афганістан, Камбоджа, Таджикистан), Латинській Америці (Гайана) та країнах Океанії. У більшості країн із рівнем доходу вище середнього – у Східній Європі, Східній Азії, Північній та Південній Африці та Південній Америці - рівень урбанізації знаходиться в діапазоні від 50 до 80% осіб.

Найвищий рівень урбанізації характерний для міст Азії (Сінгапур, Гонконг, Кувейт), Латинської Америки (Уругвай, Пуерто-Ріко). За офіційною статистикою переважна більшість населення Європи та Північної Америки також мешкає у містах.

Використовуючи статистичні дані щодо чисельності міського населення (демографічний показник) та частку внутрішнього валового продукту на душу населення (ВВП, економічний показник), можна прослідкувати відповідне співвідношення та взаємозалежність цих понять (рис.3).

Дане співвідношення демонструє сильний зв'язок між урбанізацією та економічним доходом країни: у міру того, як країни стають багатшими, вони, як правило, стають більш урбанізованими, отже зв'язок між економічним зростанням країни та урбанізацією є достатньо підтвердженим. Проте, урбанізація є доволі складним процесом і обумовлюється більш широким комплексом економічних явищ, таких, як: висока щільність економічної діяльності, інтенсивні торговельні зв'язки, використання людського капіталу, спільна інфраструктура та поділ праці [7]. Тому виникає питання, чи існує причинно-наслідковий зворотний зв'язок, завдяки якому урбанізація також може обумовлювати майбутнє економічне зростання (наприклад, для слабко розвинених країн Африки і Латинської Америки).

Доказів для цього наразі недостатньо, адже сучасні оцінки цього ефекту здебільшого свідчать про те, що країни з вищою початковою часткою міського населення не досягають швидшого або повільнішого економічного зростання, ніж країни з низькою початковою часткою міського населення [4, 8].

Висновки і перспективи подальших пошуків. Світові урбанізаційні процеси щорічно набувають нових імпульсів розвитку, проявляються на все нових територіях, зокрема у країнах Африки, Азії та Латинської Америки. Це робить урбаністичні дослідження безпрецедентно актуальними сьогодні. Проте, при дослідженні особливостей світових урбаністичних процесів виникає певна невідповідність, пов'язана з тим, що кожна з країн світу має свої підходи до визначення міських територій, що певним чином ускладнює дослідження світової урбанізації. Проте, є й уніфіковані критерії, такі, як: чисельність населення, щільність населення, економічні та адміністративні критерії. Зазвичай країни використовують комплекс даних критеріїв або їх модифікації. Джерелами інформації для дослідження процесу урбанізації виступають супутникові знімки, переписи населення, статистичні дані по країнах світу.

З огляду на міждисциплінарність обраного об'єкта дослідження, якісний та верифікований результат можливо отримати тільки за умови використання комплексних наукових підходів, які враховують особливості урбанізаційних процесів, зокрема: системного підходу (з огляду на глобалізаційні прояви процесу урбанізації та прояву у системі розселення, інфраструктурі тощо), синергетичного підходу (з огляду на значну здатність урбанізаційних процесів до самоорганізації і саморозвитку) та суспільно-географічного підходу як найбільш комплексного, який забезпечує аналіз просторової і суспільно-географічної складової. Для отримання достовірного та верифікованого результату надзвичайно важливим є використання широкого комплексу філософських, загальнонаукових і конкретно наукових методів. Інструментом для візуалізації і просторового аналізу отриманих результатів доречно використати ГІС або онлайн-ГІС. Також для дослідження просторово-часових особливостей розвитку урбанізаційних процесів можливим є використання авторських суспільно-географічних методик дослідження, таких, як метод моделювання інтегральної функції впливу (ІФВ-моделювання), моделювання міграційних процесів та приросту населення тощо. Проведений апробаційний аналіз процесу урбанізації у світовому та регіональному вимірі, дослідження співвідношення частки міського населення та ВВП країн світу засвідчують спроможність обраних методів дослідження та обумовлює використання оригінальних (авторських) методів і методик дослідження для моніторингу й прогнозування подальшого розвитку урбанізації на різних ієрархічних рівнях.

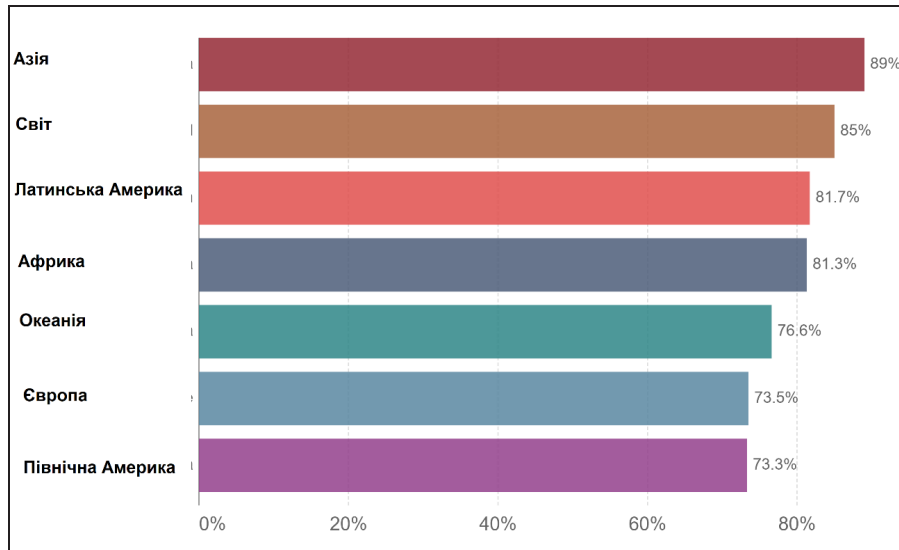

Рис.1. Рівень урбанізації у розрізі регіонів світу, 2020 р. (допрацьовано автором за даними [8])

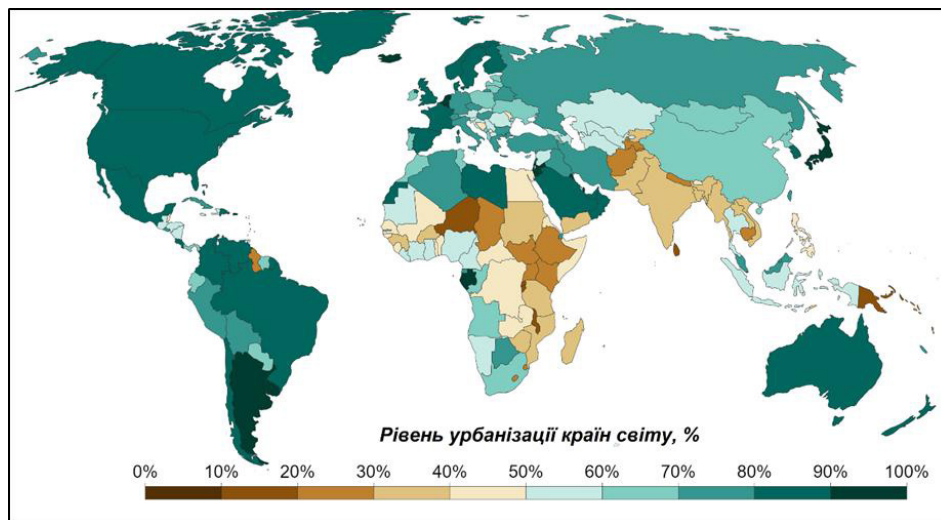

Рис.2. Рівень урбанізації країн світу 2020 р. (допрацьовано автором за даними [8])

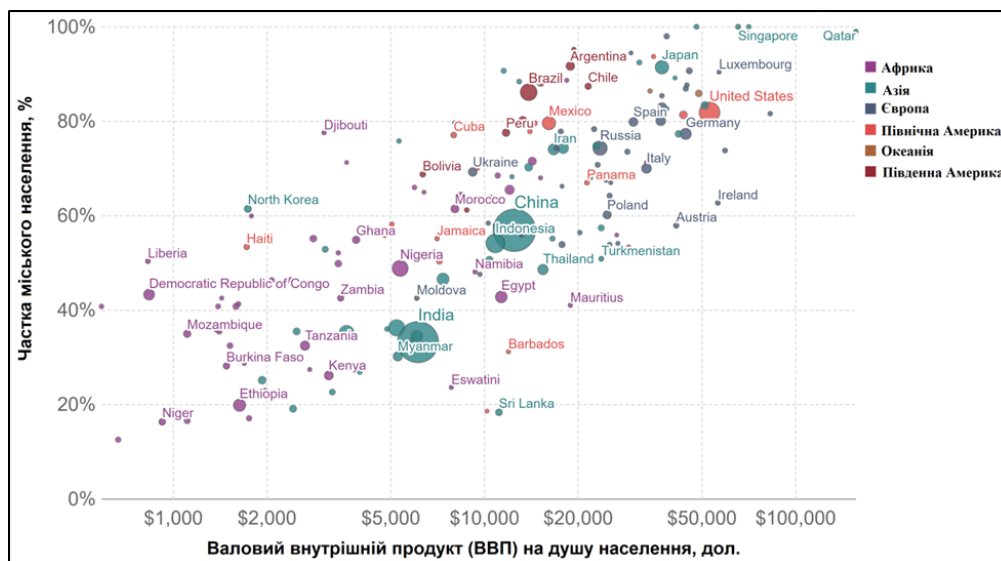

Рис.3. Частка міського населення відносно до валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення у 2020 р. (допрацьовано автором за даними [8])

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bai X. Landscape Urbanization and Economic Growth.: Positive Feedbacks and Sustainability Dilemmas / X. Bai, J. Chen, P. // Environmental Science & Technology, 46. 2019. – P. 132–139.
2. Cities Alliance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.citiesalliance.org/how-we-work/porfolio-results/cities-alliance-results/overall-results>
3. Demographia World Urban Areas 12th Annual Edition. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.demographia.com/db-worldua.pdf>
4. Kravchenko K. Innovative aspects of modern development of world cities / K. Kravchenko, K. Niemets, L. Niemets, O. Nosyriev, K. Sehida, I. Telebienieva.). – Proceedings of the 37th International Business Information Management Association Conference (IBIMA), – Cordoba, Spain. – 2021. – P. 2099-2105.
5. Our World in Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ourworldindata.org/urbanization>
6. Sassen S. The Global City: Introducing a Concept / S. Sassen. – The Brown Journal of World Affairs. – 2005. – Vol. XI, Issue 2. – P. 27-43.
7. Smith N. New Globalism. New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy / N. Smith // Antipode. – 2020. – Vol. 34, Issue 3. – P. 433-450.
8. UN 2020. World Population Prospects [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://population.un.org/wup/>
9. UN-Habitat. World Cities Report 2020: Nations Human Settlements Programme [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://unhabitat.org/wcr/>

Kravchenko Kateryna Oleksandrivna – Candidate of Sciences (Geography), Associate Professor of the Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University. e-mail: kateryna.kravchenko@karazin.ua; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4654-3185>

METHODOLOGICAL FEATURES OF THE WORLD URBANIZATION PROCESSES STUDY

The purpose of this article is to reveal the methodological features of the urbanization research and analyze global urbanization processes. Urbanization is a complex human-geographical process that develops and manifests itself in two dimensions: spatial and social. Therefore, urbanization processes are a prerequisite for global transformations in both spatial and socio-geographical dimensions.

Basic material. Urbanization is a specific socio-geographical process, characterized by significant dynamism and global manifestation. The biggest problem of modern urbanization is reorientation of its spread and development vectors: while in the XIX-XX centuries urbanization was a phenomenon typical for mostly developed and highly developed countries, the challenge for society in the XXI century is the intensive urbanization development in the low-income countries, the so-called “third” countries. A scientist can apply a wide range of philosophical, general and specific scientific methods to study global urbanization processes, assessing the intensity level of the urbanization process, using the parameters and a set of indicators that characterize the state of spatial transformation under anthropogenic impact, economic and social development. Many countries around the world use primary criteria to determine urban (urbanized) areas - administrative (25.3%), demographic (15.9%), and urban (3.4%) ones.

The analysis of indicators characterizing the peculiarities of developing modern urbanization processes demonstrates a significant differentiation of the manifestation. A distinctive feature is the increasing level of urbanization in poor countries in Africa and Latin America. Establishing the interdependence between the level of economic development of the country (GDP per capita) and the number of urban population prove unconditional direct but conditional reverse relationship.

Conclusions and further research. The approbation analysis of the urbanization process at the global and regional dimensions, the study of the ratio of urban population share and GDP of the world countries demonstrates the ability of the selected approaches and research methods. It also determines application of the original (author’s) research methods to monitor and predict further urbanization development at different hierarchical levels.

Keywords: *urbanization, urbanization processes, population, economic development, city, urban population, research methods.*

REFERENCES:

1. Bai, X., Chen, J., Shi, P. (2019). Landscape Urbanization and Economic Growth.: Positive Feedbacks and Sustainability Dilemmas // Environmental Science & Technology, 46, 132–139 (in English).
2. Cities Alliance. Available at: <https://www.citiesalliance.org/how-we-work/porfolio-results/cities-alliance-results/overall-results> (in English).
3. Demographia World Urban Areas 12th Annual Edition. Available at: <http://www.demographia.com/db-worldua.pdf> (in English).
4. Soliman, K. (ed.), Kravchenko, K., Niemets, K., Niemets, L., Nosyriev, O., Sehida, K., Telebienieva, I. (2021). Innovative aspects of modern development of world cities, Proceedings of the 37th International Business Information Management Association Conference (IBIMA), Cordoba, Spain, 2099-2105 (in English).
5. Our World in Data. Available at: <https://ourworldindata.org/urbanization> (in English).
6. Sassen, S. (2005). The Global City: Introducing a Concept // The Brown Journal of World Affairs, XI (2), 27-43 (in English).
7. Smith, N. (2020). New Globalism. New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy // Antipode, 34 (3), 433-450 (in English).
8. UN 2020. World Population Prospects. Available at: <https://population.un.org/wup/> (in English).
9. UN-Habitat. World Cities Report 2020: Nations Human Settlements Programme. Available at: <https://unhabitat.org/wcr/> (in English).

DOI: 10.26565/2075-1893-2021-34-02
УДК.528.94

Павло Лоцман*

к. геогр. н., доцент кафедри суспільно-економічних дисциплін і географії
e-mail: lotsman.pavel.i@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9894-5728>

Світлана Некос*

к. геогр. н., доцент кафедри суспільно-економічних дисциплін і географії
e-mail: svetlananekos@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3038-2092>

*Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002

Методи та моделі генералізації об'єктів гідрографічної мережі

Мета статті полягає у дослідженні просторових геодезичних, картометричних характеристик гідрографічної мережі (включаючи штучно створені об'єкти) Харківської та Полтавської областей в різних масштабах (1: 200 000 1: 1000 000) для подальшої генералізації.

Основний матеріал. Для об'єктивного відображення навколишньої дійсності потрібні дослідження місцевості, вивчення її топогеодезичних характеристик, виявлення на підставі цього закономірностей з подальшою апроксимацією. Наведені розрахунки дозволяють систематизувати картометричні показники річкових басейнів, водоймищ, виявити закономірності їх розвитку, створити об'єктивну картину їх стану. Використання розроблених у статті моделей значно спрощує вибір картографічних об'єктів при генералізації, що, як відомо, є центральною проблемою технічного контролю карт. Дослідження дозволило розробити легенду картографічних умовних позначень гідрографічних об'єктів за допомогою різних додаткових даних. Інформація при цьому відбивається як через картографічні умовні позначення, так і через комбінування їх. Наведені коригувальні коефіцієнти, які отримані з декількох адміністративних районів, що дозволяє зменшити неминучі спотворення. На основі методу аналогій та аналізу впливу штучних водойм на ландшафт визначені закономірності функціонування таких систем. Використання методу аналогії дозволило систематизувати дані про водні об'єкти, що є основою для їх подальшого узагальнення та генералізації.

Висновки та подальші дослідження. Запропонована методика генералізації гідрографічної мережі. Розроблені критерії при узагальненні водоймищ Харківської і Полтавської областей. Доведена необхідність виконання картометричних робіт при узагальненні елементів річкової мережі. Запропоновані умовні позначення значно поліпшують сприйняття картографічної інформації, що застосовано в навчальному процесі. Перспективою даного дослідження є виявлення динаміки змін площини річкового басейну та відображення його на картах різного масштабу.

Ключові слова: *гідрографічна мережа, картометричні показники, генералізація, масштаб, картографічні умовні позначення, зміст карти, комунікативне забезпечення тематичних карт.*

Вступ. Добре відомо, що одна із складних і невіршених проблем картографії є генералізація змісту карти, яка посилюється із зменшенням її масштабу. Досвід власних польових і камеральних досліджень показує неможливість об'єктивного відображення навколишньої дійсності тільки математичним, а отже програмним шляхом. Потрібні дослідження місцевості, вивчення її топогеодезичних характеристик, виявлення на підставі цього закономірностей з подальшою апроксимацією. Графічне навантаження, густина об'єктів – об'єктивні геодезичні та картографічні характеристики будь-якої карти чи плану [1]. Розробка методів генералізації гідрогра-

фічної мережі - актуальне питання, рішення якого повинно ґрунтуватися на геодезичних дослідженнях. Особливе значення при цьому має розрахунок густоти мережі, яка визначається як співвідношення довжини досліджуваного об'єкта на певну площу [5].

Вихідні передумови. Питанням теорії і практики генералізації, на які спираються автори, присвячені роботи як вітчизняних, так і зарубіжних картографів, геодезистів [6 - 9]. Однак у цих роботах завданням узагальнення гідрографічної мережі, гідротехнічних систем не приділяється достатньої уваги. Запропонована перевірена методика дозво-

ляє систематизувати картометричні показники річкових басейнів, водоймищ, виявити закономірності їх розвитку, створити об'єктивну картину їх стану. Використання розроблених у статті схем розрахунку значно спрощує вибір картографічних об'єктів при генералізації, що, як відомо, є центральною проблемою технічного контролю карт [2].

Мета статті: дослідження просторових геодезичних, картометричних характеристик гідрографічної мережі (включаючи штучно створені об'єкти) Харківської і Полтавської областей в різних масштабах (1: 200 000, 1: 1000 000) для подальшої генералізації.

Для досягнення поставленої мети були вирішені такі завдання:

1. По об'єктах гідрографії проаналізовані карти досліджуваних областей в масштабах 1: 200 000, 1: 1 000 000.

2. Розраховані картометричні показники гідрографічної мережі адміністративних районів Харківської і Полтавської областей.

3. Проведено кількісне дослідження зміни графічного навантаження даних об'єктів при складанні карт більш дрібного масштабу.

Виклад основного матеріалу. Для розрахунку картометричних показників була обрана довжина річкової мережі та її співвідношення з площею адміністративного району, аналіз штучно створених об'єктів (водосховищ) включав розрахунок по: геометричних елементах подібності, полярності, співвідношенню площ. Розрахунок картометричних показників проводився за топокартами різного масштабу, результати розрахунку наведені в табл. 1 та табл. 2.

Низька щільність річкової мережі Красноградського і Лозівського районів, як показують розрахунки, обумовлена комплексом факторів, серед яких домінують кліматичні і геологічні. В цілому рельєф регіону - хвиляста рівнина, з пологими поверхнями вододілу. Ярусність рельєфу добре видно під час поперечного нівелювання русел малих річок. Річкові долини регіону добре розвинені, зазвичай деревоподібні. Практично вся територія регіону характеризується швидким переходом яруг у балки, а потім - у річкові долини. Іноді долина мережа починається прямо з яру. Водотоки зберігають прямолінійні обриси, вододіли зазвичай асиметричні, мають плоскі, злегка опуклі або хвилясті вершини, схили мають явні перепади висот. Гідрографічна мережа слабко відгалужується, притоки майже всіх річок паралельні одна одній.

Для Полтавської області щільність річкової мережі вища, хвилястість менша. Схили більш значні, притоки розподілені рівномірно. Басейни більшості річкових систем мають витягнуту форму, відрізняються вираженим дихотомічним розгалуженням русла. Верхів'я річок орієнтовані на локальні підйоми. Загальний ухил області - з північно-північного сходу на південь-південний захід.

Для отримання порівняльних значень по областях і адміністративних районах були складені табл.3 і табл.4. У них наведені різниці коефіцієнтів густоти для масштабу 1: 1 000 000 і 1: 200 000 для досліджуваних областей і кожного адміністративного району, також наведені розбіжності між цими значеннями у відсотках, максимальні розбіжності і середні значення по кожному з елементів розрахунку.

Таблиці показують, що середні значення коефіцієнта щільності річкової мережі регіонів коливається в інтервалах 12% -15%. Максимальна розбіжність склала 13%, що пояснюється більш щільною річковою мережею цього адміністративного району, що відображено у візуальній оцінці на етапі проведення вишукувальних робіт.

Необхідність генералізації водосховищ так само, як і водозборів, обумовлена вимогами та державними стандартами, а також інтенсивним господарським використанням водних ресурсів та акваторії, різноманітністю природних умов на різних ділянках одного і того ж водосховища, різними вимогами ряду галузей господарства, характером використання акваторії узбережжя, різного ступеня впливу людини на природу водозбірної басейну. Карти водойм за призначенням можна віднести до оглядово-довідкових і науково-довідкових [7]. Ці карти характеризуються відображенням великих деталей, глибиною насичення, спеціальним змістом. Найчастіше водойми показані на гідрологічних, гідроенергетичних картах, картах управління водними ресурсами, в регіональних атласах [2]. Тільки в деяких дослідженнях є карти, що характеризують водойми як самостійний об'єкт ландшафту. Однією з причин цього є складність поєднання параметрів (площа дзеркала, обсяг, довжина, ширина, глибина, конфігурація, характер регулювання стоку, режим роботи) і недостатнє методичне забезпечення при генералізації цих об'єктів. При генералізації в обов'язковому порядку в залежності від тематики та масштабу карти слід передбачити, що штучна водойма і її водозбір є єдиною природною системою. При цьому треба брати до уваги те, що картографування малих штучних водоймищ, так само як і основний критерій великих, ґрунтується на таких провідних ознаках: гідроморфологічних, гідрологічних, гідрохімічних, геоботанічних, гідробіологічних, седиментаційних умовах і характері накопичення відкладів.

Комплекс провідних ознак для різних районів акваторії і окремих її ділянок визначає внутрішню неоднорідність, сукупність горизонтальних і вертикальних зв'язків між елементами генералізації. Вивчення властивостей малих водосховищ і характеру процесів, що протікають у них, дозволили розробити основи генералізації акваторій.

В основу відмінностей акваторій за гідроморфологічними відмінностями покладені морфологічні та морфометричні характеристики окремих

Таблиця 1

**Розрахунок картометричних характеристик на територію
Харківської області та її адміністративних районів**

Райони	Площа км ²	Річкова мережа Kg ^{CM} /CM ²	
		1 : 200 000	1 : 1 000 000
Богодухівський	4508,1	0,19	0,21
Ізюмський	5906,2	0,23	0,21
Красноградський	4334,2	0,18	0,19
Куп'янський	1280	0,15	0,20
Лозівський	4027,1	0,14	0,19
Харківський	3222,5	0,21	0,22
Чугувський	1149	0,18	0,23
Область у цілому	31418	0,20	0,22

Таблиця 2

**Розрахунок картометричних характеристик на територію
Полтавської області та її адміністративних районів**

Райони	Площа км ²	Річкова мережа Kg ^{CM} /CM ²	
		1 : 200 000	1 : 1000 000
Кременчуцький	6101,3	0,28	0,34
Лубенський	5472,7	0,25	0,28
Миргородський	6282,7	0,24	0,29
Полтавський	10844,2	0,26	0,27
Область у цілому	28748	0,23	0,30

Таблиця 3

**Розбіжність у значеннях картометричних характеристик на територію
Харківської області та її адміністративних районів**

Райони	Площа км ²	Розбіжність	
		Відхилення	
		см/ см ²	%
Богодухівський	4508,1	0,20	11
Ізюмський	5906,2	0,22	9
Красноградський	4334,2	0,19	19
Куп'янський	1280	0,18	12
Лозівський	4027,1	0,17	8
Харківський	3222,5	0,22	21
Чугувський	1149	0,20	7
Область у цілому	31418	0,21	14

Таблиця 4

**Розбіжність в значеннях картометричних характеристик на територію
Полтавської області та її адміністративних районів**

Райони	Площа км ²	Розбіжність	
		Відхилення	
		см/ см ²	%
Кременчуцький	6101,3	0,28	8
Лубенський	5472,7	0,26	11
Миргородський	6282,7	0,27	7
Полтавський	10844,2	0,27	10
Область у цілому	2874,8	0,27	12

частин акваторії і характер затоплення елементів річкової долини. Водна акваторія малих водосховищ поділяється на озероподібні плеса, або гідрографічні райони, а також зони і ділянки. Такий

поділ майже аналогічний для великих водосховищ. Серед гідрографічних районів виділяються пригребельний, глибоководний і верхньорічковий (мілководний). При значній витягнутості водосхо-

вища додається перехідний район від пригребельного до річкового, як правило, з озероподібним розширенням і поступовим звуженням його до верхів'я. У пригребельному районі переважають найбільші глибини. Характер затоплення елементів річкової долини визначає гідроморфологічний тип водосховища. У кожному гідроморфологічному районі можна виділити прибережну, мілководну і глибоководну зони. Виразність зон обумовлена рельєфом ложа, який успадкували водосховища при затопленні річкової долини. Гідрологічні відмінності акваторії малих водосховищ визначаються в першу чергу режимом, стічними і вітровими течіями, в меншій мірі - характером прояву вітрового хвилювання. Саме перші три чинники визначають гідродинамічні умови в різних частинах акваторії. Малі розміри і мілководність улоговини обмежують параметри вітрового хвилювання і особливості його прояву в різних гідроморфологічних районах і ділянках. Поряд з цим, мілководність водойм і ложа зумовлюють виникнення застійних зон. Розміри застійних зон залежать від гідроморфологічного типу водосховищ і характеру проточності. Значні площі акваторії припадають на застійні зони при напівкільцевому типі проточності. При значній довжині водосховища утворюється застійна зона, характерна для річкової місцевості. У пригребельному озероподібному районі гідродинамічні умови визначаються коливанням рівнів і вітровим хвилюванням. Вітрове хвилювання сприяє виникненню вітрових течій. Проточність, особливості стічних і циркуляційних течій, прояв вітрохвильової діяльності в різних районах акваторії зумовили наявність в малих водосховищах трьох гідродинамічних зон: динамічно пасивної з активною гідродинамічною віссю у верхньому районі; динамічно активної в нижньому озероподібному плесі; напівпасивну (перехідної) зони [6].

Гідрохімічні відмінності акваторії водосховищ визначаються переважанням річкового стоку в водному балансі. Гідрохімічні відмінності водних мас проявляються, в основному, в змісті розчинених газів, величині рН, прозорості та кольоровості води, змісті органічних компонентів у придонних і поверхневих шарах води.

Геоботанічні відмінності визначаються наявністю мілководдя, характером ґрунтів ложа і гідродинамічними умовами. Наявність у мілководній зоні залишків гумусового горизонту і шару дернини, а також торф'янистих і подібних до них типів ґрунтів, що володіють високою родючістю і великим запасом поживних речовин, сприяє розселенню вищої водної рослинності. Подальше накопичення вторинних ґрунтів (мулів) сприяє проникненню водної рослинності на глибину.

Гідробіологічні відмінності у водоймах визначаються формуванням ложа донними відкладами, інтенсивністю перемішування водних мас, гідро-

логічними відмінностями на окремих ділянках акваторії. Диференціація ґрунтів від верхнього гідроморфологічного району до пригребельного, збільшення глибин у відкритій частині акваторії обумовлюють розселення і формування біомаси організмів. Встановлення зв'язку між характером ґрунту і видовим складом та біомасою - виділення елементарних таксономічних одиниць глибоководної зони при картографуванні.

Водосховище - складна система знову сформованих природних аквальних комплексів, тісно взаємопов'язаних між собою. Для генералізації малих водосховищ розроблена така схема таксономічних одиниць: акваторія водосховища (АВ) - природно-аквальний район (ПАР) - підрайон (ПАПР) - природно-аквальна зона (ПАЗ) - важкий акваном (ВА) - простий акваном (ПА).

Природно-аквальний район представляє собою комплекс взаємопов'язаних аквальних компонентів (рельєф ложа, ґрунти, водна рослинність, планктонні і бентальні організми, нектон та ін.), гідрологічні і гідродинамічні умови, які визначають однакову горизонтальну і вертикальну структуру природних компонентів, а також загальну спрямованість і інтенсивність протікаючих внутрішньо водних процесів.

На прикладі малих водосховищ Харківської і Полтавської областей виділені три природно-аквальні райони: озерно-річковий, перехідний і озерний. Різке уповільнення руху річкових вод у верхів'ях водосховищ і трансформація стічних течій, складний рельєф ложа, а також достатньо повільна трансформація озерної водної маси дозволяють розділити умовно озерно-річковий район на підрайони: змінного підпору і власне озерно-річковий. Існування реальних природних аквальних районів і підрайонів обумовлено наявністю гідроморфологічних, гідрологічних і геоботанічних районів, областей седиментації, річкових і озерних водних мас, а в зв'язку з цим - і інтенсивністю протікання в них органічного життя. Головною ознакою виділення підрайонів є зміна в характері рослинності від верхів'я до середнього району. Це проявляється в чіткій вираженості поясності і збіднення видового складу водної рослинності. Озерний природно-аквальний район займає озероподібну пригребельну частину акваторії водосховища.

У перехідному районі йде подальше зменшення глибини і ширини водосховища, знижується хвильова активність. Ці умови визначають мозаїку ґрунтів і фрагментарний характер заростання ложа в перехідному районі від озерного в озерно-річковий. Чітка виразність всіх рослинних поясів, характерна для озерно-річкового району, порушується. Смуга прибережних надводних рослин нерідко переривається в зв'язку з появою тут процесу переформування берега і збільшенням глибини ложа. У водосховищах з сильно витягнутою акваторією

перехідний природно-аквально район займає значну площу.

Наведені райони синтезують фактичні характеристики водоймищ Харківської і Полтавської областей, їх просторовий аналіз є одним з етапів генералізації. Інформація про водойми важлива при виборі формату карти, її оформлення, підборі умовних знаків, аналізі фактичного матеріалу. Функціональні та картометричні характеристики використовуються при відбиранні та генералізації гідрографічних об'єктів і створенні баз тематичних даних. При цьому доцільно використовувати умовні позначення (рис.), які об'єднують кількісні та якісні показники водоймища.

Експериментальні дослідження зі сприйняття системи картографічних умовних позначень здійснювані при викладанні курсу "Картографія" в ХНПУ імені Г.С. Сковороди, показали доцільність та ефективність комунікативного забезпечення тематич-

них гідрологічних карт із застосуванням легенди (рис.). Як видно з рисунка, інформація при цьому відбивається як через картографічні умовні позначення, так і через комбінування їх, що значно покращує генералізацію за даним тематичним напрямом.

Для розробки методів генералізації водоймища Харківської та Полтавської областей були досліджені на ступень подібності. Суворій подібності між водосховищами Харківської і Полтавської областей очікувати важко, буде деякий діапазон певних відхилень. Для вирішення цього завдання ми не обмежувалися констатацією подібності вивчених об'єктів з іншими водосховищами, а провели такі операції: фізіономічне вивчення і пошуки аналогів, знаходження доказів подібності, можливість екстраполяції виявлених якостей гідротехнічних систем Харківщини на інші об'єкти.

Вихідною інформацією були топокарти різного масштабу, літературні, фондові джерела, експедицій-

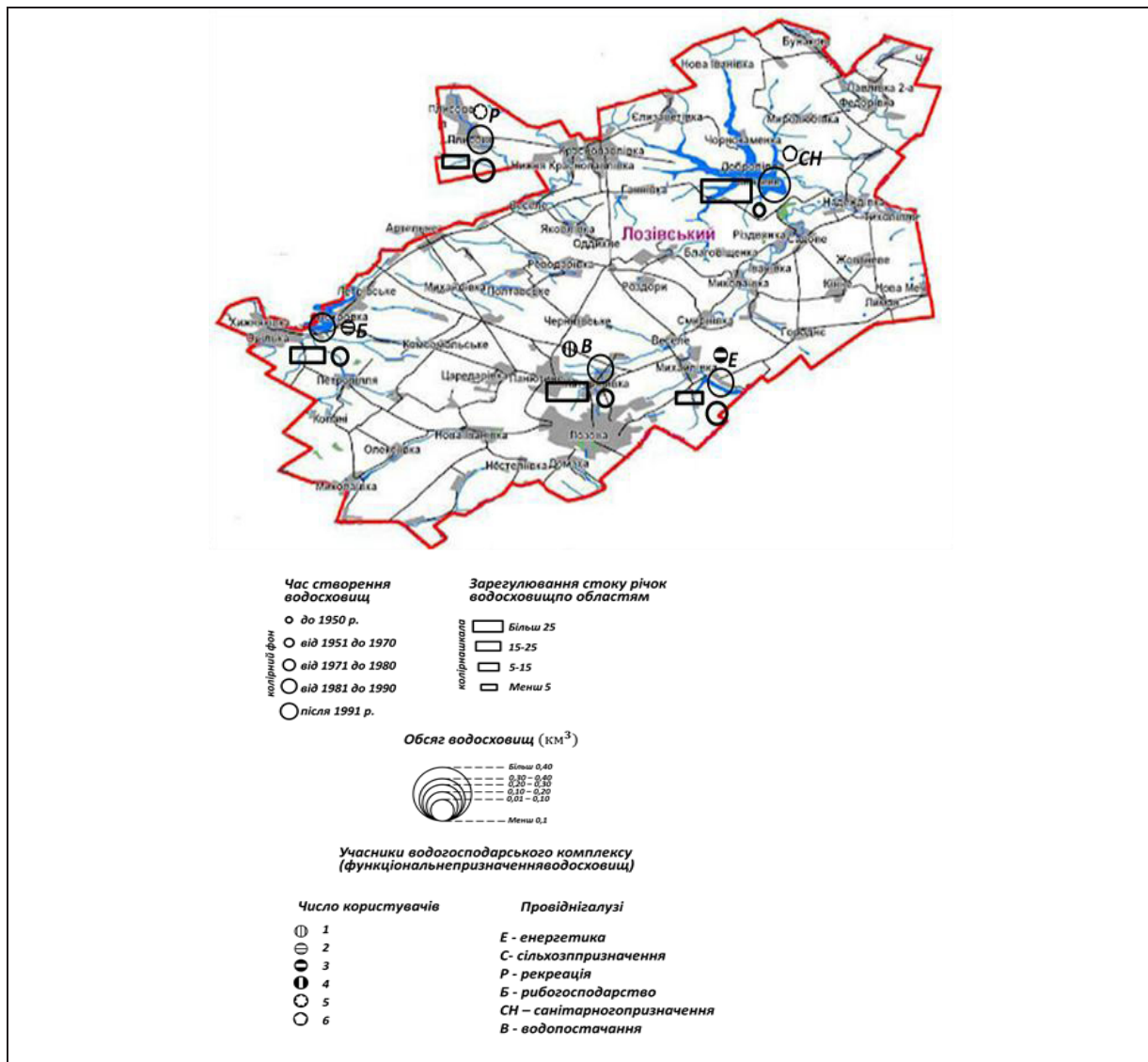

Рис. Водосховища Лозівського району Харківської області

ні роботи авторів. В умовах даної зони водосховища використовуються комплексно (для водопостачання, риборозведення та ін.). Подібних об'єктів велика кількість в Полтавській (9), Харківській (5) області. Більшість з них знаходиться в стадії стабілізації сфери впливу, ці процеси - явище багатофакторне і різнобічне, продовжується тривалий час. Протягом цього часу навантаження на гідротехнічну систему періодично змінювалось. Для оцінки можливої подібності були узагальнені генералізовані якості водосховищ, порівнювали їх окремі характеристики. Аналоги встановлювалися також шляхом конкретних спостережень теоретичної і практичної перевірки.

У зв'язку з тим, що більшість водосховищ середніх розмірів істотно не відрізняється за амплітудою коливань рівня, висотою хвиль, розміром, обсягом, їх можна віднести до однієї групи (так званий, груповий аналог). Даний рівень аналогії вже дозволяє провести деяку екстраполяцію з великими похибками. Щоб їх уникнути, ми спробували вийти на ізоморфний рівень. Для цього було проведено аналіз геофізичних даних різних районів.

Велика потужність лесових порід і схожа будова річкових долин спостерігається в Лівобережно-Дніпровській північно-степовій провінції. Гідротехнічні об'єкти, які тут знаходяться, в цілому можуть мати спільні закони розвитку.

Для того, щоб математично описати співвідношення площ водосховищ, був застосований регресійний аналіз. Основним способом відшукання рівняння служив метод, заснований на принципі найменших квадратів. Отримані рівняння для різних водоймищ можна назвати статистичними, математичними моделями, які відрізняються тим, що в принципі вони не вимагають знання механізмів процесів функціонування системи. На даному етапі дослідження ці моделі дозволили відшукати аналоги водосховищ для двох регіонів. Рівняння регресії мають такий вигляд:

Краснопавлівське $Y = -59,178x^2 + 435,1x + 340$, де помилка регресії 21,1.

Орільське $Y = -59,89x^2 + 448,07x + 121,6$, де помилка регресії 23.

Карлівське $Y = -53,69x^2 + 431,1x + 321$, де помилка регресії 22.

Шишацьке $Y = -52,13x^2 + 335,4x + 240$, де помилка регресії 25.

Старобешівське $Y = -59,72x^2 + 435,1x + 222$, де помилка регресії 17.

Семенівське $Y = -28,13x^2 + 231x + 123$, де помилка регресії 20.

Була розрахована міра неупорядкованості по відомій формулі

$$K(h/y) = 1 - H_i/H_{max};$$

$$H_{max} = \log_2 N,$$

де N – загальне число морфологічних одиниць;

$$H_i = \sum_{j=1}^N P_j \log_2 P_j,$$

де P – відношення площі ландшафтної одиниці до загальної площі розглянутої території.

Був також підрахований коефіцієнт зарегульованості у створах водосховищ. Для Краснопавлівського – 0,56, Карлівського – 0,61. Можливість подальшого регулювання річок вичерпана. Віддача Краснопавлівського водосховища в середньому 5,7 м³/с, Карлівського – 5,1 м³/с. Були взяті показники біфуркації і розрахована неупорядкованість за формулою:

$$K = \frac{A - P}{A},$$

де A – максимально існуюча амплітуда показника в межах зони;

P – відмінності того ж показника в порівнюваних пунктах.

Для проведення досліджень прийнята міра не менше 0,70 - 0,75. У досліджених районах вона виявилася 0,81 і 0,79. Таким чином, водоймища можливо віднести до однієї групи.

Висновки. Як показують розрахунки, при роботі з картами районів необхідно провести візуальну оцінку гідрографічної мережі. Далі, у зв'язку з цією оцінкою, ввести коригувальні коефіцієнти, якщо є потреба, або отримати дані з декількох адміністративних округів, що дозволить зменшити неминучі спотворення при генералізації.

На основі методу аналогій та аналізу впливу штучних водойм на ландшафт визначені закономірності функціонування таких систем. Розрахунки показують, що зони впливу мають багато спільного, що пов'язано з геоморфологічними, геологічними, гідрологічними, біохімічними, гідромеліоративними факторами. Використання методу аналогії дозволяє систематизувати дані про такі об'єкти, що є основою для їх подальшого узагальнення і генералізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» від 13 квітня 2020 року № 554-IX.
2. Академічна географія і атласне картографування за роки незалежності України / Л.Г. Руденко, А.І. Бочковська, К.А. Поливач та ін. За ред. Л.Г. Руденка. – К.: Ін-т географії НАН України, 2021. – 120 с.
3. Водный фонд Украины: Искусственные водоемы — водохранилища и пруды: Справочник / Под ред. В.К. Хильчевского, В.В. Гребня. — К.: Интерпрес, 2014. — 164 с.
4. Геодезичні фактори аналогів та подоби гідротехнічних систем / П.І. Лоцман, Є.Ф. Орел, С.М. Камчатна, О.М. Пустовойтова // Будівельні матеріали та виробы. – 2018. – №3-4. – С. 75–81.

5. Ободовський О.Г., Лук'янець О.І., Гребін В.В., Почаєвець О.О. Середній річний стік води в межах районів річкових басейнів України / О.Г. Ободовський, О.І. Лук'янець, В.В. Гребін, О.О. Почаєвець // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2019. – № 3 (54). – С. 65–66.

6. Горбачова Л.О. Гідролого-генетичний аналіз просторово-часових закономірностей водного стоку річок України: методологія, тенденції, прогноз: Автореф. дис. ... докт. геогр. наук: 11.00.07 / Л.О. Горбачова. – К., 2017. – 40 с.

7. Даценко Л.М. Навчальна картографія в умовах інформатизації суспільства: теорія і практика: Монографія / Л.М. Даценко. – К.: ДНВП «Картографія», 2011. – 228 с.

8. García A.E. A cartografía das pais agens com sistemas dein formação geográfica, como basepara o diagnostico geoeológico dabacia hidrográficoado RioAriguanabo, Cuba / A.E. García, B.L. Miravet, E. Salinas, A.Z. Dominguez // Revistada Anpege. – 2019. – Issue 15 (27). – P. 169-194. DOI: 10.5418/ra2019.1527.006.

9. Nowak E. Control network reliability reconstruction for Zatoniedam / E. Nowak, W. Odziemczyk // Report son Geodesy and Geoinformatics. - 2018. - Issue 105. - P. 1–5. DOI: 10.2478/rgg-2018-0001/

10. Карпінський Ю.О. Методи збирання геопросторових даних для топографічного картографування / Ю.О. Карпінський, Н.Ю. Лазоренко-Гевель // Сучасні досягнення геодезичної науки і виробництва: Зб. наук. праць. – 2018. – Вип. I (35). – С. 204–211 [Електрон ресурс]. - Режим доступу: <http://gki.com.ua/ua/metodizbirannja-geoprostorovih-danih-dlja-topografichnogokartografuvannja>.

Lotsman Pavel Igorovich – Candidate of Sciences (Geography), Associate Professor of the Department of Social and economic sciences and geography, G.S. Scovoroda Kharkiv National University; e. mail: lotsman.pavel.i@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9894-5728>

Necos Svetlana Vladimirovna - Candidate of Sciences (Geography), Associate Professor of the Department of Social and economic sciences and geography. G.S. Scovoroda Kharkiv National University; e-mail:svetlananecos@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3038-2092>

METHODS AND MODELS OF GENERALIZATION OF HYDROGRAPHIC NETWORK OBJECTS

The purpose of the article is to study the spatial geodetic, cartometric characteristics of the hydrographic network (including artificially created objects) in Kharkiv and Poltava regions at different scales (1: 200000 1: 1000000) for further generalization.

Main material. To objectively reflect the surrounding reality, it is necessary to study the terrain, its topographic and geodetic characteristics, identify patterns on the basis of this study, followed by approximation. The above calculations make it possible to systematize the cartometric indicators of the river basins and water bodies, to reveal the patterns of their development, and to create an objective picture of their state. The use of the models, developed in the article, greatly simplifies the selection of cartographic objects during generalization, which, as you know, is the central problem of technical control of maps. The study allowed the authors to develop the legend of the cartographic symbols of hydrographic objects, using various additional data. In this case, information is reflected both through cartographic symbols as well as their combination. The given correction factors, obtained from several administrative districts, help to reduce the unavoidable distortions. Based on the method of analogies and analysis of the artificial reservoirs effect on the landscape, the authors determined functional regularities of such systems. Using the method of analogy, they systematized data on water bodies, which is the basis for their further generalization.

Conclusions and further research. The article proposes a generalization technique of the hydrographic network. Criteria have been developed for generalizing the reservoirs of Kharkiv and Poltava regions. The study proved the necessity to carry out cartometric works in generalizing the elements of the river network. The proposed conventions significantly improve the perception of cartographic information and are applied in the educational process. The prospect of this study is to identify the dynamics of changes in the plane of the river basin and display it on maps of different scales.

Keywords: *hydrographic network, cartometric indicators, generalization, scale, cartographic symbols, map content, communication support of thematic maps.*

REFERENCES:

1. Law of Ukraine "On the national infrastructure of geospatial data" of April 13, 2020 No 554-IX (in Ukrainian).
2. Rudenko, L.G. (ed.), Bochkovska, A.I., Polyvach, K.A. et al. (2021). Academic geography and Atlas cartography for the years of independence of Ukraine. - Kyiv: Institute of geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, 120 (in Ukrainian).
3. Khilchevsky, V.K. (ed.), Grebin, V.V. (ed.) (2014). Water Fund of Ukraine: Artificial reservoirs - reservoirs and ponds: Handbook. - Kyiv: Interpress, 164 (in Russian).
4. Pilot, P.I., Orel, E.F., Kamchatna, S.M., Pustovoitova, O.M. (2018). Geodesic factors of analogs in the likeness of hydrotechnical systems // Building Materials and Products, 3-4, 75-81 (in Ukrainian).
5. Obodovsky, O.G., Lukyanets, O.I., Grebin, V.V., Pochaevets, O.A. (2019). Average annual water runoff within the districts of river basins of Ukraine // Hydrology, Hydrochemistry, and Hydroecology, 3 (54), 65-66 (in Ukrainian).
6. Gorbachova, L.O. (2017). Hydrological and genetic analysis of spatial and temporal regularities of water flow of rivers of Ukraine: methodology, trends, forecast: Abstract of the dissertation of the doctor of Geographical Sciences: 11.00.07. – Kyiv, 40 (in Ukrainian).
7. Datsenko, L.M. (2011). Educational cartography in terms of informatization of society: theory and practice: Monograph. – Kyiv: DNV "Cartography", 228 (in Ukrainian).
8. García, A.E., Miravet, B.L., Salinas, E., Dominguez, A.Z. (2019). A cartografía das pais agens com sistemas dein formação geográfica, comobasepara o diagnostico icogeoeológico dabacia hidrográficoado RioAriguanabo, Cuba // Revistada Anpege, 15 (27), 169-194. DOI: 10.5418 / ra2019.1527.006 (in Spanish).
9. Nowak, E., Odziemczyk, W. (2018). Control network reliability reconstruction for Zatoniedam // Report son Geodesy and Geoinformatics, 105, 1–5. DOI: 10.2478 / rgg-2018-0001 (in English).
10. Karpinsky, Yu.O. Lazarenko-Hevel, N.Yu. (2018). Methods for collecting geospatial data for topographic mapping. Modern achievements of Geodetic science and production: Collection of scientific works, I (35), 204-211. Available at: <http://gki.com.ua/ua/metodizbirannja-geoprostorovih-danih-dlja-topografichnogokartografuvannja> (in Ukrainian).

DOI: 10.26565/2075-1893-2021-34-03

УДК 504.062

Володимир Опара

к. техн. н., професор кафедри фізичної географії та картографії

e-mail: vladimiropara@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2782-706X>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

Ірина Бузіна*

к. с.-г. н., доцент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру;

e-mail: nezabudka120187@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0885-0558>**Дмитро Хайнус***

к. екон. н., доцент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру;

e-mail: dmitry.khainus@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6097-1464>**Сергій Винограденко***

к. екон. н., доцент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру;

e-mail: s.vinogradenko15@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8520-6504>

*Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва, навчальне містечко ХНАУ, п/в «Докучаєвське-2», Харківська область, 62483, Україна

Основні аспекти охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів території національного природного парку «Гомільшанські ліси»

Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», національні природні парки (НПП) є територіями природно-заповідного фонду України, природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню й естетичну цінність.

Недосконалість внутрішньої структури, відсутність раціональної архітектурно-планувальної організації, недостатність заходів щодо облаштування НПП привели не тільки до погіршення їх стану, а й у деяких випадках до втрати унікальних природних ландшафтів.

Одним із найголовніших принципів ефективного використання природно-заповідного фонду є функціональне зонування. Основним завданням, що вирішуються при функціональному зонуванні території, є вивчення особливостей просторового розподілу природних комплексів та антропогенного навантаження.

У ході проведених досліджень авторами статті запропоновано перспективну схему функціонального зонування НПП «Гомільшанські ліси».

Пріоритетне і визначальне значення у функціональному зонуванні має заповідна зона. Найефективнішим методом функціонального зонування є розробка схеми розташування зон концентричними колами, де центральне коло складає заповідна зона.

При плануванні функціонального зонування території НПП і встановленні меж функціональних зон пріоритетним критерієм було збереження фітоценотичного різноманіття рослинного покриву території й особливо наявність і поширення типових та рідкісних рослинних угруповань, які занесені до Зеленої книги України. Аналіз синтаксономічного складу рослинності НПП показав, що у рослинному покриві цієї території поширені рідкісні фітоценози, включені до Зеленої книги України.

Функціональне зонування НПП «Гомільшанські ліси» є важливою передумовою його подальшого розвитку, збереження біорізноманіття та раціонального природокористування. Враховуючи сучасний стан лісів та характер і рівень рекреаційного використання екосистем НПП, зонування його території потрібно спрямувати на оптимізацію господарювання, а надалі провідним поступово ставатиме рекреаційний напрям. Перевагою запропонованої схеми є суттєві відмінності співвідношення площ функціональних зон відповідно до міжнародних вимог, а їхні межі узгоджуються з межами ПТК, що дає можливість їх цілісно охороняти і раціонально використовувати.

Ключові слова: національні природні парки, функціональне зонування, рекреація, природокористування, охорона й раціональне природокористування.

Постановка проблеми. Національні природні парки являють собою складні екологічні системи, що складаються із систем різноманітних територій з диференційованими режимами охорони, використання, відновлення природи [1].

Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», національні природні парки є територіями природно-заповідного фонду України, природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню й естетичну цінність.

На національні природні парки покладається виконання таких основних завдань: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів; створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів; проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища й ефективного використання природних ресурсів; проведення екологічної освітньо-виховної роботи [2].

Внаслідок стрімкої урбанізації і розвитку промислових підприємств спостерігається значне погіршення навколишнього природного середовища (забруднення повітря, води, ґрунтів), що в значній мірі несе негативний вплив на формування сучасних національних природних парків.

Недосконалість внутрішньої структури, відсутність раціональної архітектурно-планувальної організації, недостатність заходів щодо облаштування НПП призвели не тільки до погіршення їх стану, а й у деяких випадках до втрати унікальних природних ландшафтів [3].

У зв'язку зі зменшенням в останні роки кількості національних парків в Україні виникла необхідність розробки наукових досліджень цих об'єктів у сферах містобудування, екології, географії, зоології, ботаніки – тобто на міждисциплінарному рівні [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Територія Гомільшанського національного парку є одним із мальовничих куточків Лівобережної України.

На початку двадцятого століття із пропозицією створити тут народний парк виступили Е. Шарлеман, Г.А. Бризголін, Є.М. Лавренко, однак пізніше питання про необхідність створення парку в пресі більше не ставилося. У радянські часи вивчення району продовжили харківські вчені Д.М. Соболев, Л.І. Карякін, Л.М. Коваль, Д.П. Назаренко, І.Н. Ремізов, М.І. Дмитрієв,

М.А. Демченко, В.Л. Віленкін, І.Б. Волчанецький, О.С. Лисецький, О.І. Прошкіна-Лавренко, Н.Т. Дедусенко, А.М. Матвієнко, М.І. Алексієнко, Є.Д. Єрмолаєнко, Л.Н. Горелова та інші.

Найбільш повно вивчена флора і рослинність нагірної діброви та другої борової тераси. Добре вивчена рослинність заплави р. Сіверський Донець, але майже не вивчалась рослинність заплавної луки та лісів в інших частинах території НПП (річок Гомільша та Ольшанка, яру Добрик, навколо озер і ставків). Проводились дослідження прибережно-водної та водної флори й рослинності басейну Сіверського Дінця в межах області, результати яких здебільшого відносяться й для території природного парку. Те ж саме стосується й адвентивних рослин. Бур'янисті рослини спеціально не вивчались. Досить добре вивчена флора, але майже не вивчалась будова рослинних угруповань на остепнених та суходільних луках, узліссях. Вивчалась також степова рослинність поблизу м. Зміїв (урочище «Провалля»), болотна рослинність оз. Борове та бореальна й солончакова рослинність третьої тераси Сіверського Дінця в околицях с. Лиман. Проте ці ділянки не входять до сучасної території НПП, але відносяться до його околиць.

Територія природного парку розташована на південній околиці Лівобережного Лісостепу (підзона південного лісостепу), де лісостеп вклинюється в степ. Стик двох природних зон обумовлює багатство та різноманітність рослинного покриву. До моменту створення НПП «Гомільшанські ліси» деякі фітоценози зазнали досить значних змін, порушилась флористична й фітоценологічна структура деяких рослинних угруповань, що спричинило процес збіднення аборигенної флори. Однак у цілому НПП ще представляє територію з добре збереженим фіторізноманіттям. Тому можна й надалі говорити про унікальність цього природного комплексу, який потребує термінових заходів для збереження.

Вивчення тваринного світу на території національного природного парку розпочалося разом з ботанічними дослідженнями. Звичайно, за цей час накопичився великий матеріал, який відображає стан фауни та ті зміни, які відбулися на протязі цих років.

Формулювання мети статті. Метою публікації є дослідження стану діяльності та структури території НПП «Гомільшанські ліси», що дозволить визначити параметри оптимізації еколого-економічної структури та напрями удосконалення використання ресурсів природно-заповідного фонду.

Виклад основного матеріалу дослідження. НПП «Гомільшанські ліси» знаходиться у межах Задонецької, Великогомільшанської, Нижньобишкінської, Лиманської сільрад Зміївського району та Верхньобишкінської сільради Первомайського району (рис.1).

У геоморфологічному відношенні територія НПП знаходиться у межах двох крупних елементів рельєфу – так званого Придонецького плато, або ж підвищеної розчленованої рівнини на нижньо-середньоміоценовій основі, та Донецької терасової рівнини. Межею між ними служить р. Сіверський Донець, що протікає через територію в майже меридіональному напрямку, трохи відхиляючись у південній частині на схід.

Клімат НПП, як і будь-якої іншої території, формується в результаті взаємодії трьох кліматоутворюючих факторів: припливу сонячної радіації, циркуляції атмосфери і характеру підстильної поверхні. Основною повітряною масою, що формується над територією Національного природного парку «Гомільшанські ліси», є континентальне помірне повітря. Річний хід атмосферного тиску обумовлений сильним вихолодженням земної поверхні і нижнього шару тропосфери взимку та нагрівом влітку. Особливості атмосферної циркуляції над Національним природним парком «Гомільшанські ліси» зумовлюють переважання (30-40%) вітрів східного та південно-східного напрямку в холодний період року, влітку переважають вітри із західними та північно-західними напрямками.

Територія НПП відрізняється значною строкатістю ґрунтового покриву. Для правого берега р. Сіверський Донець типовими ґрунтами є сірі, темно-сірі лісові, а на окремих невеликих ділянках – опідзолені чорноземи на лесовидних суглинках. Крутий схил правого берега сильно розчленований ярами і балками, з переважно змитими ґрунтами (різного ступеня змитості).

Прирічкові схили вкриті деревною, лучно-степовою і чагарниковою рослинністю на опідзоле-

них еродованих ґрунтах. У глибоких давніх балках на поширення різновидів ґрунтів великий вплив має експозиція схилів. На вододільній частині, що прилягає до південного схилу балки Зайців Яр, сірі і темно-сірі лісові ґрунти сформувалися на лесовидних суглинках. Північний схил балки характеризується змитим лесовим шаром і формуванням ґрунтів на пісках полтавської світи, що залягають під лесами. На цій ділянці сформувалися дерново-слабопідзолисті та дерново-середньопідзолисті піщані і супіщані ґрунти під змішаними широколистяними лісами. Частина прирічкових вододільних поверхонь зайнята опідзоленими чорноземами і темно-сірими опідзоленими ґрунтами у різному ступені еродованими, що сформувалися на піщаних лесовидних суглинках.

Територія НПП знаходиться на півдні Лівобережного Лісостепу, на межі лісостепової та степової зон і лежить у межах Європейсько-Сибірської лісостепової області, Східноєвропейської провінції, Середньоруської лісостепової підпровінції, Харківського округу, Зміївсько-Валківсько-Дергачівського геоботанічного району липово-дубових, дубових і дубово-соснових (на терасах) лісів і заплавної луки та Вовчансько-Андріївського (Лівобережно-Сіверсько-Донецького) терасового геоботанічного району терасового варіанта лучних степів, соснових (на терасі) лісів, заплавної луки та лучно-галофільної рослинності.

Це унікальний лісовий масив, у якому представлені різновікова нагірна діброва на підвищеному правому березі р. Сів. Донець з ярами та балками, заплавної діброва і луки, бори та субори на надзаплавній терасі лівого берега річки. Ліси є одним із кращих старих дібровних масивів Лівобережжя України. Особливий рельєф корінного правого берега р. Сів. Донець, який сформувався завдяки рисс-в'юрмській ерозії, став одним із рефугіумів для рослин під час льодовикового періоду. Тому ця територія вважається однією із реліктових в Україні і вирізняється значним флористичним і ценотичним різноманіттям та високою концентрацією рідкісних видів, зокрема реліктів пліоценової флори.

Сучасні антропогенні зміни ценозів нагірної діброви спричинені рубками санітарного догляду, випасанням, значним рекреаційним навантаженням уздовж правого корінного берега р. Сів. Донець. Ці фактори спричиняють зміну флористичного складу лісових угруповань, спрощують їх будову, погіршують відновлення деревостану.

Тваринне населення НПП, який за дрібним зоогеографічним районуванням відноситься до Східно-Української ділянки зони Лісостепу України (С.І. Медведєв,

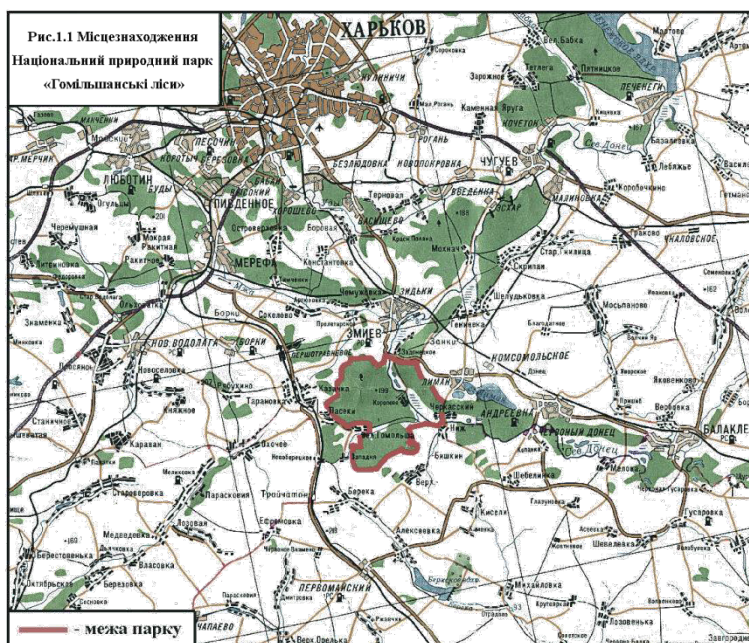

Рис.1. НПП «Гомільшанські ліси»

1957), включає (охоплює) різноманітні зоогеографічні групи тварин, переважно з широкими ареалами (транспалеаркти, європейсько-сибірські, європейські) – представники неморального комплексу, пов'язаного з лісовими масивами. Саме в межах цього лісового масиву багато тварин із лісових мезофілів знаходять південну межу свого поширення. Тут продовжується згасання середньоевропейського фауністичного елемента, багато видів цієї групи знаходять східну межу свого поширення (С.І. Медведєв, 1957; О.Л. Крижанов, 1979). Значно бідніше представлені види середземноморського походження, які знаходяться на північній межі свого ареалу. Саме в дібровних лісах Гомільшанського лісового масиву виявлено низку реліктів атлантичного, третинного та льодовикового походження (В.М. Грама, 1995).

Згідно з фізико-географічним районуванням України територія парку розташована у Лісостеповій зоні, Східно-Українському краї, Харківській схилово-височинній області, Лимансько-Вовчанському та Валківсько-Мереф'янському районах.

Граничне положення території обумовило надзвичайне різноманіття природно-територіальних комплексів. Тут на невеликій протяжності в межах двох ландшафтів – лісостепового вододільного та степового долинного – змінюється п'ять місцевостей: вододільна (плакорна), схилова, заплавна, піщано-борова. Кожна з місцевостей розчленовується на велику кількість простих та складних урочищ і сотні фацій.

Одним із найголовніших принципів ефективного використання природно-заповідного фонду є функціональне зонування. Основним завданням, що вирішуються при функціональному зонуванні території, є вивчення особливостей просторового розподілу природних комплексів та антропогенного навантаження [7].

В Україні зонування є обов'язковим під час створення природоохоронної території і передбачене законодавством. Зонування є досить цікавим питанням, адже кожний національний природний парк, біосферний заповідник чи регіонально-ландшафтний парк є особливим як за своєю природою, так і за історією. Саме тому різні види екосистем вимагають різних режимів збереження.

Перше зонування парку було запропоновано авторами І.Д. Родічкіним, О.І. Родічкіною, І.Л. Грінчаком та іншими (1985 р.), яке не узгоджується із сучасними вимогами до функціонального зонування національних природних парків.

Функціональне зонування території НПП здійснюється згідно із Законом України «Про природно-заповідний фонд України» на підставі проведених польових обстежень території парку, матеріалів обґрунтування його створення, затвердженого «Положення про НПП» та інших даних. Беруться до уваги природні, наукові, рекреаційні, оздоровчі,

історико-культурні та інші цінності території, можливості для відновлення екосистем тощо.

У відповідності до статті 20 Закону «Про природно-заповідний фонд України», функціональне зонування території НПП здійснюється з метою ефективного реалізації основних завдань-функцій НПП: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів; створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів; проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища й ефективного використання природних ресурсів; проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

Пріоритетне і визначальне значення у функціональному зонуванні має заповідна зона. Найефективнішим методом функціонального зонування є розробка схеми розташування зон концентричними колами, де центральне коло складає заповідна зона. У разі неможливості це зробити, запроваджуються інші модифікації функціонального зонування – крупномозаїчне, кластерне, паліативне та ін. Небажаним для збереження екосистем є запровадження функціонального зонування за дрібномозаїчним малюнком та так, щоб заповідна зона межувала із господарською зоною.

При виділенні заповідної зони особлива увага має надаватися збереженню корінних і найбільш збережених природних комплексів, особливо пралісів та водно-болотних угідь, й ареалів видів рослин і тварин Червоної книги України, рідкісних рослинних угруповань Зеленої книги України, видів рослин та тварин і типів природних середовищ, що знаходяться під загрозою зникнення в Європі та у світовому масштабі. У будь-якому разі таким природним ділянкам, навіть при неможливості їх віднесення до заповідної зони, має приділятися особлива увага в інших зонах: вони мають виділятися на картографічних матеріалах і враховуватись при підготовці усіх типів планувальної документації, зокрема окремих менеджмент-планів.

Заповідна зона створюється з метою довгострокового зберігання екосистем у режимі якнайменшого втручання у природні процеси. Тут можуть визначитися ділянки для виконання відновлювальних робіт на землях з порушеними корінними природними комплексами, а також здійснюватися заходи щодо запобігання змінам природних комплексів зони внаслідок антропогенного впливу – відновлення гідрологічного режиму, збереження та відновлення рослинних угруповань, що історично склалися, видів рослин і тварин, які зникають, тощо (у відповідності до статті 16 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»).

Межі заповідної зони проводяться здебільшого за природними контурами екосистем (басейни верхів'їв рік, їх русла, вододіли, лісові виділи тощо), рідше – за штучно створеними контурами (квартальні просіки, лінії електропередач, трубопроводи, старі ґрунтові дороги тощо).

До заповідної зони мають відноситись по можливості всі особливо цінні природні комплекси, насамперед ті, які до організації території НПП мали статус заказників, пам'яток природи (як загальнодержавного, так і місцевого значення) та заповідних урочищ.

Заповідна зона, як правило, оточується зоною регульованої рекреації, зрідка зоною стаціонарної рекреації, якщо вона на межі із заповідною зоною представлена природними територіями.

Зона регульованої рекреації має включати лише ті природні території, що мають рекреаційне, еколого-освітнє, культурно-виховне та науково-пізнавальне значення. Ця зона створюється також для запобігання негативному впливу природних чи антропогенних чинників на екосистеми заповідної зони, тому вона має знаходитись навколо заповідної зони. Бажано, щоб ширина рекреаційної зони була не вужчою від одного кілометра, а її площа – більшою за площу заповідної зони. Площа рекреаційної зони може зменшуватися на користь заповідної зони та, у виняткових випадках, зони стаціонарної рекреації.

Господарська зона створюється, насамперед, для забезпечення потреб НПП, а також з метою сталого природокористування з якомога найменшим впливом на оточуючі природні екосистеми та процеси. Ця зона може оточувати зони стаціонарної та регульованої рекреації, а її розміри можуть змінюватись у зв'язку з проблемами, що виникають. До господарської зони відносяться також землі, які знаходяться в охоронних зонах суворого режиму, джерел водопостачання, небезпечних зонах газопроводів, компресорних і газорозподільчих станцій, прогону тварин, ліній електропередач, нафто-, продуктопроводів, інших землекористувачів тощо.

Зона стаціонарної рекреації межує із зоною регульованої рекреації та господарською зоною. У межах цієї зони розміщуються об'єкти рекреаційної інфраструктури (готелі, кемпінги, будівлі торгового та культурного призначення, оздоровчі заклади, спортивні майданчики та поля тощо). Тут також можуть знаходитись об'єкти історико-культурної спадщини, населені пункти (їх землі) та об'єкти будівництва (землі, де передбачено будівництво), що передбачені на перспективу.

При розробці системи функціонального зонування території НПП «Гомільшанські ліси» було враховано весь комплекс критеріїв для окремих зон, запропонованих Ю.Р. Шелягом-Сосонком, П.М. Устименком (1988), а також особливості природних умов регіону, традиційне використання території для рекреаційних цілей тощо.

Зокрема, визначаючи межі заповідної зони НПП «Гомільшанські ліси», прагнули до збереження типових і раритетних природних комплексів та їх екосистем як еталонів рослинності й ландшафтів з їх генофондом і різноманіттям біоти.

З метою обґрунтування запропонованої системи функціонального зонування НПП «Гомільшанські ліси» проведені польові дослідження рослинного покриву парку та здійснено всебічний аналіз таксаційних описів лісової рослинності.

Для функціонального зонування парку має першочергове значення: по-перше, виділення заповідної зони, навколо якої концентричними колами формуються інші зони. Для вирішення цієї задачі був запропонований аналіз ландшафтних та ботаничних особливостей території парку.

Ландшафтні особливості. На території парку представлені три ландшафтні місцевості: вододільна, заплавна та піщано-борова, з яких вододільна віднесена до зникаючих місцевостей на території Харківської області.

Особливу цінність вододільні земельні ділянки мають у місці перетину вододілів басейнів р. Сів Донець, р. Ольшанка та р. Гомільша в центральній частині парку, де знаходиться найвища точка парку – 203,8 м. Це місце займає у рельєфі парку ключову позицію в плані підтримання динамічної рівноваги екологічних систем парку (Ю.Р. Шеляг-Сосонко, 1991).

Ботанічні особливості. Особливо цінними є ділянки в центральній нагірній частині парку, на яких мало позначився антропогенний вплив. Тут зростають корінні зі складною структурою деревостани, в яких зустрічаються ділянки перестійних дубових насаджень віком 120-160 років, і ці лісові масиви відзначаються найбільшою в парку синтаксономічною різноманітністю, такі ділянки підлягають збереженню в законсервованому стані у першу чергу.

З метою забезпечення охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів НПП «Гомільшанські ліси» його територія поділяється на такі функціональні зони: заповідна зона; зона регульованої рекреації; зона стаціонарної рекреації; господарська зона (рис.2). Навколо території НПП у встановленому законодавством порядку створюється охоронна зона.

У межах охоронної зони виділені декілька ділянок, які завершують формування площі парку в межах вододілів навколо парку, що забезпечить міграції речовин із поверхневим стоком, напрямком міграції, який залежить від напрямку схилів та особливостей водозборів і вододілів (рис.3).

Для забезпечення необхідного режиму охорони природних комплексів та об'єктів НПП, запобігання негативному впливу господарської діяльності на прилеглих до нього територіях не допускається будівництво промислових та інших об'єктів, розвиток господарської діяльності, які можуть призвести

Загальна площа охоронної зони складає близько 6 700 га

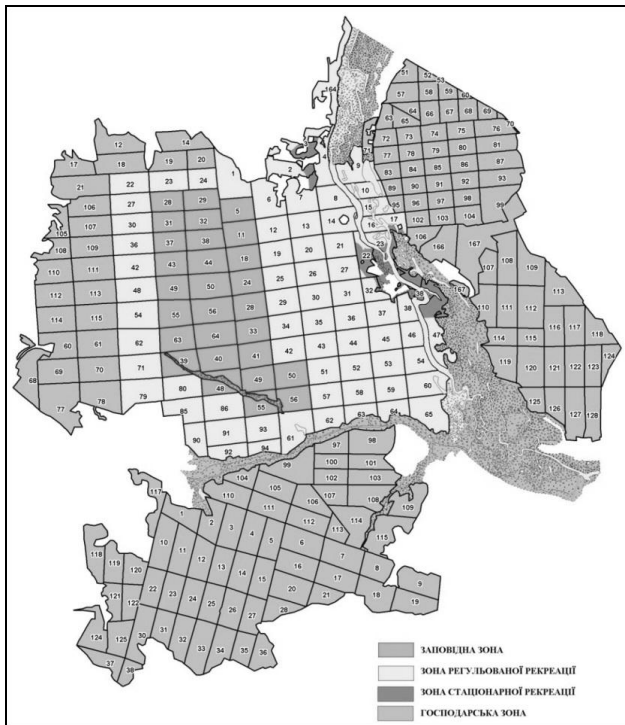

Рис.2. Перспективна схема функціонального зонування НПП «Гомільшанські ліси»

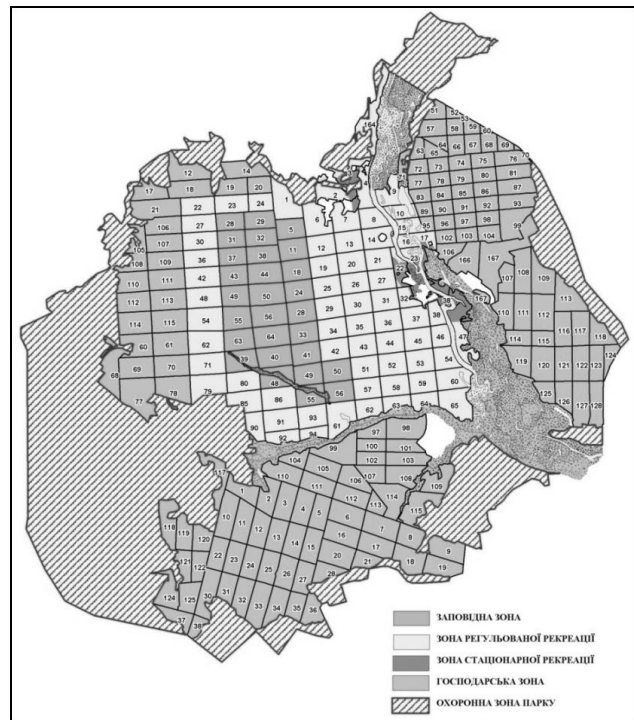

Рис.3. Схема охоронної зони НПП «Гомільшанські ліси»

до негативного впливу. Природоохоронні заходи здійснюються на основі екологічної експертизи, що проводиться в порядку, установленому законодавством України.

Созологічна характеристика функціональних зон парку. У рослинному покриві НПП «Гомільшанські ліси» переважають лісові синтаксони, що свідчить про високу наукову цінність цієї території. Особливого созологічного значення надають їй наявність і значне поширення корінних лісів. Ці угруповання сформувались в оптимальних для цих ценозів умовах і розвиваються тривалий час майже без впливу людини. Корінні ліси мають складну структуру деревостану. В I ярусі поруч із дубом звичайним зростають ясен звичайний (*Fraxinus excelsior* L.), рідше клен гостролистий (*Acer platanoides* L.) та липа серцелиста (*Tilia cordata* Mill.), у пониззях, де підвищена вологість ґрунту, з'являється осика

(*Populus tremula* L.). У підліску домінує ліщина звичайна (*Corylus avellana* L.). У травостой переважають типові неморальні види: осока волосиста (*Carex pilosa* Scop.), зірочник ланцетний (*Stellaria holostea* L.), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria* L.), підмаренник запашний (*Galium odoratum* (L.) Scop.) тощо.

Для з'ясування вікової структури корінних деревостанів дубового лісу в межах пропонує функціональних зон парку встановлено такі вікові категорії цих деревостанів: I категорія – вік деревостанів 100-120 років; II категорія – вік деревостанів 121-140 років; III категорія – вік деревостанів 141-150 років; IV категорія – вік деревостанів понад 150 років (табл.).

Спектр вікових категорій переконає в тому, що більшість найцінніших деревостанів зосереджена в межах заповідної зони. Це ліси IV категорії (вік по-

Таблиця

Вікові категорії корінних деревостанів дубового лісу в рослинному покриві функціональних зон НПП «Гомільшанські ліси»

Функціональні зони	Вікові категорії корінних деревостанів									
	I – 100-120 р.		II – 121-140 р.		III – 141-150 р.		IV – понад 150 р.		Разом	
	Площа		Площа		Площа		Площа		Площа	
	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%
Заповідна	485,3	31,90	261,6	17,19	194,7	12,8	27,3	1,79	968,9	63,7
Регульованої рекреації	604,4	46,08	615,2	46,90	20,3	1,54	71,6	5,45	1311,5	61,38
Стационарної рекреації	89,0	40,19							89,0	40,19
Господарська	94	28,06	192,1	57,36	48,8	14,57			334,9	20,95
Разом	1272,7	56,95	807,3	28,11	212,4	10,07	98,9	4,85	2704,3	49,37

над 150 років), майже половина їх площ знаходиться в заповідній зоні. Ліси III категорії (вік 141-150 років) займають у заповідній зоні площу 194,7 га, або 12,8% від загальної площі під корінними лісами цієї зони. 32,4 % деревостанів - II категорії (вік 121-140 років) і понад 38 % лісів - I категорії (вік 100-120 років) зростають на території заповідної зони.

Дані (табл.) і гістограми (рис.4) свідчать, що в межах зон заповідної, регульованої і стаціонарної рекреації та господарської близько половини площ (49,37 %) вкриті корінними деревостанами. На території проєктованої заповідної зони корінні деревостани зростають на 968,9 га, що складає 63,7% загальної площі цієї зони. А на територіях проєктованих зон регульованої і стаціонарної рекреації корінні деревостани вкривають відповідно 61,38 % і 40,19 % їх загальної площі.

При плануванні функціонального зонування території НПП і встановленні меж функціональних зон одним із важливих критеріїв є збереження фітоценотичного різноманіття рослинного покриву території й особливо наявність і поширення типових та рідкісних рослинних угруповань, які занесені до Зеленої книги України. Аналіз синтаксономічного складу рослинності НПП показав, що у рослинному покриві цієї території поширені такі, включені до Зеленої книги України, рідкісні фітоценози:

30. Синтаксон: група асоціацій дубових лісів із дуба звичайного татарськокленових – *Querceta (roboris) acerosa (tatarici)*;

32. Синтаксон: група асоціацій дубових лісів із дуба звичайного ліщинових – *Querceta (roboris) corylosa* (типіві угруповання);

37. Синтаксон: асоціації липово-дубового і кленово-липово-дубового лісу яглицевого – (*Tilieta (cordatae)*- *Quercetum (roboris) aegopodiosum*, *Acereto (platanoidis)* - (*Tilieta (cordatae)*- *Quercetum (roboris) aegopodiosum* та волосистоосокові – *Tilieta (cordatae)*-*Quercetum (roboris) caricosum (pilosae)*, *Acereto (platanoidis)*-*Tilieta (cordatae)*-*Quercetum (roboris) caricosum (pilosae)*);

39. Синтаксон: асоціації мішаних дубових лісів із дуба звичайного левурдових – *Mixeto- Quercetum (roboris) alliosum (ursini)*.

Охоронна зона парку. Спроектовані межі парку не збігаються з природними межами, тобто з межами водозборів, які існують навколо парку, тому спроектована територія парку не може забезпечити максимальні можливості для самостійного саморегулювання стану природних комплексів, що включені до парку.

Мета створення охоронної зони – сприяння самостійному саморегулюванню стану природних комплексів і об'єктів як навколо парку, так і в самому парку як єдиного цілого та запобігання негативному впливу господарської діяльності на прилеглих до парку територіях.

Територія парку з усіх боків оточена землями сільськогосподарського використання, переважно розораними, під сільськогосподарськими культурами, з пасовищами та сіножатями на схилах балок.

Ландшафти прилеглих до парку територій належать до рівнинних східноєвропейських лісостепових. Переважно це ландшафти широкохвилястих лесових височин з сірими, темно-сірими лісовими ґрунтами, чорноземами опідзоленими та чорноземами типовими середньогумусними, ярами та балками, нагірними та байрачними лісами, розповсюджені на правому березі р. Сів. Донець. Переважають урочища слабохвилястих привододільних рівнин з сірими, темно-сірими лісовими ґрунтами, чорноземами опідзоленими та чорноземами типовими, у різній мірі змитими, під с.-г. культурами, кленово-липовими дібровами, лучною та степовою рослинністю, під випасом та сіножатями.

Висновки. Функціональне зонування НПП «Гомільшанські ліси» є важливою передумовою його подальшого розвитку, збереження біорізноманіття та раціонального природокористування. Враховуючи сучасний стан лісів та характер і рівень рекреаційного використання екосистем НПП, зонування його території потрібно спрямувати на оптимізацію господарювання, а надалі провідним поступово ставатиме рекреаційний напрям. Перевагою запропонованої схеми є суттєві відмінності співвідношення площ функціональних зон відповідно до міжнародних вимог, а їхні межі узгоджуються з межами ПТК, що дає можливість їх цілісно охороняти і раціонально використовувати.

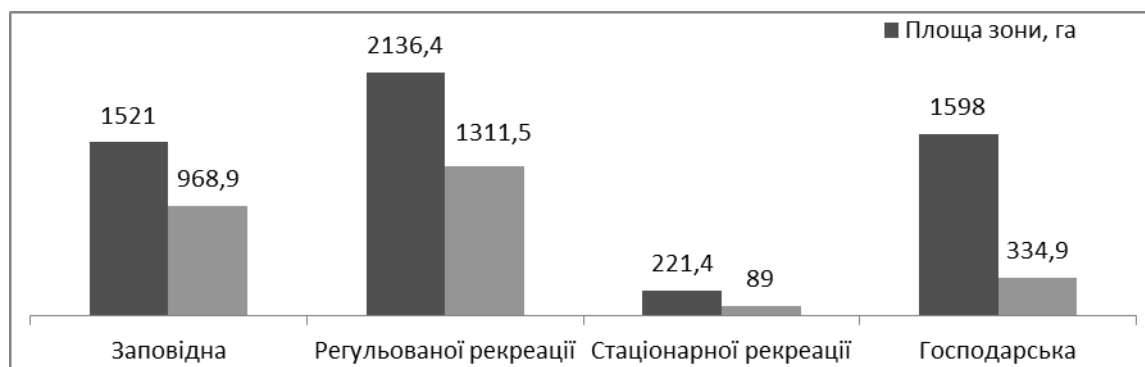

Рис.4. Співвідношення площі корінних лісів у межах функціональних зон НПП «Гомільшанські ліси»

Дані, які отримано під час досліджень, будуть використані у подальшому для оцінювання стану і динаміки біопродуктивності у функціональних

зонах лісів парку, що стане вагомим внеском як у збереження унікального біорізноманіття краю, так і вирішення екологічних проблем регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голуб А.А. Аналіз наукових досліджень проблеми формування національних природних парків / А.А. Голуб // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – 2014. – Вип. 36. – С. 249–302.
2. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» № 2456-ХІІ від 19.04.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
3. Горохов В.А. Парки мира / В.А. Горохов, Л.Б. Лунц. – М.: Стройиздат, 1985. – 328 с.
4. Проект організації території національного природного парку «Гомільшанські ліси», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів. – Харків, 2018. – 392 с.
5. Гомільшанські ліси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гомільшанські_ліси
6. Національний природний парк «Гомільшанські ліси» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nationalparks.in.ua/pryrodni-parky/harkiv/homilshanski-lisy/>
7. Бузіна І.М. Реконструкція та благоустрій території дендрологічного парку ХНАУ із застосуванням геоінформаційного моделювання / І.М. Бузіна, Д.Д. Хайнус, С.О. Винограденко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. – 2012. – Т. 31 (70). – № 3.
8. Брусак В. Географічні дослідження природно-заповідних територій: методологія і структура / В. Брусак // Вісник Львів ун-ту. Сер. геогр. – 2006. – Вип. 33. – С. 31–42.
9. Чорний М.Г. Особливості наукової діяльності на природно-заповідних територіях України: Науково-методичний посібник / М.Г. Чорний. – К., 2009. – 98 с.
10. Опара В.М. Mapping of landscape-ecological investigations of the dendrological park territory of KhNAU named after V.V. Dokuchayev / В.М. Опара, І.М. Бузіна, Д.Д. Хайнус // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Сер «Геологія, Географія, Екологія». – 2019. – № 50. – С. 197–209.
11. Пересадько В.А. Картографічне забезпечення екологічних досліджень і охорони природи: Монографія / В.А. Пересадько. – Харків: Харківський національний ун-т імені В.Н. Каразіна, 2009. – 242 с.
12. Гродзинський Д.М. Проблеми збереження та відновлення біорізноманіття в Україні / Д.М. Гродзинський, Ю.Р. Шеляг-Сосонко та ін. – К.: Академперіодика, 2001. – 104 с.
13. Яценко П.Т. Природные национальные парки Украины / П.Т. Яценко, Е.М. Гребенюк, Л.А. Тасенкевич и др. – Львів: Вища школа, 1988. – 201 с.
14. Гром М.М. Таксація насаджень: Навч. посібник / М.М. Гром. – Львів: Вид-во УкрДЛТУ, 2012. – 187 с.
15. Томахін М. Формування екологічної мережі та розвиток природно-заповідної справи в Україні / М. Томахін // Землепорядний вісник. – 2012. – № 3. – С. 23–29.

Опара Volodymyr Mykolayovych – Candidate of Sciences (Techniques), Full Professor of the Department of Physical Geography and Cartography. The Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University. e-mail: volodimiropara2019@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0128-8400>

Buzina Iryna Mykolayivna – Candidate of Sciences (Agriculture), Associate Professor of the Department of Land Management and Cadastre. V.V. Dokuchayev Kharkiv National Agrarian University. e-mail: nezabudka120187@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0885-0558>

Khainus Dmytro Dmytrovych – Candidate of Sciences (Economy), Associate Professor of the Department of Land Management and Cadastre. V.V. Dokuchayev Kharkiv National Agrarian University. e-mail: dmitry.khainus@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6097-1464>

Vynohradenko Serhii Oleksandrovych – Candidate of Sciences (Economic), Associate Professor of the Department of Land Management and Cadastre. V.V. Dokuchayev Kharkiv National Agrarian University. e-mail: s.vinogradenko15@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8520-6504>

MAIN ASPECTS OF PROTECTION, REPRODUCTION AND RECREATIONAL USE OF NATURAL COMPLEXES ON THE TERRITORY OF GOMILSHAN NATIONAL NATURAL PARK

According to the Law of Ukraine “On the Nature Reserve Fund of Ukraine”, national nature parks are territories of the nature reserve fund of Ukraine, nature protection, recreational, cultural, educational, research institutions of national importance created to preserve, reproduce and effectively use natural complexes and objects that have a special environmental, health, historical and cultural, scientific, educational and aesthetic value. The drawback of the internal structure, the lack of rational architectural and planning organization as well as measures for the arrangement of NNP have led not only to the deterioration of their condition, but in some cases to the loss of unique natural landscapes.

One of the most important principles of effective use of nature reserves is functional zoning. The main task to be solved in the functional zoning of the territory is to study the features of spatial distribution of natural complexes and anthropogenic load. In the course of the research, the authors of the article proposed a promising scheme of functional zoning of NPP “Gomilshan Forests”. The priority and determining value in the functional zoning is the protected area.

The most effective method of functional zoning is to develop a layout of zones with concentric circles, where the central circle is a protected area. When planning the functional zoning of the NNP territory and establishing the boundaries of functional zones, the priority criterion was preservation of phytocoenotic diversity of vegetation and especially the presence and distribution of typical and rare plant groups, listed in the Green Book of Ukraine. Analysis of the syntaxonomic composition of the vegetation in the NNP has showed that there are rare phytocenoses in the vegetation of this area included in the Green Book of Ukraine.

Functional zoning of NPP "Gomilshan Forests" is an important prerequisite for its further development, conservation of biodiversity and rational use of nature. Given the current state of forests and the nature and level of recreational use of NNP ecosystems, the zoning of its territory should be aimed at management optimization, and in the future, the leading direction will gradually become recreational.

The advantage of the proposed scheme is the significant differences in the area ratio of the functional zones in accordance with international requirements, and their boundaries are consistent with the boundaries of the PTC, which makes it possible to protect them holistically and use them rationally.

Keywords: *national nature parks, functional zoning, recreation, nature management, protection and rational nature management.*

REFERENCES:

1. Holub, A.A. (2014). Analysis of scientific research problems of formation of National Nature Parks // *Modern Problems of Architecture and Urban Planning*, 36, 249-302 (in Ukrainian).
2. Law of Ukraine "On the nature reserve fund of Ukraine" 2456-XII, 19.04.2018. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (in Ukrainian).
3. Gorokhov, V.A., Lunts, L.B. (1985). *Parks of the world*. – Moscow: Stroyizdat, 328 (in Russian),
4. Project of organization of the territory of the National Nature Park "Gomilshan forests", protection, reproduction and recreational use of its natural complexes and objects (2018). – Kharkiv, 392 (in Ukrainian). .
5. Homilshan forests. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гомільшанські_ліси (in Ukrainian).
6. National Nature Park «Homilshan forests». Available at: <https://www.nationalparks.in.ua/pryrodni-parky/harkiv/homilshanski-lisy/> (in Ukrainian).
7. Buzina, I.M., Hainus, D.D., Vynogradenko, S.A. (2012). Reconstruction and improvement of the territory of the arboretum park of KhNAU with the use of Geoinformation modeling // *Scientific Notes of the V.I. Vernadsky Tauride National University*, 31 (70), 3 (in Ukrainian).
8. Brusak, V. (2006). Geographical studies of nature reserves: methodology and structure / *Bulletin of Lviv National University. Ser. Geogr.*, 33, 31-42 (in Ukrainian).
9. Chorny, M.G. (2009). Features of scientific activity in the nature reserves of Ukraine: A Scientific and Methodological Guide. – Kyiv, 98 (in Ukrainian).
10. Opara, V.M., Buzina, I.M., Hainus, D.D. (2019). Mapping of landscape-ecological investigations of the dendrological park territory of KhNAU named after V.V. Dokuchayev // *Bulletin of Karazin KhNU: Collection of scientific papers. Series "Geology, Geography, Ecology"*, 50, 197-209 (in English).
11. Peresadko, V.A. (2009). *Cartographic support of Ecological Research and nature protection: Monograph*. – Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 242 (in Ukrainian).
12. Grodzinsky, D.M., Shelyag-Sosonko, Yu.R. et al. (2001). Problems of conservation and restoration of biodiversity in Ukraine. – Kiev: *Akademperiodika*, 104 (in Ukrainian).
13. Yatsenko, P.T., Grebenyuk, E.M., Zenkevich, L.A. et al. (1988). *Natural National Parks of Ukraine*. – Lviv: Vyshcha Shkola, 201 (in Russian).
14. Hrom, M.M. (2012). *Taxation of plantings: A textbook*. – Lviv: UkrDLTU Publishing House, 187 (in Ukrainian).
15. Tomakhin, M. (2012). Formation of an ecological network and development of a nature reserve business in Ukraine // *Land Management Bulletin*, 3, 23-29 (in Ukrainian).

DOI: 10.26565/2075-1893-2021-34-04
УДК 910.2:338.484(477.46)

Юлія Прасул*

к. геогр. н., доцент кафедри фізичної географії та картографії,
e-mail: y.prasul@karazin.ua; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3516-7882>

Валентина Клименко*

доцент кафедри фізичної географії та картографії
e-mail: valent.klimenko@gmail.com; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6777-1606>

Наталя Бубир*

к. геогр. н., доцент кафедри фізичної географії та картографії
e-mail: bubyr-n@ukr.net; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1362-1151>

Яніна Мельник*

магістр кафедри фізичної географії та картографії
e-mail: ledlolana@gmail.com; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2378-4958>

Андрій Чудінов*

бакалавр кафедри фізичної географії та картографії
e-mail: mastergragons2@gmail.com; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9907-1911>

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

Визначення альтернативної туристичної доступності та її картографування

Мета статті – обґрунтування підходів до оцінки альтернативної туристичної доступності (на прикладі Черкаської області та її сусідів першого порядку) за авторськими показниками та її картографічного супроводу.

Основний матеріал. У статті викладений аналіз пануючих підходів до оцінки туристичних дестинацій, їх туристичного потенціалу. Виявлено, що недостатньо оцінювати саму територію, бо вона функціонує і розвивається не ізольовано, а знаходячись у постійній конкуренції з сусідами та територіями, що надають аналогічні туристичні послуги. Необхідність вибору подорожувальником туристичної дестинації між кількома можливостями, що виключають одна одну, породжує визначення альтернативи місця відпочинку. Запропоновано за системою показників географічного положення, інфраструктурного, природно-рекреаційного, історико-культурного чинників відповідно до територіальної, практичної, цінової, інформаційної доступності оцінювати комплексний показник – альтернативну туристичну доступність, під якою розуміємо порівняльну оцінку територій за визначеними критеріями з використанням рейтингового підходу, геоінформаційно-картографічного методу та методу суми місць. Апробація методики здійснювалася на прикладі Черкаської області та її сусідів I порядку, бо саме вони найчастіше можуть відтягувати на себе потенційні туристичні потоки або, навпаки, виступати донором потенційних туристів.

Висновки та подальші дослідження. За результатами дослідження виявили, що лідером є Київська область. Черкаська область посідає друге місце, програючи за показниками територіальної, інформаційної та практичної доступності. Третє місце зайняла територія Полтавської області, яка виступає основним конкурентом для Черкаської області, особливо з урахуванням схожості туристичних продуктів. Головною перевагою Черкаської області при визначенні альтернативи місця відпочинку є цінова доступність як найсильніший конкурентоспроможний фактор. Таким чином, результати оцінювання підтверджують сучасну картину розвитку туризму. Вважаємо, що такий показник має обов'язково враховуватись під час розробки стратегій туристичного розвитку і укладання SWOT-аналізів, бо дозволяє виділити перспективи і загрози, слабкі і сильні сторони. На перспективу слід здійснити апробацію цієї методики на прикладі регіонів, що виступають конкурентами з певного виду туристичних пропозицій.

Ключові слова: туристична дестинація, оцінка, туристична доступність, Черкаська область, Київська область, Полтавська область, картографування.

Вступ. Туристична економічна галузь є привабливою для розвитку в ракурсі кожного регіону, бо на кожній території є певний потенціал для розвитку відпочинкової та екскурсійної діяльності. У сучасних реаліях суттєвим є конкурентний фактор, який і визначає можливості та спроможності виходу на регіональну або національну туристичну арену. Таким чином, склалася ситуація, зокрема в Україні, коли варто при розгляді туристичного потенціалу і перспектив розвитку туризму в регіоні вводити поняття альтернативи, яка впливає на можливість вибору. Виходячи, таким чином, із сучасних реалій конкуренції на національному і регіональному туристичному ринку актуальною постає задача сьогодні не тільки представити туристичний продукт своєї території, а виграти у конкурентній боротьбі за потенційного споживача туристичних послуг, тобто бути першою серед аналогічних альтернатив. З цією метою слід аналізувати і оцінювати не тільки свою територію, але й аналогічні, порівнюючи між собою можливості кожної. Для реалізації цього пропонуємо використовувати метод альтернативної туристичної доступності. Важливим при цьому є картографічний супровід як на етапі оцінювання, так і на етапі представлення результатів дослідження. Такий супровід базується на повноцінному застосуванні картографічного методу дослідження.

Вихідні передумови. Аналізуючи наукові публікації в галузі географії рекреації і туризму, економіки туризму, менеджменту туристичних дестинацій, дійшли висновку, що, коли мова заходить про оцінювання туристичної привабливості, то оцінка туристичної дестинації здійснюється шляхом оцінювання туристичного потенціалу або його окремих складових. При цьому віддають перевагу територіальному підходу, функціональному підходу, комплексному підходу з використанням експертних оцінок і статистичного аналізу, іноді (навіть епізодично) з обчисленими ваговими коефіцієнтами, що дозволяє оцінити значимість виділених факторів туристичної привабливості території. Для вибору підходу до оцінювання туристичної доступності території А.А. Тербух, О.І. Мороз виділяють попередній етап з оцінкою можливостей туристичної придатності території та підсумковий етап з оцінкою території за можливостями використання туристичних ресурсів у подальшому формуванні конкретного туристичного продукту області [10]. Найбільш повний аналіз підходів та методів представлений у роботах О.Г. Давидової [3], К.О. Іванової [4], Ю.О. Юхновської [11], у яких узагальнено пануючі на сьогодні методи математичної статистики, що доцільно використовувати в оцінюванні потенціалу туристичної дестинації, та авторські підходи Ю. Гуменюка, В. Мацоли, М. Нудельмана, В. Руденка, І. Бережної, Л. Черчик та ін.

Також питанням оцінки туристичного потенціалу присвячені монографічні видання, в яких повно-

цінно поєднується теорія і практика використання певних методик. Так, у монографіях «Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону» [8], «Рекреаційні ресурси України» [1] представлено і апробовано інтегральні методики оцінювання туристичного потенціалу, що засновані на різних підходах. Так, О.О. Бейдик [1] запропонував методику визначення ресурсно-рекреаційного рейтингу території з використанням оцінювальних балів окремих складових ресурсного потенціалу із залученням експертного підходу.

З точки зору системи методів дослідження в галузевих дослідженнях варто звернути увагу на картографічний метод, який доцільно поєднувати з класифікаційним, коли робота починається з виділення/установлення галузевих пріоритетів регіону; з методами територіальної систематизації – районуванням, виділенням ареалів і зон, розробкою маршрутів; з прийомами техніко-економічної оцінки інфраструктурної складової умов розвитку туризму, наприклад, за рівнем комфортності, безпеки, ємності. Але для визначення перспектив розвитку туризму в регіоні недостатньо здійснити оцінку тільки потенціалу. Потрібно враховувати оточення, у першу чергу, туристичні пропозиції і перспективи розвитку туризму сусідів I порядку. При цьому найпростішим вважається метод рангів, який дозволяє залучати як кількісні, так і якісні показники [8].

Саме з метою урахування територіального положення, позиції території серед сусідів I порядку ми запропонували метод визначення альтернативної туристичної доступності території на основі рейтингового підходу у поєднанні з картографічним методом на етапі оцінювання за виділеними критеріями та з геоінформаційно-картографічним – на етапі рейтингування та безпосередньо аналізу отриманих результатів дослідження. У витоках ідеї знаходяться підходи, запропоновані О. Кусковим, М.А. Окландером, що засновані саме на ранговому підході, порівняльній оцінці, методі суми місць. М.А. Окландер назвав запропонований підхід параметричним методом і серед ключових ознак виділив основні компоненти туристичного потенціалу, рівень обслуговування і цін, екологічну рівновагу та рівень безпеки [7, 8]. Як висновок, можна зазначити, що у дослідженнях зазвичай використовують одночасно кілька підходів і поєднання методів дослідження.

Наразі в туристичній сфері не виділено єдиного підходу до оцінювання туристичного потенціалу, що безпосередньо пов'язаний з туристичною доступністю території. Усі названі методи допомагають оцінити саму територію, відокремлену від реального оточення, що не несе цілком правдиву інформацію щодо потенціалу і можливостей розвитку території.

Метою статті є обґрунтування підходів до оцінки альтернативної туристичної доступності (на

прикладі Черкаської області та її сусідів першого порядку) за авторськими показниками та її картографічного супроводу. Таким чином, під час роботи здійснено визначення поняття альтернативної туристичної доступності через поняття туристичної привабливості, методики її оцінювання, безпосередньо оцінена територія Черкаської області у зрівнянні з сусідами I порядку із застосуванням картографічного методу дослідження, що і складає новизну дослідження.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на величезні потенційні туристичні можливості та забезпеченість ресурсами, Україна наразі не може конкурувати повноцінно з розвинутими туристичними державами. У сучасних умовах ринкових відносин важливим для подорожуючих є доступність локації, зокрема туристична доступність, під якою ми розуміємо властивість об'єкта оптимально забезпечити доступ туриста до нього у процесі туристичного споживання. Для раціонального використання туристичних ресурсів країні необхідно сформувати туристичну доступність території, яку можна визначити за окремими критеріями відповідно до факторів формування туристичної доступності (територіального, інформаційного, цінового, практичного). Це у свою чергу вплине на вибір тих чи інших туристичних регіонів, об'єктів тощо. Місцеві органи влади намагаються підвищити показник туристичної доступності, адже це напряму пов'язано з потоком туристів. Вищий показник доступності – більший потік туристів.

Таким чином, під туристичною доступністю розуміємо властивість обраної території, місця, об'єкта задовольнити очікування і потреби туриста, що виражаються через сукупність факторів привабливості та доступності.

Різні туристичні регіони у сучасному перенасиченому інформаційному середовищі всілякими способами змагаються за увагу споживача. Зважаючи на таку тенденцію, досить важливою є інформаційна доступність, яка вимірюється з урахуванням наявності змістовної, актуальної та повної інформації та легкості її пошуку, що допоможе у формуванні, плануванні та орієнтуванні цілей подорожі. Транспортна доступність як один з проявів практичної і територіальної доступності надає можливості безперешкодно та швидко дістатися до обраної туристичної локації, а також можливість користування розвинутою та зручною транспортною мережею у межах дестинації. У такому разі, у більшості випадків при виборі маловідомих регіонів доведеться собі відмовити у проживанні з високим рівнем комфортності, думати як добиратися до об'єкта й «зшкрібати» інформацію з того, що є у вільному просторі інтернету. Таким регіонам має сенс попрацювати над їх слабкими сторонами, що впливають на формування туристичної привабливості та її рівень.

З розвитком та розширенням пропозицій у туризмі зростає певна конкуренція між туристичними дестинаціями. Популярним серед бувалих туристів є пошук альтернативи відомим туристичним локаціям серед маловідомих туристичних регіонів, областей, об'єктів. Малий відсоток таких місць можуть запропонувати високу туристичну доступність, більшість має погану практичну та інформаційну доступність, а також невисоку комфортність перебування.

Розвиваючи туристичну діяльність в Україні, варто розглянути таке поняття як «альтернатива», що безпосередньо пов'язане з можливістю вибору. Властивість відтягування та залучення туристичних потоків відносно сусідніх дестинацій потрібно також враховувати як один із факторів оцінювання доступності території, що й формує конкурентоспроможність території. Тому варто розглядати поняття туристичної доступності не виокремлено, а у порівнянні з сусідніми областями I порядку, звертаючи увагу на їх можливості в туристичній галузі, що створює певну альтернативу. Саме поняття «альтернатива» тлумачимо як необхідність вибору між двома або кількома можливостями, що виключають одна одну / кожна з даних можливостей [2]. Таким чином, можна прив'язати це поняття до необхідності вибору туристом можливостей, що можуть запропонувати туристичні дестинації. Застосовуючи поняття альтернативи, що сприймається як можливість вибору, розуміємо під поняттям «альтернативна туристична доступність» порівняльну оцінку територій (що досліджуються) та аналогічних конкурентів за визначеними критеріями з використанням рейтингового підходу [9].

Об'єктом оцінювання в туризмі виступатиме туристична територія, у цьому дослідженні – область, що надає певний набір туристичних послуг для туриста та задоволення його потреб. Ми пропонуємо за рейтинговим підходом розглянути місця адміністративних одиниць як окремих системних об'єктів та провести оцінювання (рис.1).

Основна відмінність підходу полягає у визначенні серед аналогічних туристичних територій місця кожної з них за певним критерієм, коли за найкращих умов територія отримує перше місце, а за найгірших серед обраних – останнє. Таким чином, основою є порівняння та формування альтернативи, а результатом – визначення сильних та слабких сторін територій, наявних та можливих конкурентів.

Геоінформаційно-картографічний супровід визначення альтернативної туристичної доступності має базуватися на кількох правилах:

– використовувати геоінформаційні системи для внесення атрибутивної інформації з подальшим відображенням, що надасть змогу швидко оновлювати і редагувати інформацію, проводити подальші дослідження із залученням інших територій, що є аналогічними, наприклад, за різноманітністю туристичних продуктів;

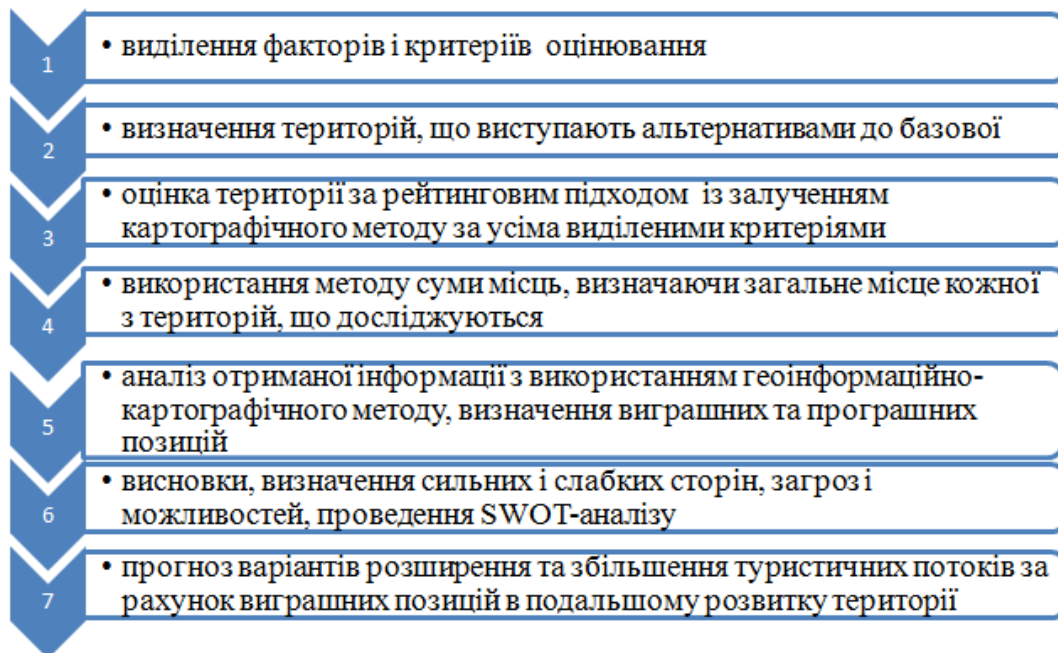

Рис.1. Етапи проведення оцінювання

– масштаб обирати відповідно до розмірів території, що вивчається, та задач дослідження;

– для відображення загального рейтингу за певним фактором використовувати показник суми балів (рейтингових позицій) і спосіб картограми; діапазон і крок шкали обирається з урахуванням максимального і мінімального значень; використання більше ніж 5 ступенів є недоцільним;

– для відображення балів за певними критеріями чи групою критеріїв використовувати рейтинговий показник і спосіб картодіаграми;

– підбір кольорової гами має забезпечувати найкраще візуальне сприйняття і контрастність різних показників картодіаграми;

– доцільно розробляти серію карт, що укладені в єдиному стилі та за єдиними правилами.

Використання наведеної методики надає змогу здійснити більш детальну оцінку туристичної доступності, а також точніше визначити конкурентні позиції та можливості у відтягуванні потенційних туристів. Для початку варто проаналізувати конкурентоспроможність туристичної галузі обраної території серед сусідніх областей і порядку, що безпосередньо можуть відтягувати туристичні потоки з дестинації [5]. У результаті, за підсумком набраних балів, кожна територія має свій рейтинг туристичної доступності серед обраних областей. При дослідженні Черкаської області розглядаємо Київську, Полтавську, Кіровоградську, Вінницьку області, які є першочерговими конкурентами для Черкаської області, бо вони є її сусідами. Подальшими дослідженнями може бути визначена альтернативна туристична доступність області серед усіх регіонів України, туристичної локальної дестинації серед аналогічних за характером послуг, що надаються тощо.

Черкаська область є привабливою територією для просування та розвитку туристичного продукту. Розглядаючи показники аналізу територіальної доступності Черкаської та сусідніх областей, визначаємо можливість для туриста з мінімальними затратами зусиль та комфортністю дістатись до місця призначення. Досліджуючи та порівнюючи обрану територію з аналогічними, ми встановили, що Черкаська область має досить високу територіальну доступність, але порівняно з Київською областю займає нижчу позицію (рис.2). Основним потенційним конкурентом є Полтавська область.

Переходячи до розгляду цінової доступності території з боку інфраструктурного та історико-культурного чинників, варто відзначити, що цей фактор говорить про можливість території запропонувати туристичний продукт, що направлений та може бути доступним для туриста різного соціально-економічного рівня. Тобто, найбільш доступною за ціновим фактором буде вважатись територія з таким спектром вибору туристичного продукту, що поширюється на туриста з різним бюджетом. Спектр вибору закладів розміщення більш розмаїтий для туриста на території Київської області, адже для неї характерна і мінімальна вартість проживання у готелі, і максимальна вартість проживання у готелі. За критерієм середньої вартості вечері у «стандартному» ресторані лідером у ціновій доступності території виступає Полтавська область. Оскільки конкретних статистичних даних відносно середньої вартості відвідування історико-культурних об'єктів в інформаційних джерелах не наведено, то для кожної області було проаналізовано по 10 популярних об'єктів, за цінами відвідування яких був складений рейтинг. Найбільше балів отримала Вінницька об-

ласть. Найбільш різноманітні пропозиції за ціновим діапазоном представляє Черкаська область, і майже не варіюється ціна у Кіровоградській області (рис.3).

Фактор інформаційної доступності території ми можемо охарактеризувати як можливість певної території надати актуальну та повну інформацію про туристичний продукт, що може зацікавити туриста під час подорожування. Він формується на основі історико-культурного, природно-рекреаційного та інфраструктурного чинників туристичної привабливості. Наразі, однією з найголовніших пошукових систем є Інтернет, за допомогою якої, переважно, туристи й формують своє бачення подорожі. Таким чином, досліджуючи інформаційну доступність, було розглянуто багато туристичних сайтів.

За проаналізованою інформацією відповідно до критеріїв розрекламованості виробників туристичних послуг й наявності інформації в Інтернеті, найбільший бал отримує територія Київщини, трохи менший - Черкащина, після неї - Полтавщина, Вінниччина та Кіровоградщина. Також була проведена оцінка відгуків у соціальних мережах про туристичні організації, якість їх послуг. За рахунок достатньої інформаційної забезпеченості та представлення широкого вибору туристичних пропозицій Київська область отримує найбільшу кількість балів і виступає основним конкурентом. Потенційними конкурентами будуть Полтавська і Вінницька області.

Для оцінювання природно-рекреаційного чинника формування інформаційної доступності були

Рис.2. Територіальна доступність Черкаської області та її сусідів I порядку (масштаб зменшено)

Рис.3. Цінова доступність Черкаської області та її сусідів I порядку (масштаб зменшено)

використані критерії відомості окремих природних об'єктів та популярності ландшафтних компонентів. Черкаська область виділяється як найбільш забезпечена інформацією за цим блоком. Конкурентами виступають Київська та Полтавська області. Таке лідерство Черкащина має за рахунок просування природного туристичного потенціалу, маючи сайти з детальною актуальною інформацією, адже природний потенціал є одним із найголовніших чинників формування туристичної привабливості області.

Для історико-культурного чинника виділяємо критерії популярності та унікальності об'єктів, відповідну інформаційну забезпеченість. Визначивши, що більший акцент припадає на природно-рекреаційні ресурси, інформаційна доступність Черкаської

області за цими критеріями буде нижчою. Отже, найбільш забезпеченою інформацією для туриста виступає Київська область, що отримала найбільшу суму балів, Кіровоградська область у порівнянні з сусідами значно відстає й посідає останнє місце в рейтингу через недостатню інформаційну забезпеченість (рис.4).

Найбільшу кількість виділених критеріїв було отримано в ході дослідження практичної доступності території, що говорить про ємність туристичного продукту на певній території, який зможе задовольнити основні потреби туриста (рис.5).

Так, для інфраструктурного чинника оцінювання буде проводитись за кількістю туристичних організацій на території, кількістю та різноманітністю

Рис.4. Інформаційна доступність Черкаської області, її сусідів І порядку (масштаб зменшено)

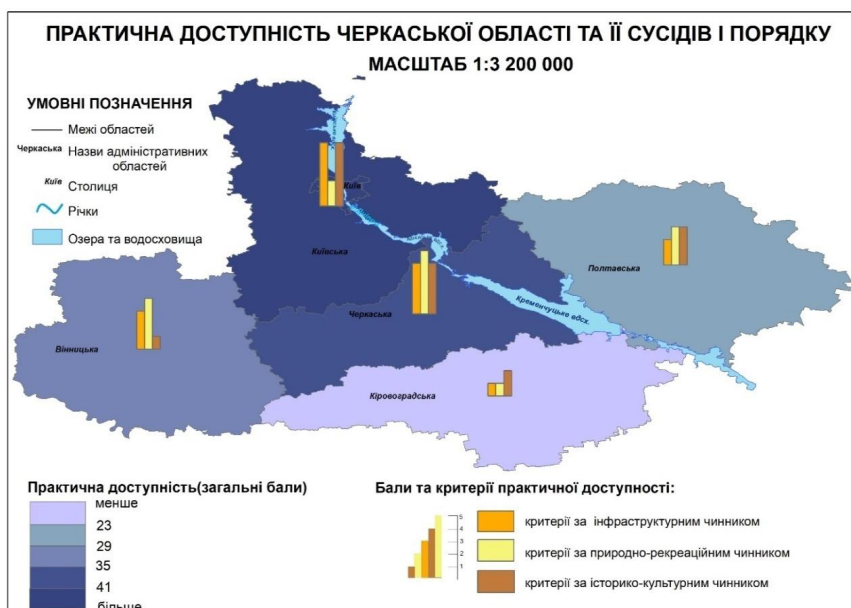

Рис.5. Практична доступність Черкаської області та її сусідів І порядку (масштаб зменшено)

вістю об'єктів сфери дозвілля, станом покриття доріг, різновидом транспорту. За кількістю туристичних організацій конкурентами Черкаській області є Київська та Вінницька області. За показниками кількості та різнотиповості закладів розміщення туристів, кількості та різнотиповості закладів харчування Черкаська область має дуже багато конкурентів, що відтягують на себе туристичні потоки. Територією-лідером за кількістю та різнотиповістю об'єктів сфери дозвілля буде Вінницька область, Черкаська область отримує всього 2 бали. Стан покриття доріг на території Черкащини є однією зі слабких сторін в її привабливості.

Природно-рекреаційний чинник формування практичної туристичної доступності території оцінювався шляхом аналізу статистичних і картографічних джерел інформації щодо природно-заповід-

ного фонду. Основними потенційними конкурентами можуть виступати Вінницька і Полтавська області, але Черкащина утримує лідерські позиції.

Історико-культурний чинник формування практичної туристичної доступності включає в себе подієвість, зокрема проведення етнічних заходів і фестивалів, різнотиповість та кількість об'єктів культурної спадщини. Одним із потенційно привабливих напрямів розвитку туристичних ресурсів Черкаської області на сьогодні є фестивальний та подієвий туризм, але попри це, область дещо програє за цим показником. Порівнюючи її з Полтавською та Київською областями, проведення заходів та фестивалів не набирає популярності. Щодо кількості об'єктів культурної спадщини на досліджуваних територіях, то Черкаська область є третьою за рейтингом після Київської області та, що дещо незвично, Кіровоградською областю. Для

Таблиця

Альтернативна туристична доступність Черкаської області та сусідніх областей I порядку

Фактори	Критерії	Області				
		Черкаська	Київська	Полтавська	Кіровоградська	Вінницька
Географічне положення		4	5	3	1	2
Територіальна доступність	Відносно до міжнародних аеропортів	3	5	4	1	2
	Відносно до столиці	4	5	1	2	3
	Відносно до великих транспортних вузлів	3	5	4	1	2
	Відносно до моря	4	1	2	5	3
	Відносно до популярних туристичних центрів	3	5	4	1	2
Інфраструктурний чинник		4	5	3	1	2
Цінова доступність	Середня вартість однієї ночівлі у готелі 5* та у хостелі	4	5	2	1	3
	Наявність турів та їх середня вартість	4	5	2	1	3
	Середня вартість вечері в ресторані	3	1	5	4	2
Інформаційна доступність	Розрекламованість виробників туристичних послуг	4	5	3	1	2
	Наявність інформації для туриста в Інтернеті	4	5	3	1	2
	Відгуки про якість туристичних послуг в соц. мережах	4	5	3	1	2
Практична доступність	Кількість туристичних організацій	4	5	2	1	3
	Кількість та різнотиповість закладів розміщення	4	5	3	1	2
	Кількість та різнотиповість закладів харчування	4	5	3	1	2
	Кількість та різнотиповість об'єктів сфери дозвілля	2	4	3	1	5
	Стан покриття доріг	2	5	3	1	4
Природно-рекреаційний чинник		5	3	2	1	4
Практична доступність	Унікальність компонентів ландшафту	5	2	3	1	4
	Рекреаційна ємність території	5	2	3	1	4
Інформаційна доступність	Відомість компонентів ландшафту	5	4	3	1	2
	Збереженість компонентів ландшафту	5	4	3	1	2
Історико-культурний (ІК) чинник		4	5	3	1	2
Цінова доступність	Середня вартість відвідування ІК об'єктів	4	1	2	3	5
Інформаційна доступність	Популярність та унікальність ІК об'єктів	4	5	3	1	2
	Інформаційна забезпеченість ІК об'єктів	4	5	3	1	2
Практична доступність	Подієвість (проведення етнічних заходів і фестивалів)	3	5	4	1	2
	Кількість та різнотиповість ІК об'єктів	3	5	2	4	1
Усього:		98	109	75	39	69

оцінки врахований загальний сумарний показник, до складу якого входять пам'ятки історії, археології, архітектури й монументального мистецтва місцевого та національного значення.

Таким чином, областю-лідером за фактором практичної туристичної доступності виступає Київська область, що за проведенням оцінювання отримала найбільшу суму балів. Водночас з найменшою сумою отриманих балів виступає Кіровоградська область, загалом, за рахунок недостатнього розвитку туристичної інфраструктури, подієвості та унікальності й рекреаційної ємності території в порівнянні з сусідніми областями.

За результатами проведеного оцінювання альтернативної туристичної доступності Черкаської області та її сусідів I порядку відносно одна одної, сформувався загальний рейтинг туристичної доступності (табл.). Лідером є Київська область, Черкаська область посідає друге місце, третє місце зайняла Полтавська область, четверте місце в рейтингу - для Вінницької області й останнє місце займає Кіровоградська область.

Отже, Черкаська область має високий потенціал та можливість при виборі її території для туризму. Серед показників задовільним є інформаційна та практична доступність території за природно-рекреаційним чинником. Варто зауважити, що зазначений показник є сильною стороною в туризмі Черкащини. Також область є досить привабливою з боку територіальної доступності за рахунок її вигідного географічного положення, що задовольняє можливість для туриста з мінімальними затратами зусиль та максимальною комфортністю дістатися до місця призначення. Крім того, за фактором інформаційної доступності ця територія має хороші показники щодо можливості надати актуальну та повну інформацію про туристичний продукт, що може зацікавити туриста під час перебування на даній території. Дещо нижчим рівнем характеризується цінова доступність території, програючи за окремими критеріями навіть найменш конкурентоспроможним серед досліджуваних територій. Особливо варто виділити практичну доступність інфраструктури як недостатньо розвинену для формування сильного конкурентного продукту серед інших. На цей фактор варто звернути особливу увагу під час формування стратегії подальшого розвитку туризму на території Черкаської області.

Основним конкурентом серед сусідів I порядку є територія Київської області за рахунок сформованої туристичної галузі. Але цей фактор впливає позитивно на можливість і перспективи туристичної сфери у Черкаській області. За рахунок близького

розташування туристичного центру є можливість відтягувати туристичні потоки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших пошуків. Аналіз теоретико-методологічної бази показав недосконалість поняттєво-термінологічного апарату. У наукових публікаціях зустрічаються терміни «туристична доступність», «туристична привабливість», але не альтернативна туристична доступність, під якою розуміємо визначення можливостей того, що саме дану територію оберуть для відпочинку серед подібних. Вважаємо, що такий показник має обов'язково враховуватись під час розробки стратегій туристичного розвитку і укладання SWOT-аналізів, бо дозволяє виділити перспективи і загрози, слабкі і сильні сторони. Рекомендуємо для цього здійснювати оцінку самої території, її сусідів I порядку та територій, аналогічних за характером надання туристичних послуг. Необхідність вибору подорожуючим туристичної дестинації між кількома можливостями, що включають одна одну, породжує визначення альтернативи місця відпочинку. Пропонуємо це враховувати і визначати на основі «класичних» територіальних, природно-рекреаційних, історико-культурних та інфраструктурних чинників з урахуванням прояву таких факторів, як територіальна, цінова, інформаційна та практична доступність. На основі цього виділено систему критеріїв, що і були застосовані в роботі при оцінці альтернативної туристичної доступності Черкаської області серед її сусідів I порядку. За комплексом відомостей, використовуючи рейтинговий метод бальних оцінок і запропоновану систему критеріїв оцінки, сформовано рейтинг територій та визначено можливості альтернативи Черкаської області серед аналогічних областей. Лідером є Київська область. Відповідно, вона відтягує на себе туристичні потоки і саме її обирають туристи. Черкаська область посідає друге місце, програючи за показниками територіальної, інформаційної та практичної доступності. Третє місце зайняла територія Полтавської області, яка виступає основним конкурентом для Черкаської області, особливо з урахуванням схожості туристичних продуктів. Четверте місце в рейтингу зайняла Вінницька область, у якій слід позичити такі властивості, як цінова доступність історико-культурних об'єктів, стан дорожньої інфраструктури і варіативність об'єктів дозвілля. Останнє місце займає Кіровоградська область, яка є аутсайдером майже за кожним показником. Головною перевагою Черкаської області при визначенні альтернативи місця відпочинку є цінова доступність як найсильніший конкурентоспроможний фактор.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України: Навчальний посібник / О.О. Бейдик. – К.: Альтерпрес, 2009. – 400 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – С. 23.

3. Давидова О.Г. Методи оцінювання туристичної привабливості регіонів країни / О.Г. Давидова // Український соціум. – 2015. – № 4 (55). – С. 97–107.
4. Іванова К.О. Методологія та проблематика комплексного оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів / К.О. Іванова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Вип. 19. – С. 338–342.
5. Мельник Я.Р. Альтернативна туристична доступність Черкаської області / Я.Р. Мельник // Географічні дослідження: історія, сьогодення, перспективи: Зб. наук. праць (за матеріалами щорічної Міжнарод. наук. конф. студентів та аспірантів, присвяченої пам'яті професора Г.П. Дубинського, 9 квіт. 2020 р. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. Вип. 13. – С. 131–134.
6. Музиченко-Козловська О.В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території: Монографія / О.В. Музиченко-Козловська. – Львів: Новий світ-2000. – 2012. – 176 с.
7. Окландер М.А. Проблеми формування маркетингової системи країни / М.А. Окландер. – К.: Наукова думка, 2002. – 167 с.
8. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону / За заг. ред. В. Герасименко. – Одеса: ОНЕУ, 2016. – 262 с.
9. Прасул Ю.І. Альтернативна туристична доступність як фактор визначення конкурентних позицій території / Ю.І. Прасул, В.Г. Клименко, Я.Р. Мельник, А.А. Андреева. Topical issues of the development of modern science : Abstracts of the 7th International scientific and practical conference, 11-13.03.2020. – Sofia, Bulgaria: ACCENT, 2020. – P. 381–384.
10. Терехух А.А. Оцінювання туристичного потенціалу дестинацій / А.А. Терехух, О.І. Мороз // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – № 7. – С. 335–343.
11. Юхновська Ю.О. Збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі України: теорія, методологія, практика: Дис. ... д-ра економ. наук: 08.00.03 / Ю.О. Юхновська. – Дніпро: Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, 2021. – 580 с.

Prasul Yuliia Ivanivna – Candidate of Sciences (Geography), Associate Professor of the Department of Physical Geography and Cartography. Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University. e-mail: y.prasul@karazin.ua; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3516-7882>

Klymenko Valentyna Grygorivna – Associate Professor of the Department of Physical Geography and Cartography. Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University. e-mail: valent.klimenko@gmail.com; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6777-1606>

Bubyr Natalia Oleksandrivna – Candidate of Sciences (Geography), Associate Professor of the Department of Physical Geography and Cartography. The Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University e-mail: bubyr-n@ukr.net; ID ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1362-1151>

Melnyk Yanina Romanivna – Magister of the Department of Physical Geography and Cartography. The Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University. e-mail: ledlolana@gmail.com; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2378-4958>

Chudinov Andrii Vyacheslavovich – Bachelor of the Department of Physical Geography and Cartography. The Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University. e-mail: mastergragons2@gmail.com; ID ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9907-1911>

DEFINITION OF ALTERNATIVE TOURIST AVAILABILITY AND ITS MAPPING

The purpose of the article is to justify approaches to assessing alternative tourist availability (using the example of Cherkasy region and its first-order neighbors) according to the authors' indicators and their cartographic support.

The main material. The article analyses prevailing approaches to the assessment of tourist destinations, their tourist potential. The authors have found that it is not enough to evaluate the territory itself as it functions and develops in constant competition with neighbours and territories that provide similar tourist services. The need for a traveller to choose a tourist destination between several mutually exclusive possibilities gives rise to the definition of an alternative place of rest. The article proposes to evaluate a comprehensive indicator - alternative tourist accessibility, based on the system of indicators of geographical location, infrastructural, natural-recreational, historical-cultural factors in accordance with territorial, practical, price, and informational accessibility, which is understood as a comparative assessment of territories according to specified criteria using a rating approach, geo-informational - the cartographic method and the sum of places method.

Approbation of the methodology was carried out on the example of Cherkasy region and its neighbours of the first order, as they can pull off potential tourist flows most often or, conversely, act as a donor of potential tourists.

Conclusions and further research. Based on the results of the study, the tourist leader is Kyiv region. Cherkasy region ranks second, losing in terms of territorial, informational and practical accessibility. The third place takes the territory of Poltava region, which is the main competitor for Cherkasy region, especially taking into account the similarity of tourist products. The main advantage of Cherkasy region in determining an alternative place of rest is affordability as the strongest competitive factor. Thus, the evaluation results confirm the present -day depiction of tourism development. We believe that such an indicator must be taken into account while developing tourism strategies and SWOT-analyses, because it allows us to identify prospects and threats, weaknesses and strengths. In the future, this method should be tested on the example of regions that are competitors for a certain type of tourist offer.

Keywords: *tourist destination, assessment, tourist availability, Cherkasy region, Kyiv region, Poltava region, mapping.*

REFERENCES:

1. Beydyk, O.O. (2009). Recreational resources of Ukraine: A textbook. – Kyiv: Alterpres, 400 (in Ukrainian).
2. Busel, V.T. (comp.) (2005). Big Explanatory Dictionary of the modern Ukrainian language. – Kyiv; Irpin: Perun, 23 (in Ukrainian).
3. Davydova, O.H. (2015). Methods of assessing the tourist attractiveness of the regions of the country // Ukrainian Society, 4 (55), 97–107 (in Ukrainian).
4. Ivanova, K.O. (2017). Methodology and problematics of complex assessment of recreational and tourist resources // Global and National Problems of Economy, 19, 338–342 (in Ukrainian).
5. Melnik, Ya.R.(2020). Alternative tourist accessibility of the Cherkasy region // Geographical achievements: history, modernity, prospects (based on the material of International conf. student and post-graduate student, invited in memory of Professor G.P. Dubinsky, Kharkiv, April 9, 2020. – Kharkiv: V.N. Karazin KhNU, 13, 131-134 (in Ukrainian).
6. Muzychenko-Kozlovs'ka, O.V. (2012). Economic assessment of the tourist attractiveness of the territory: Monograph. – Lviv: Novyj svit, 176 (in Ukrainian).
7. Oklander, M.A. (2002). Problems of formation of the country's marketing system. – Kyiv: Naukova dumka, 167 (in Ukrainian).
8. Herasymenko, V.H. (ed.) (2016). Assessment of tourist and recreational potential of the region. – Odesa: ONEU, 262 (in Ukrainian).
9. Prasul, Yu.I., Klymenko, V.H., Melnyk, Ya.R., Andreieva, AA. (2020). Alternative tourist accessibility as a factor in determining the competitive position of the territory. Topical issues of the development of modern science: Abstracts of the 7th International scientific and practical conference, 11-13.03.2020. – Sofia, Bulgaria: ACCENT, 381–384 (in Ukrainian).
10. Terebukh, A.A., Moroz, O.I. (2016). Assessment of the tourist potential of destinations // Actual Problems of the Economy, 7, 335–343 (in Ukrainian).
11. Yukhnovska, Yu.O. (2021). Balanced development of the potential of the tourism industry of Ukraine: theory, methodology, practice : Dissertation ... doctor of Economics : 08.00.03. Dnipro: Dnipro National University of railway transport named after academician V. Lazaryan, 580 (in Ukrainian).

DOI: 10.26565/2075-1893-2021-34-05

УДК 91:373.5.016

Наталя Свір

старший викладач кафедри фізичної географії та картографії

e-mail: svir_nata@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7639-3769>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

Формування професійної компетентності у здобувачів освіти під час викладання дисциплін туристичного спрямування

Метою статті є висвітлення дослідження формування професійних компетентностей здобувачів освіти під час викладання дисциплін туристичного спрямування. Дослідження розглядається для формування професійних компетентностей майбутніх фахівців у сфері географії, рекреації і туризму.

Основний матеріал. Аналізується професійна компетентність майбутніх фахівців у сфері географії, рекреації і туризму. Розглянуто як інтегративну якість, яка включає рівень оволодіння професійними знаннями, уміннями, навичками. Розглянуто форми навчання: проблемні лекції, практичне заняття, самостійні роботи, екскурсії. Описано методи навчання: ділові (рольові ігри), метод проєктів тощо; засоби навчання (розроблена система вправ і завдань, дистанційна освіта). Сформовані професійні компетентності майбутніх фахівців у сфері географії, рекреації і туризму. Розкрито специфіку їх використання. Наведено приклад використання методу проєктів під час викладання дисципліни: «Краєзнавство і регіональний туризм». Подані результати опитування студентів щодо зацікавленості у вивченні дисциплін туристичного спрямування.

Висновки. У статті проаналізовано педагогічні умови формування позитивної мотивації студентів щодо вивчення туристичних дисциплін шляхом професійного спрямування їхнього змісту. Зазначено використання засобів дистанційного навчання для організації самостійної роботи студентів. Визначено забезпечення проблемного і творчого характеру навчальних завдань шляхом використання методу проєктів; розвиток професійно-особистісних якостей студентів засобами ділових ігор. Сформовані ключові професійні компетентності майбутніх фахівців у галузі географії, рекреації і туризму.

Ключові слова: географія, рекреація, туризм, методи навчання, професійна компетентність.

Вступ. Туристичний напрям являється надзвичайно динамічною і перспективною галуззю. У світовій економіці значення туризму кожного року зростає. Українські здобувачі освіти бачать неабиякі перспективи для професійного розвитку, блискучої ділової кар'єри. Особливо в сучасних умовах у нашої держави відкривається неозоре поле для розвитку внутрішнього і міжнародного туризму. Студенти розуміють, що туризм сприяє розвитку міжнародного взаєморозуміння, толерантного ставлення до інших народів і культур, а туристичні подорожі збагачують інтелект людини та відновлюють її фізичне і емоційно-психологічне здоров'я.

Вихідні передумови. Здобувачі освіти за спеціальністю 106 «Географія» за освітніми програмами «Географія» і «Географія рекреації та туризму» навчаються у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна за першим (бакалаврським) та другим (магістерським) рівнями. Підготовку майбутніх фахівців здійснює факультет геології, географії, рекреації і туризму, кафедри фізичної географії та картографії і соціально-економічної географії і регіонаознавства. Для підготовки фахівців відповідного профілю враховуються стандарт вищої освіти від 16.06.2020 р. № 805. Формування професіонала із сучасним науковим світоглядом і мисленням, який здатний здійснювати професійні завдання і обов'язки прикладного характеру, зокрема у сфері географії, рекреації і туризму.

Мета дослідження полягає у визначенні педагогічних умов формування професійних компетентностей здобувачів освіти під час викладання дисциплін туристичного спрямування. Дослідження полягає в тому, що ефективне формування професійних компетентностей майбутніх фахівців у сфері географії, рекреації і туризму можливе в процесі вивчення дисциплін туристичного спрямування за дотримання таких педагогічних умов:

- формування позитивної мотивації здобувачів освіти щодо вивчення дисциплін шляхом професійного спрямування їхнього змісту;
- використання засобів дистанційного навчання для організації самостійної роботи студентів;
- забезпечення проблемного й творчого характеру навчальних завдань шляхом використання методів проєктів та ділових ігор.

Виклад основного матеріалу. На самому початку, коли майбутні здобувачі освіти під час профорієнтаційної роботи запитують, де можуть працювати випускники за даною спеціальністю і програмою, то професійне коло повинно бути якнайбільшим. Так, випускники факультету за спеціальністю 106 «Географія» за освітніми програмами «Географія» і «Географія рекреації та туризму» можуть бути працевлаштованими на посадах географа, географо-економіста, фахівця з управління природокористуванням, туризмознавцем, агентом з організації ту-

ризму, асистентом географа. Можуть займатися як професійною, так науковою і технічною діяльністю в даній галузі.

На думку соціологів, економістів розвинених країн світу, найважливішими ознаками моделі підготовки такого фахівця є компетентність, що зорієнтована на ефективну професійну працю, самостійність у прийнятті нестандартних управлінських рішень стосовно забезпечення конкурентоспроможності установи, підприємства, фірми [2].

Аналіз психологічної і педагогічної літератури показав, що в науковій літературі існують різні тлумачення понять «компетентність» та «компетенція», іноді вони ототожнюються.

Термін «компетентність» лише останнім часом набуває актуальності в дослідженні проблем у сучасному психолого-педагогічному контексті.

Науковцями поняття «компетентність» трактується як: специфічна здібність, яка дозволяє ефективно вирішувати типові проблеми й завдання, що виникають у реальних ситуаціях повсякденного життя; уміння вирішувати окреслене коло завдань у професійних видах діяльності (А. Бодальов, 1998); здатність до актуального виконання діяльності, яка передбачає постійне оволодіння новою інформацією та оновлення знань, що дає можливість успішно розв'язувати професійні завдання в конкретних умовах (М. Чошов, 1996); інтелектуально і особистісно обумовлений досвід соціально-професійної життєдіяльності людини, який базується на знаннях (І. Зимня, 2004); готовність на професійному рівні виконувати посадові та фахові обов'язки відповідно до сучасних світових вимог і стандартів (В. Афанасьєв, 1992).

У структурі компетентності виділяють когнітивний (знання), діяльнісний (здатність виконувати професійні дії, уміння застосовувати отримані знання), мотиваційно-ціннісний (інтенція, намір реалізувати здобуті знання та навички, ціннісне ставлення студента до майбутньої професійної діяльності) та особистісний (особистісні якості, необхідні для ефективного виконання майбутньої професійної діяльності) компоненти, подано в таблиці (табл.1).

Проаналізувавши вище сказане, можна стверджувати, що компетентність того, хто навчається, є основним якісним показником освітнього процесу у вищому навчальному закладі. У нашому дослідженні ми будемо дотримуватися саме такої точки зору.

Дослідження цієї проблеми експериментальним шляхом забезпечить якісну підготовку майбутніх фахівців.

Було проведено опитування здобувачів освіти даної спеціальності 2 – 4 курсів навчання з 2017 по 2021 роки по анонімним анкетам стосовно викладання дисциплін туристичного спрямування. В анкетуванні взяло участь 73 студента. До переліку опитування потрапили предмети, які подані в таблиці (табл.2).

Таблиця 1

Структура компетентності [1, 3].

Структура компетентності			
Мотиваційно- ціннісний компонент	Когнітивний компонент	Діяльнісний компонент	Особистісний компонент
- інтенція, намір реалізувати здобуті знання та навички; - ціннісне ставлення студента до майбутньої професійної діяльності	- знання	-здатність виконувати професійні дії; - уміння застосовувати отриманні знання	-особистісні якості, необхідні для ефективного виконання майбутньої професійної діяльності

Таблиця 2

Перелік предметів туристичного спрямування

№ з/п	Назва дисципліни	Кількість кредитів	Семестр вивчення
1.	Рекреаційна географія	4	4
2.	Рекреаційне країнознавство	3	5
3.	Екскурсознавство	4	5
4.	Географія сфери послуг та індустрія туризму	4	7
5.	Дисципліни за вибором студентів: Актуальні проблеми рекреації і туризму / Соціальна географія /Географія праці / Географія способу життя / Географія культури / Географія міграції	4	7
6.	Дисципліни за вибором студентів: Спортивний туризм та орієнтування / Спортивно-оздоровчий туризм	4	7
7.	Краєзнавство і регіональний туризм	3	8
8.	Практикум: Основи краєзнавчо-туристичної діяльності	4	8
9.	Практикум: Планування екскурсійних маршрутів	4	8
10.	Дисципліни за вибором студентів: Методика організації спортивно-туристської роботи / Організація туристської краєзнавчої діяльності	4	8

Таблиця 3

Напрями, в яких дисципліни туристичного спрямування можуть стати корисними для майбутніх фахівців у галузі географії, рекреації і туризму

№ з/п	Напрями	Відповіді, %
1.	Як основа майбутньої професійної діяльності	51
2.	Для розширення соціальних зв'язків, у тому числі міжнародних	70
3.	Для спілкування за пізнавальними, діловими, особистісними мотивами	45
4.	Для розуміння цінності співробітницьких взаємовідношень, довірливих відносин між людьми	63
5.	Як тісна єдність інтелектуального розвитку з формуванням особистості, здатність справлятися з протиріччями та невизначеностями свого життєвого досвіду	41
6.	Для наявності певної життєвої позиції й внутрішньої готовності до її реалізації	56
7.	Для вміння побачити й сформулювати проблему, запропонувати (знайти або сконструювати) способи її вирішення)	67
8.	Для актуалізації різних джерел знань в необхідних ситуаціях інтелектуально-пізнавальної діяльності	72
9.	Для формування світогляду та громадської думки	66
10.	Для прийняття правильних соціально-економічних рішень	76
11.	Для становлення високоінтелектуальної особистості	91

Таблиця 4

Форми і методи проведення занять, які сприяють формуванню професійних компетентностей

Форми	Відповіді, %	Методи	Відповіді, %
Лекція	46	Ділова (рольова гра)	91
Лекція–дискусія	51	Круглий стіл	64
Проблемна лекція	42	Метод проектів	89
Самостійна робота	89	Написання рефератів	13
Практичні заняття	90	Дебати	54
Лабораторна робота	34	Портфоліо	42
Екскурсія	93	Доповіді	10

Здобувачам освіти було запропоновано відповідати на запитання анкети «Визначення інтересу до вивчення дисциплін туристичного спрямування»:

- вивчаю з інтересом;
- вивчаю, оскільки входять до навчального плану;
- вважаю їх непотрібними;
- інше, своя думка.

Однією з педагогічних умов, визначених нами, є формування позитивної мотивації здобувачів освіти до вивчення туристичних дисциплін шляхом професійного спрямування їхнього змісту. За допомогою анкети намагались визначити, чи з інтересом вивчають студенти вищевказані дисципліни. На початку навчального семестру відсоток студентів, які вивчають їх з інтересом, був 45 %. У той самий час 34 % зазначили, що вивчають їх лише тому, що дисципліни входять до навчального плану, 19 % взагалі вважають їх непотрібними, 0,9 % вказали інші причини (рис.).

Для того, щоб з'ясувати, як здобувачі освіти уявляють собі цінність освіти, ми запитували, чи вважають вони, що вивчення дисциплін туристичного спрямування допомагає у житті. Стверджувальні відповіді дали 68 % опитуваних. Далі у вищевказаних студентів дізнавались, в яких напрямках знання можуть бути корисні саме їм. Аналіз відповідей можна прослідкувати в таблиці (табл.3).

Результати опитування свідчать про те, що майбутні фахівці у галузі географії, рекреації і туризму цінують вивчення дисциплін туристичного спрямування та роль, яку вони відіграватимуть у їхньому подальшому житті, але до кінця не розуміють, що формування професійних компетентностей відбувається саме у процесі вивчення дисциплін.

Також намагались дізнатись, які форми та методи проведення занять з дисциплін краще сприяють формуванню професійних компетентностей майбутніх фахівців сфери географії, рекреації і туризму.

Відповіді засвідчили, що студенти надають перевагу таким формам: практичні заняття, екскурсія та самостійна робота. Викладачі частково погоджуються з думкою студентів, додаючи до цього списку також проблемні лекції.

Щодо методів проведення занять з дисциплін, які сприяють формуванню професійних компетентностей, більшість студентів обрала ділові (рольові ігри), метод проектів та інші (табл.4).

Але під час бесіди зі студентами з'ясували, що вони мають досить поверхове уявлення про організацію та проведення ділових (рольових ігор), методу проектів, що, в свою чергу, свідчить про недостатнє їх використання лекторами під час викладання дисциплін.

Однак розвиток професійних компетентностей у процесі вивчення дисциплін туристичного спрямування вимагає не тільки перегляду тематичного змісту, а й зміни форм і методів навчання. Особливо гостро стає це питання зараз, коли на якість навчального процесу вплинуло поширення коронавірусної хвороби (COVID-19), і більше 55% навчального часу відводиться на дистанційне навчання як у синхронному, так і в асинхронному виді.

Під час викладання дисципліни «Краєзнавство і регіональний туризм» вважаємо необхідним створення викладачем таких умов, щоб навчальний процес максимально наближався до майбутньої професійної діяльності студентів.

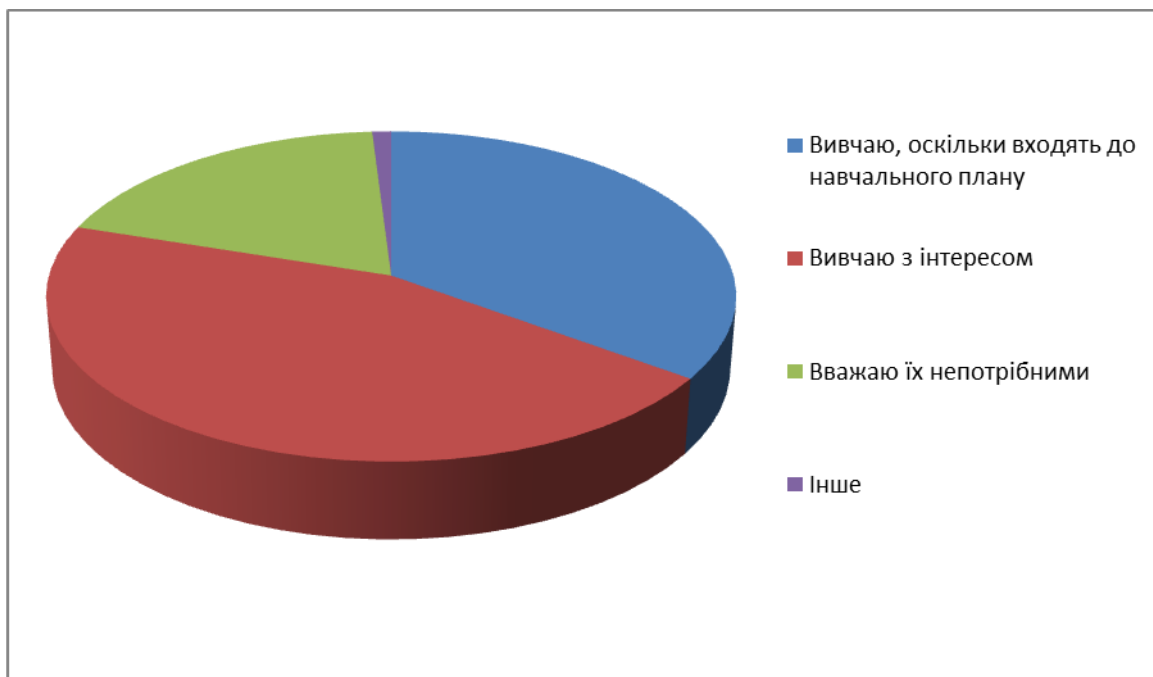

Рис. Визначення інтересу до вивчення дисциплін туристичного спрямування

Трансформація навчальної діяльності в професійну означає не просто заміну одного типу діяльності на інший, а зміну самої позиції особистості, яка зі споживача інформації перетворюється на її здобувача і користувача.

Вважаємо, що формуванню позитивної мотивації студентів до вивчення дисциплін слугує метод проєктів та система вправ і завдань з предмета.

Проєктна технологія передбачає використання педагогом сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів. У нашій практиці, під час викладання дисципліни «Краєзнавство і регіональний туризм», були використані такі види проєктів: дослідницькі, творчі, екскурсійні, ігрові, інформаційні, практико-орієнтовані та ін. Наприклад, при вивченні теми: «Музеї України» студентам було запропоновано вибрати музей (історичний, краєзнавчий, художньо-мистецький, літературний, природничий та ін.) і розробити екскурсійну програму музеєм, а потім на практичному занятті зробити віртуальну екскурсію для своєї групи чи іншої відповідної спеціальності.

Метою даного навчального проєктування є створення умов під час освітнього процесу, за яких його результатом є індивідуальний досвід проєктної діяльності здобувача освіти. Продуктивна діяльність, перш за все, плідна для освіти, є індивідуальною дією, результатом якої може бути корисний матеріал або нематеріальний продукт, отже, вона має практичну цінність. Оскільки таке навчання розвивається у продуктивній діяльності, воно розширює сферу суб'єктивності в процесі самовизначення, творчості і конкретної участі. А також під час використання даного методу вирішується ціла низка різноманітних дидактичних, виховних і розвивальних завдань: формуються ключові професійні компетентності студентів, розвиваються пізнавальні

навички, формується вміння самостійно конструювати свої знання, вміння орієнтуватися в інформаційному просторі, активно розвивається критичне мислення, сфера комунікації тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У ході дослідження визначено педагогічні умови (формування позитивної мотивації студентів щодо вивчення туристичних дисциплін шляхом професійного спрямування їхнього змісту; використання засобів дистанційного навчання для організації самостійної роботи студентів; забезпечення проблемного і творчого характеру навчальних завдань шляхом використання методу проєктів; розвиток професійно-особистісних якостей студентів засобами ділових ігор); формування ключових професійних компетентностей майбутніх фахівців у галузі географії, рекреації і туризму.

Суттєвим аспектом організації дистанційного навчання в період поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) є впровадження в освітнє середовище інформаційно-цифрових технологій. Основою організації дистанційного навчання має бути SMART-середовище закладу вищої освіти для мережевого зв'язку в інтерактивному режимі комунікацій здобувачів і педагогів. Для реалізації цієї педагогічної проблеми необхідно забезпечити побудову єдиного електронного ресурсу дистанційного навчання на основі технологізації та цифровізації педагогічних процесів.

Упровадження інформаційних технологій в системі дистанційного навчання дозволить активізувати навчально-творчу діяльність студентів, поглибити рівень самостійності та індивідуалізації навчання, підвищити рівень внутрішньої мотивації здобувачів, що у підсумку визначиться високим рівнем сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар Н.Д. Формування ключових компетентностей майбутніх менеджерів сфери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н.Д. Бондар. – Вінниця, 2016. – 262 с.
2. Нагаєв В.М. Методологічні засади управління навчально-творчою діяльністю студентів: Монографія / В.М. Нагаєв. – Харків: Стильна типографія, 2018. – 151 с.
3. Федорченко В.К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму: Монографія / В.К. Федорченко. – К.: Слово, 2004. – 471 с.

Svir Natalia Victorivna – Senior Lecturer of the Department of Physical Geography and Cartography. The Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University. e-mail: svir_nata@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7639-3769>

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN STUDENTS WHEN TEACHING THE DISCIPLINES OF TOURISM DIRECTION

The purpose of the article is to highlight the formation of professional competencies in education seekers while teaching tourism disciplines. The study is considered with the aim to form professional competencies in the field of geography, recreation and tourism in future specialists.

Main material. The article analyzes professional competence of future specialists in the field of geography, recreation and tourism as an integrative quality, including mastery level of professional knowledge, skills, and abilities. The author considers the following forms of education: problem-based lectures, practical classes, independent work, excursions, describing the teaching methods: business (role-playing games), project method, etc.; and teaching tools (developed system of exercises and tasks, distance education). The study pays much attention to the formation of professional competences of future specialists in the field of geography, recreation and tourism, disclosing the specifics of their use. There is an example of the applied project method during the teaching course of the discipline "Local history and regional tourism". The study is based on the results of a student survey on interest in studying tourism disciplines.

Conclusions. The article analyzes pedagogical conditions for the formation of positive motivation of students regarding the study of tourism disciplines through the professional direction of their content. The article specifies the use of distance learning tools for organizing students' independent work. The author determines development of professional and personal qualities of students by means of business games, using the project method, ensuring the problematic and creative nature of educational tasks. As a result, key professional competences of future specialists in the field of geography, recreation and tourism have been formed.

Keywords: *geography, recreation, tourism, teaching methods, professional competence.*

REFERENCES:

1. Bondar, N.D. (2016). Formation of key competencies of future tourism managers in the process of studying humanities: Dissertation of the candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.04. – Vinnytsia, 262 (in Ukrainian).
2. Nagaev, V.M. (2018). Methodological foundations of management of educational and creative activity of students: Monograph. – Kharkiv: Stylish printing house, 151 (in Ukrainian).
3. Fedorchenko, V.K. (2004). Theoretical and methodological foundations of training specialists for the tourism sector: Monograph. – Kyiv: Slovo, 471 (in Ukrainian).

DOI: 10.26565/2075-1893-2021-34-06
УДК 338.483(477.54-751)

Катерина Сегіда*

д. геогр. н., доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства
e-mail: kateryna.sehida@karazin.ua; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1122-8460>

Дар'я Ушкварок*

магістрантка ОПП "Географія рекреації та туризму" кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства
e-mail: dasha7363@ukr.net; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8307-3875>

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

Перспективи розвитку туризму в межах природоохоронних територій Харківської області

Мета статті полягає у висвітленні можливостей і перспектив розвитку туризму в межах природоохоронних територій Харківської області.

Основний матеріал. Розглянуто теоретичні аспекти поняття туристичний потенціал. Висвітлено місце Харківської області серед регіонів України за природоохоронними територіями. Незважаючи на те, що Харківська область має найнижчий показник заповідності серед інших регіонів України, в її межах є об'єкти, які заслуговують уваги.

Регіональний ландшафтний парк «Ізюмська Лука» на сьогодні не відповідає рангу найвищого значення, але стоїть на розгляді до переведення в національний природний парк. Різноманітність флори і фауни, атрактивність ландшафтів, наявність водних ресурсів та шляхів сполучення недалеко від парку - все це сприяє розвитку туристичної діяльності в його межах. У той же час соціально-економічні передумови, а саме низький рівень розвитку інфраструктури поруч з парком, відсутність кваліфікованих трудових ресурсів ускладнюють його подальше можливе використання, а в деяких випадках, навіть, унеможливають його.

Висновки і подальші дослідження. Регіональний ландшафтний парк «Ізюмська Лука», є сприятливим місцем для організації екостежки в межах його території. Багаті представники флори і фауни - це наукова цінність парку, яка може сприяти подальшому заохоченню туристів в це місце. Маршрут, який ми побудували в межах парку, можна застосовувати для практичного використання, адже він, крім своєї атрактивності, спирається також на зонування парку і включає в себе лише доступні зони для туристів, що важливо для подальшого збереження наукової цінності даної місцевості.

До питань, що стримують розвиток даного типу туризму, можна віднести інфраструктурне обслуговування: низький рівень та якість транспортного сполучення; закладів обслуговування: готелі, хостели, кемпінги, кафе; нехватка кваліфікованих трудових ресурсів; низька платоспроможність населення; не зацікавленість даним видом туризму; відсутність іміджу території, комплексного інформаційного забезпечення.

Перспективним є створення віртуального екологічного туру в межах регіонального ландшафтного парку «Ізюмська Лука». Такий вид туризму допоможе привернути увагу до об'єкта, підвищить зацікавленість населення, допоможе почати працювати над іміджем території та її рекламою. А вже в подальшому це сприятиме впровадженню та затвердженню цього маршруту на місцевості.

Ключові слова: природоохоронні території, туризм, екологічна стежка, Ізюмська Лука, туристичний маршрут.

Вступ. Туристична індустрія з кожним роком зазнає певних трансформацій. Виходячи з того, що на сьогоднішній час активним вектором розвитку будь-яких територій є сталий розвиток з урахуванням природних особливостей та мінімальним впливом на екологію, то туризм в межах природоохоронних територій є одним із видів туризму, який може включати всі ці складові. При тому, що Харківська область має один з найменших відсотків заповідних територій, окремі об'єкти заслуговують уваги, розбудови і популяризації. Але туризм у межах природоохоронних територій стає тільки на шлях становлення і розвитку, тому дослідження даної тематики є актуальним.

Вихідні передумови. У країнах Європи активно розвиваються сталі види туристичного відпочинку, які наносять мінімальної або меншої шкоди на природне середовище, ніж інші види туризму. Крім того, створення екологічних стежок у межах природоохоронних територій є популярним способом ознайомлення туристів з природними об'єктами.

В Україні станом на 01.01.2020 р. відсоток об'єктів природно-заповідного фонду становить 6,77 % від загальної площі території, що складає 4085862,37 га [4]. У 1991 р. площа становила 1310000 га. Виходячи з цього, можна сказати, що площа природно-заповідного фонду за цей період зросла майже втричі. Але, незважаючи на це, відсоток ПЗФ в Україні все одно достатньо малий у порівнянні з більшістю країн Європи, де середній відсоток заповідності становить 21% [4].

Якщо розглядати розподіл рівня заповідності в розрізі регіонів України, то найбільший відсоток заповідності у співвідношенні до площі території у м. Севастополь (30,37%), м. Київ (21,64%), серед областей лідерами є Івано-Франківська (15,72%), Хмельницька (15,15%) та Закарпатська (15,09%). Харківська область займає в цьому списку передостаннє місце, її відсоток заповідності складає 2,38% від загальної площі області. Але при цьому якщо порівнювати вклад природно-заповідного фонду кожної адміністративної одиниці в ПЗФ України, то найбільший відсоток мають Херсонська (7,80%), Хмельницька (7,65%), Київська (7,15%), Чернігівська (6,13%) та Волинська (5,37%) області. Тобто, це говорить про те, що не завжди ті області, які мають високий показник заповідності територій відносно до площі області мають такі самі високі показники відносно ПЗФ України. Так, в обох списках присутня лише Хмельницька область. Відсоток ПЗФ Харківської області відносно ПЗФ України складає 1,83%, вона знаходиться в кінці і випереджає лише декілька адміністративно-територіальних одиниць, в яких відсоток ще менший, – Черкаську (1,58%), Вінницьку (1,47%), м. Севастополь (0,64%), м. Київ (0,44%). Незважаючи на такі низькі показники природно-заповідного фонду Харківської області, в регіоні є ряд об'єктів, які варті уваги. Крім

того, розвиток даного виду туризму дозволить змінити або покращити імідж як міста Харкова, так і Харківської області в цілому. Також у місцевого населення існує потреба для щотижневої рекреації [14], а об'єкти в межах області можуть стати гарною альтернативою, тому наше дослідження спрямоване на пошук нових територій для відпочинку на природі.

Мета статті полягає у висвітленні можливостей і перспектив розвитку туризму в межах природоохоронних територій Харківської області. Для досягнення цієї мети сформульовані такі дослідницькі завдання: аналіз інформаційних ресурсів щодо теоретичного обґрунтування доцільності розвитку туризму в межах природоохоронних територій Харківської області, визначення місця Харківської області серед регіонів України за природоохоронними територіями, виявлення сильних та слабких сторін регіонального ландшафтного парку «Ізюмська Лука» з точки зору організації екостежки та екскурсії в його межах, розробка маршруту, виявлення можливостей та перспектив розвитку даної території.

Виклад основного матеріалу. Для оцінки придатності території для туристичної діяльності використовують поняття «туристичний потенціал». В залежності від підходів, дане визначення інтерпретується по-різному. Відразу хотілося б зазначити, що часто зустрічаються поняття «туристичний потенціал» та «туристично-рекреаційний потенціал», ми в своїй роботі їх прирівнюємо та ототожнюємо. Дану тематику досліджували такі вчені, як А. Дроздов [3], В. Герасименко [1], Т. Ніколаєнко [7], В. Козирев [6], В. Гуляєв та І. Селіванов [2], І. Сміль [8]. Якщо підсумувати всі дослідження, то можна дати таке визначення туристичного потенціалу – це певний запас ресурсів природного та антропогенного походження, які використовуються або можуть бути використані з допомогою інфраструктури цієї території. Визначення туристичного потенціалу є важливим при первинній оцінці території, плануванні її подальшого розвитку, адже якщо територія бідна на наявність туристичних ресурсів, то можливо потрібно сконцентруватися на розвитку інших галузей, а не туристичної діяльності.

Якщо говорити про передумови розвитку туризму в межах природоохоронних територій Харківської області, то є ряд об'єктів, які варті уваги за рахунок високого рівня наукового значення, атрактивності територій, наявності супроводжуючої інфраструктури [9, 10]. До таких об'єктів, насамперед, відносяться національні природні парки, але в даній роботі ми представляємо регіональний ландшафтний парк «Ізюмська Лука», який, на нашу думку, є перспективним природним об'єктом [11].

Регіональний ландшафтний парк «Ізюмська Лука» розташований на території двох районів – Ізюмського та Балаклійського. Територія парку уні-

кальна своїми представниками тваринного світу. Тут розташовані значні поселення сірих журавлів – по кількості гніздувань, гнізда орла могильника, два гнізда орлана білохвоста. По лінії, яка проходить по річці Сіверський Донець, можна зустріти гнізда чорного шуліки. Велика кількість мігруючих птахів: чорний лелека, скопа, огар та інші. Крім того, на території зберіглась популяція лосів.

На сьогоднішній момент регіональний ландшафтний парк «Ізюмська Лука» не зустрічається в жодному з путівників, а туристичні організації не пропонують маршрути до цього місця. Територія тільки згадується в наукових працях та нарисах, але як туристичний об'єкт є маловідома, хоч і має великий потенціал для цього.

Крім того, дана територія стоїть на черзі в переведення зі статусу регіонального ландшафтного парку в статус національного природного парку, але за рахунок майбутнього обмеження господарської діяльності законопроект не знаходить підтримки у місцевого населення, тому ситуація ще досі залишається не вирішеною. Але при цьому вже існує майбутнє зонування, на яке можна спиратися при прокладанні екологічних стежок, туристичних маршрутів (рис.1). Майбутньою проблемою є те, що господарська зона займає майже половину території, а інша частина припадає на заповідну зону – тобто зону, в межах якої дозволений лише пішохідний туризм в межах екологічних стежок. Зони стаціонарної та регульованої рекреації мають зовсім незначний відсоток. Цей фактор може гальмувати розвиток туристичної діяльності в

майбутньому. На сьогодні за Законом України про «Природно-заповідний фонд України», зонування в межах регіонального ландшафтного парку здійснюється відповідно до норм зонування національного природного парку [4, 5].

Якщо говорити про територіальне розміщення парку, то найближчі населені пункти – це села Завгороднє, Петрівське та Протопопівка, до яких можна дістатися від міста Ізюм. Всі вони сполучені транспортним шляхом, і з допомогою автобусу або власного автомобіля можна з легкістю дістатися до цих територій. Якщо говорити про потенційне розміщення туристів, то в межах міста Ізюм є декілька готелів для таких потреб.

На сьогоднішній час туризм у межах регіонального ландшафтного парку «Ізюмська Лука» майже не розвивається. Ця територія не є популярною серед туристичних груп і використовується лише для відпочинкового туризму в межах річки Сіверський Донець. Частина території використовується для господарської діяльності: вирубування лісу, розораність пасовищ, що обмежує використання їх у туристичних цілях. При такому різноманітті видового складу тваринного світу можливий розвиток й інших видів туризму, серед яких екологічний, просвітницький, науковий, споглядання за тваринами, віртуальний та інші.

Для розвитку РЛП, підняття іміджу території, привернення уваги до основних проблем, вивчення краєзнавчих особливостей та розширення території потенційної туристичної діяльності ми в своїй роботі пропонуємо одноденну туристич-

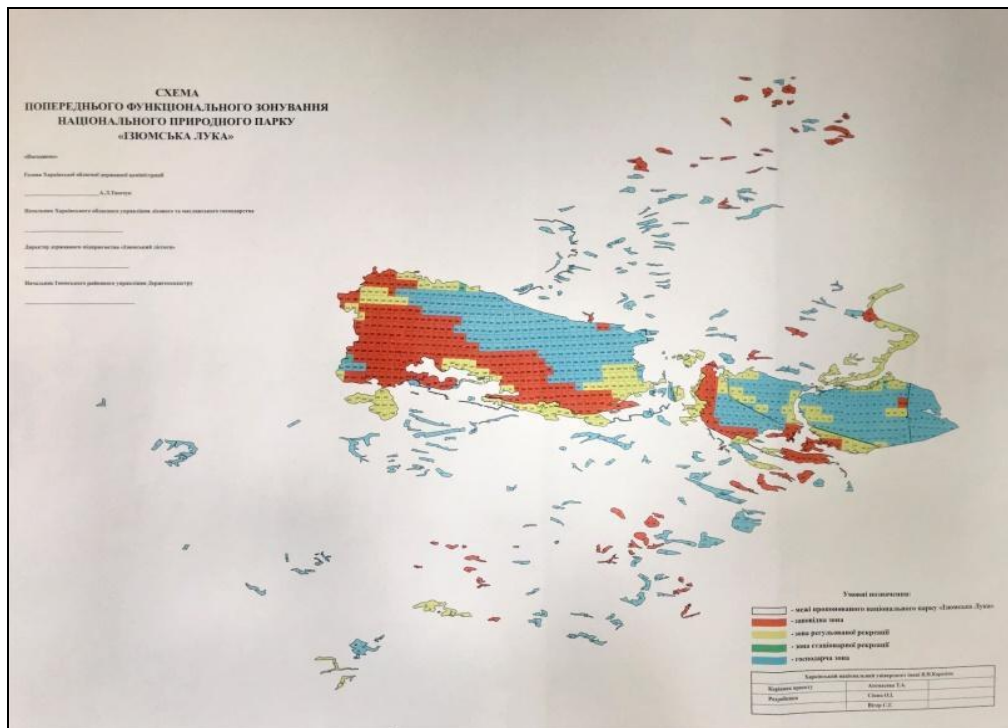

Рис.1. Схема попереднього зонування національного природного парку «Ізюмська Лука» [13]

ну екскурсію, яка пролягає маршрутом м. Ізюм – с. Співаківка – понад річкою Сіверський Донець – с. Заводи – с. Грушеваха – с. Протопопівка – м. Ізюм. За способом пересування екскурсія має комбінований вид, частина маршруту (м. Ізюм – с. Співаківка; с. Заводи – с. Грушеваха – с. Протопопівка – м. Ізюм) включає в себе пересування за допомогою автобу-

са; частина маршруту (від с. Співаківка, не доходячи до с. Заводи, - понад річкою Сіверський Донець) – пішохідна. Оскільки ця частина проходить у межах основної заповідної зони, тут заборонені інші види пересування. Екскурсія має на меті ознайомлення з представниками тваринного світу в межах річки Сіверський Донець. Тема екскурсії «Особливості

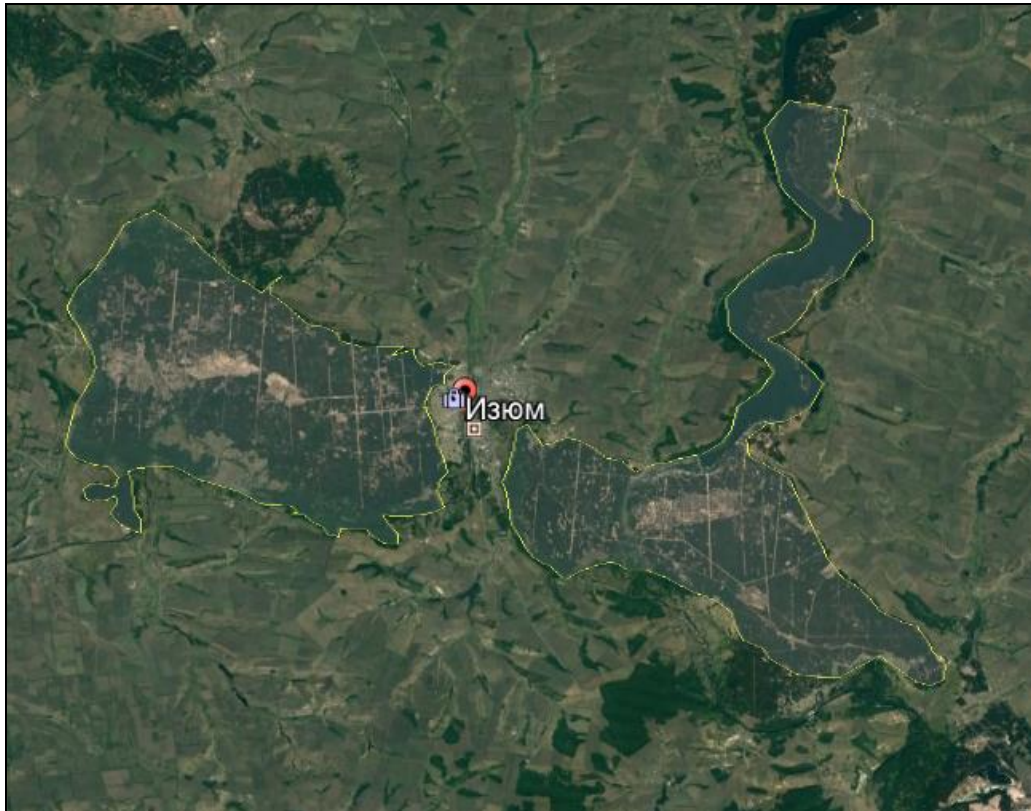

Рис.2. Територія майбутнього національного природного парку «Ізюмська Лука» [13]

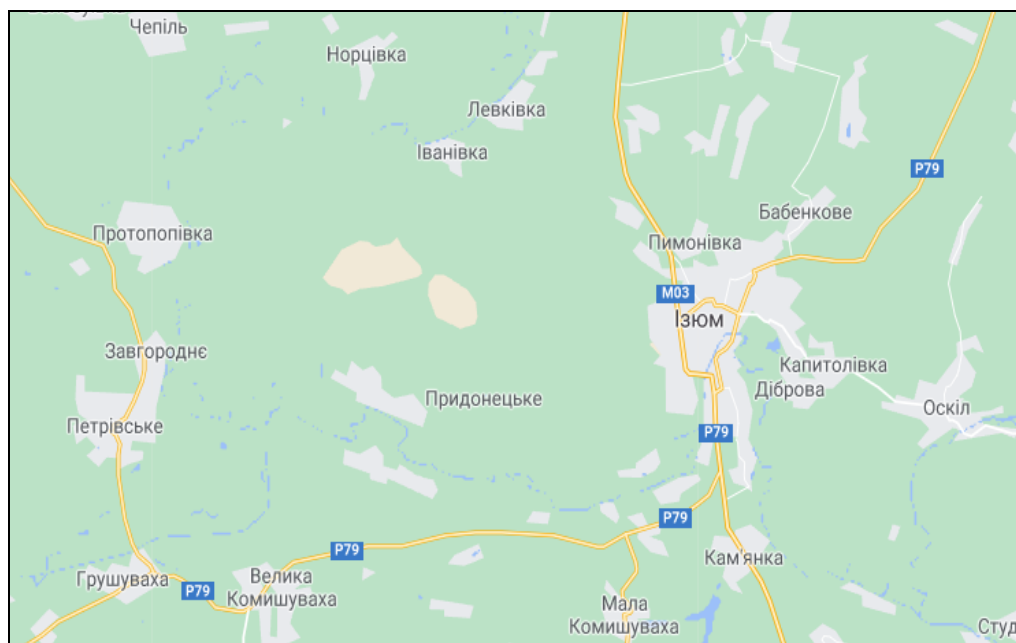

Рис.3. Геолокація регіонального ландшафтного парку «Ізюмська Лука» [13]

ландшафтів та тваринного світу Ізюмської Луки2». Загальна довжина маршруту складає близько 59,5 км, з них 7,52 км – пересування пішки, 51 км – пересування за допомогою автобуса.

Пішохідна частина маршруту має довжину 7,52 км, на рис. 5. представлений профіль території. Дана частина також включає в себе переправу через річку. На цій ділянці можна не тільки помилуватися краєвидами в межах річки Сіверський Донець, але й отримати детальну інформацію про її мешканців. Унікальними представниками даної території є

значні поселення сірих журавлів та гнізда орла могильника, крім того, в межах об'єкта можна зустріти різні види плазунів та комах, занесених до Червоної книги України. Даний вид екскурсії розрахований на невелику групу - не більше 15 осіб віком від 16+ років. Адже на території повинні дотримуватися максимальної тиші, не завдавати шкоди природним об'єктам та тваринному світу.

Щодо двох відрізків маршруту, які долаються за допомогою автобуса, то вони слугують лише способом діставання до об'єкта. Кінцевим об'єк-

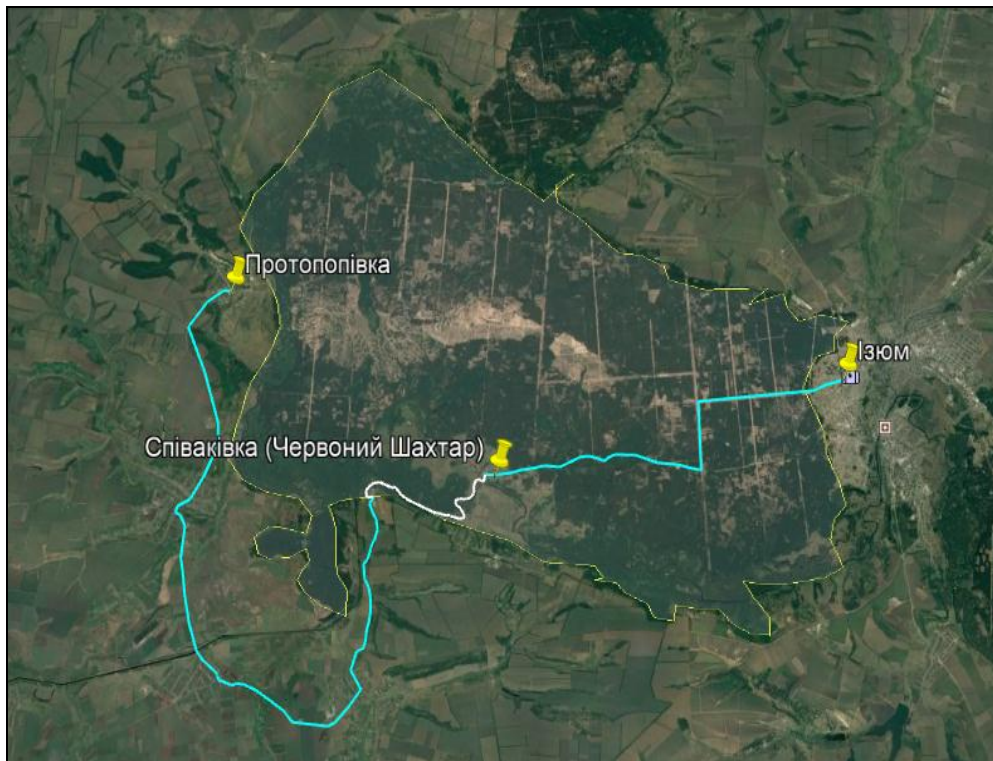

Рис.4. Маршрут м. Ізюм – с. Співаківка – понад річку Сіверський Донець – с. Заводи – с. Грушеваха – с. Протопоівка – м. Ізюм (побудовано за допомогою сервісу Google Earth)

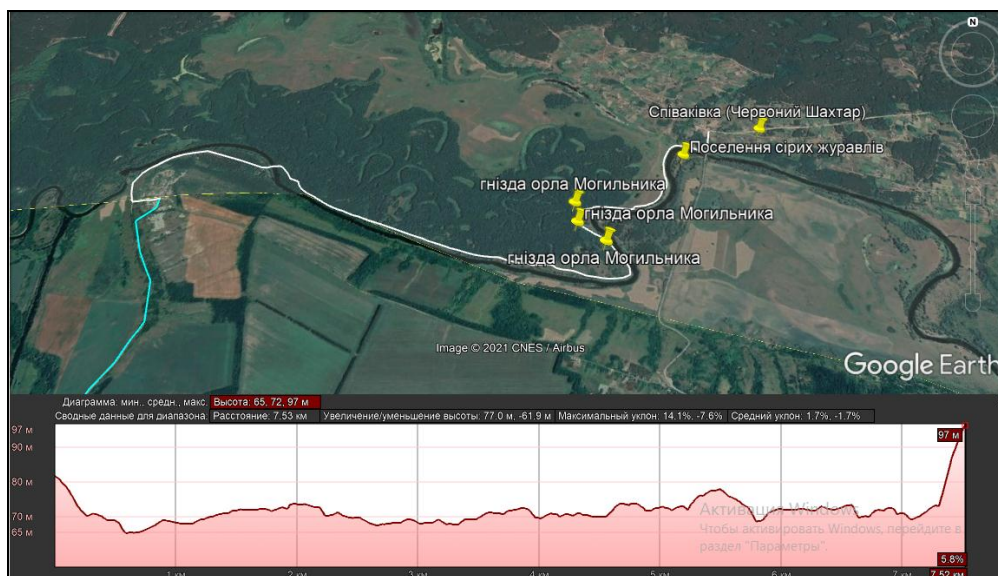

Рис.5. Пішохідна частина маршруту (побудовано за допомогою сервісу Google Earth)

том маршруту є с. Протопопівка, в якому розташований геологічний заказник місцевого значення «Протопопівський». Тут зберігаються рідкісні відклади верхньоярського періоду, тому цей об'єкт також заслуговує уваги. На цьому екскурсія закінчується, і туристи повертаються в місто Ізюм.

Отже, територія регіонального ландшафтного парку «Ізюмська Лука», на нашу думку, є абсолютно недооціненою не тільки як об'єкт охорони природи, але й як туристичний об'єкт. Але важливо зазначити, що при розробці екологічних стежок і туристичних маршрутів повинні враховуватися всі особливості території та зберігатися її основна функція – охорона. В межах представленого туристичного маршруту можуть реалізовуватися такі види туризму, як спостереження за птахами та екологічний просвітницький туризм. Найголовнішу роль тут грають висококваліфіковані спеціалісти – ботанік та геолог, адже задля абсолютного поглиблення знань та розуміння території поверхневої інформації недостатньо, повинна бути присутня фахова освіта. Розвиток туристичної діяльності в цьому регіоні допоможе створити імідж території, вплине на подальший розвиток рекреації і туризму, але важливим є все таки врахування максимально допустимої кількості відвідувачів, без шкоди об'єкту.

Розвиток туризму в межах природоохоронних територій дає можливість побудувати навколо них мережу інфраструктурних зв'язків, з яких можна отримувати прибуток і які, в свою чергу, впливають на популяризацію території. Якщо ми говоримо саме про наш тип об'єкта, то це може бути місце розташування туристів: кемпінги, готелі, мотелі, хостели, наймання житла у місцевого населення тощо; прокат туристичного спорядження: човнів, байдарок, трекінгових палок, одягу; використання

послуг: туристичних послуг – туристична організація, яка забезпечує поїздку, гіді, екскурсіводи; послуги обслуговуючого персоналу – готелі, кафе, ресторани; всі інші види додаткових послуг.

Організація туристичної діяльності в межах регіонального ландшафтного парку «Ізюмська Лука» дає змогу не лише створити імідж даної території, познайомити населення з даним типом об'єкта, отримати прибутки, але й потенційно може надати велику кількість робочих місць підтримуючим сферам туризму, тобто всім інфраструктурним компонентам, які сприяють його підтриманню та розвитку.

Висновки. Харківська область має один з найнижчих показників природно-заповідного фонду. Але це зовсім не означає, що дані об'єкти є непридатні для використання у туристичній діяльності. Ми в своїх дослідженнях концентруємо увагу на маловідомому об'єкті – регіональному ландшафтному парку «Ізюмська Лука». На нашу думку, розвиток цієї території може сприяти розвитку рівня інфраструктури в цілому в найближчих населених пунктах. А наша розроблена екскурсія може бути впроваджена на даній місцевості і використана для різних вікових категорій і відповідно мати в кінці різну мету проведення: просвітницьку, пізнавальну, естетичну, наукову тощо.

До проблемних питань належать: недостатня кількість залучених спеціалістів для розвитку іміджу регіонального ландшафтного парку «Ізюмська Лука», недостатня кількість коштів, які виділяються для облаштування об'єкта, невисокі зарплати у обслуговуючого персоналу парку, що слугує скоріше антимотивацією, а також не дає можливості розвитку молодим спеціалістам, застарило обладнання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герасименко В.Г. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: Монографія / В.Г. Герасименко. – Одеса, 2016. – 238 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5474/1/Оцінка%20туристично-рекреаційного%20потенціалу%20регіону.pdf>.
2. Гуляев В.Г. Туризм: экономика, управление, устойчивое развитие: Учебник / В.Г. Гуляев, И.А. Селиванов // Российская международная академия туризма. – М.: Советский спорт, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/1900637/>
3. Дроздов А.В. Экотуризм: определения, принципы, признаки, формы / А.В. Дроздов // Актуальные проблемы туризма-99. Перспективы развития туризма в Южном Подмоскowie: Сб. докл. и тез. сообщений науч.-практ. конф. – М., 1999. – С. 42–59. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tourlib.net/statti_tourism/drozhdov.htm
4. Екологічний паспорт Харківської області – Харків: 2019. – 183 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdili/486/2736/105378?sv>
5. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34, ст. 502. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>
6. Козырев В.М. Туристская рента / В.М. Козырев. – М.: Финансы и статистика, 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tourlib.net/statti_tourism/kozyrev2.htm
7. Николаенко Т.В. Рекреационная география / Т.В. Николаенко. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 288 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tourlib.net/books_tourism/nikolaenko.htm
8. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу / І.В. Смаль. – Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. – 336 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tourlib.net/books_ukr/smal.htm
9. Ушкварок Д.О. Провідні туристичні дестинації Харківської області / Д.О. Ушкварок // Матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми регіональних досліджень» (м. Луцьк, 11 грудня 2020 р.). – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2020. – С. 135–139. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/Infrastructurne_zabezpechenna_ekskursiyogo_turyzmu.pdf

10. Ушкварок Д.О. Заповідні території Харківської області: Територіальний аспект / Д.О. Ушкварок, К.Ю. Сегіда // *Регіон-2020: стратегія оптимального розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 8–9 жовтня 2020 р.) – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. – С. 149–153. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soc-econom-region.univer.kharkov.ua/wp-content/uploads/2017/07/Збірник-конф.Регіон-2020.pdf>

11. Ушкварок Д.О. Природоохоронні території як база розвитку екологічного туризму (на прикладі парку «Озеро Баньолес», Іспанія) / Д.О. Ушкварок // *Регіон-2021: суспільно-географічні аспекти* (м. Харків, 15 квітня 2021 р.) – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2021. – С. 134–137.

12. Ушкварок Д.О. Особливості розвитку подієвого туризму в Харківській області / Д.О. Ушкварок, К.О. Кравченко // *Регіон-2018: стратегія оптимального розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 8–9 листопада 2018 р.) – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. – С. 226–230. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://soc-econom-region.univer.kharkov.ua/wp-content/uploads/2017/07/Збірник_Регіон-2018-3.pdf

13. Google-maps [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.google.com/maps/place/>

14. Niemets L. Rural Tourism in Ukraine: Peculiarities and Trends of Development / L. Niemets, K. Sehida, M. Lohvinova, O. Kraynukov, L. Kliuchko // *Proceedings of the 32nd International Business Information Management Association Conference (IBIMA) 15-16 November 2018.* – P. 290-302

Sehida Kateryna Yuriyivna – Doctor of Sciences (Geography), Associate Professor of Department of Human Geography and Regional Studies. The Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University. e-mail: kateryna.sehida@karazin.ua; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1122-8460>

Ushkvarok Daria Oleksandrivna – Magister of the Department of Human Geography and Regional Studies. The Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University. e-mail: dasha7363@ukr.net; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8307-3875>

PROSPECTS OF TOURISM DEVELOPMENT WITHIN THE NATURE PROTECTED AREAS OF KHARKIV REGION

The purpose of the article is to highlight the possibilities and prospects for the development of tourism within the protected areas of Kharkiv region.

Main material. The article considers theoretical aspects of the concept of tourist potential. The place of Kharkiv region among the regions of Ukraine by nature protection territories is highlighted in the study. Despite the fact that Kharkiv region has the lowest conservation rate among other regions of Ukraine, there are still objects within its framework that deserve our attention.

Today, the regional landscape park “Izyumska Luka” does not correspond to the rank of the highest value, but is under consideration for transfer to a national natural park. The diversity of flora and fauna, the attractiveness of landscapes, the availability of water resources and communication routes near the park - all this contributes to the development of tourist activities within its boundaries. At the same time, socio-economic preconditions, such as the low level of infrastructure development near the park as well as lack of qualified labor resources complicate its further possible use, and in some cases even make it impossible.

Conclusions and further research. The regional landscape park “Izyumska Luka” is a favourable place for eco-trail within its territory. Rich representatives of flora and fauna are the scientific value of the park, which can further attract tourists to this place. The route that we have built within the park can be used in practice because in addition to its attractiveness, it also relies on the zoning of the park, including only accessible areas for tourists, which is important for further preserving the scientific value of this area.

The issues that hinder the development of this type of tourism include infrastructural services: low level and quality of transport links; service establishments: hotels, hostels, campings, cafes; lack of qualified labor resources; low paying capacity of the population; not interested in this type of tourism; lack of image of the territory, complex information support.

Creation of a virtual ecological tour is promising within the regional landscape park “Izyumska Luka”. This type of tourism will help to draw attention to the object, increase the interest of the population and help start working on the image of the territory and its advertising. Moreover, in the future, it will contribute to the introduction and approval of this route on the ground.

Keywords: *protected areas, tourism, ecological trail, Izyumska Luka, tourist route.*

REFERENCES:

1. Herasymenko, V.H. (2016). Assessment of the tourist and recreational potential of the region: Monograph. - Odessa, 238. Available at: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789//5474/1/Оцінка%20туристично-рекреаційного%20потенціалу%20регіону.pdf> (in Ukrainian).

2. Gulyaev, V.G., Selivanov, I.A. (2008). Tourism: economics, management, sustainable development: Textbook. Russian International Academy of Tourism. – Moscow: Soviet Sport. Available at: <https://www.twirpx.com/file/1900637/> (in Russian).

3. Drozdov, A.V. (1999). Ecotourism: definitions, principles, signs, forms // *Actual problems of tourism-99. Prospects for the development of tourism in the Southern Moscow region: Scientific and practical conf.* – Moscow, 42-59. Available at: https://tourlib.net/statti_tourism/drozdov.htm (in Russian).

4. Ecological passport of the Kharkiv region (2019). Kharkiv, 183. Available at: <https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdzili/486/2736/105378?sv> (in Ukrainian).
5. The Law of Ukraine "On the Natural Reserve Fund of Ukraine" (1992). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (in Ukrainian).
6. Kozyrev, V.M. (2003). Tourist rent. – Moscow: Finance and Statistics. Available at: https://tourlib.net/statti_tourism/kozyrev2.htm (in Russian).
7. Nikolaenko, T.V. (2001). Recreational geography. – Moscow: VLADOS, 288. Available at: https://tourlib.net/books_tourism/nikolaenko.htm (in Russian).
8. Smal, I.V. (2010). Tourist resources of the world. - Nizhyn: Publishing House of Nizhynsky State University named after Nikolai Gogol, 336. Available at: https://tourlib.net/books_ukr/smal.htm (in Ukrainian).
9. Ushkvarok, D.A. (2020). Leading tourist destinations of the Kharkiv region // Materials of the V International Scientific and practical Internet Conference "Actual problems of regional research" (Lutsk, December 11, 2020). Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University, 135-139. Available at: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/Infrastructure_zabezpechenna_ekskursiyogo_turyzmu.pdf (in Ukrainian).
10. Ushkvarok, D.O., Sehida, K.Yu. (2020). Protected areas of the Kharkiv region: Territorial aspect // Region-2020: Strategy of optimal development: Materials of the international scientific and practical conference (Kharkiv, October 8-9, 2020).-Kharkiv: V.N. Karazin KhNU, 149-153. Available at: <http://soc-econom-region.univer.kharkov.ua/wp-content/uploads/2017/07/Збірник-конф.Регіон-2020.pdf> (in Ukrainian).
11. Ushkvarok, D.A. (2021). Nature Protection territories as a base for the development of ecological tourism (on the example of the Park "Lake Bagnoles", Spain) // Region-2021: Socio-geographical aspects (Kharkiv, April 15, 2021) – Kharkiv: V.N. Karazin National University, P. 134-137 (in Ukrainian)
12. Ushkvarok, D.A., Kravchenko, K.A. (2018). Features of the development of event tourism in the Kharkiv region // Region-2018: Strategy of optimal development: Materials of the international scientific and practical conference (Kharkiv, November 8-9, 2018), 226-230. Available at: http://soc-econom-region.univer.kharkov.ua/wp-content/uploads/2017/07/Збірник_Регіон-2018-3.pdf (in Ukrainian).
13. Google-maps. Available at: <https://www.google.com/maps/place/> (in English).
14. Niemets, L., Sehida, K., Lohvinova, M., Kraynukov, O., Kliuchko, L. (2018). Rural Tourism in Ukraine: Peculiarities and Trends of Development // Proceedings of the 32nd International Business Information Management Association Conference (IBIMA), 15-16 November 2018, P. 290-302 (in English).

DOI: 10.26565/2075-1893-2021-34-07

УДК 911.3:[338.48-53:634.8+338.48-6:641/642](477.52/.54)

Борис Шуліка,

к. геогр. н., доцент кафедри фізичної географії та картографії

e-mail: shulika91@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2427-4124>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

Виноградарство і виноробство в північно-східному лісостеповому краї України в поєднанні з винним туризмом

Мета даної статті: виявлення проблем та перспектив розвитку винного туризму в Україні як досить перспективного напрямку туристичної діяльності, що може актуалізувати потенціал різних районів України, зокрема Північно-Східного лісостепового краю України.

Основний матеріал. У статті проаналізовані питання вирощування винограду та виробництва винної продукції у Північно-Східному лісостеповому краї України. В нашій країні є ряд регіонів, в яких вдало поєднуються географічні, кліматичні, екологічні та ландшафтні умови. Корисні властивості такої цінної культури та продуктів її переробки в регіоні будуть надзвичайно цікаві та актуальні. Тому саме в ньому і потрібно проводити організацію винних турів.

Різноманітність кліматичних умов в Україні дозволяє вирощувати практично будь-які види культурних рослин у відкритому ґрунті, за виключенням екзотичних тропічних рослин, та отримувати високі і стабільні врожаї. Рослинну продукцію людина вивчає дуже давно, ставлячи перед собою вирішення різних питань. Розвиток виноробного комплексу є перспективним елементом систематичного, сталого та ефективного розвитку українського аграрного сектору.

Висновки. Розвиток винного туризму при урахуванні досвіду розвинених країн-виновиробників та виноградарів загалом має широкі можливості для кількісного і якісного зростання, забезпечуючи стимулювання економічного розвитку виноробних регіонів, підвищення економічної ефективності виноробних підприємств, поліпшення соціо-культурного рівня суспільства. Винний туризм вказує на шлях певних відмінностей у розвитку кулінарного туризму в країні в цілому. А у регіоні він є сприятливим для можливостей промислового виноградарства, у т. ч. з туристичної точки зору. Основними проблемами можна назвати кількість зацікавлених господарюючих суб'єктів з органами державної влади та місцевого самоврядування, при використанні туризму як засобу просування місцевої виноробної продукції.

Ключові слова: виноград, вирощування культур, винний туризм, сільське господарство, районування території, виноградарство, агрокліматичні умови.

Вступ. Останнім часом однією з популярних областей застосування можливостей, які надаються деякими географічними науками, зокрема ландшафтознавством, стали туризм та рекреація, що визначається, в першу чергу, природними умовами територій. При оцінці рекреаційних якостей територій поряд з ландшафтними картами часто використовуються також матеріали фізико-географічного районування [3].

За даними «Всесвітньої туристичної організації» (World Tourism Organization), вже в наш час до одного з найбільш перспективних напрямів розвитку сучасного ринку туристичних послуг відносять винний туризм. У якійсь мірі, це тематичний вид туризму. До нього можемо включити такі складові, як:

- ознайомлення з виробництвом винограду;
- традиції його споживання;
- дегустація та придбання алкогольних напоїв

(в т. ч. одразу у виробника в конкретному регіоні вирощування культури) [1].

Це новий вид спеціалізованого, тематичного туризму, який, можна сказати, розвивається на стику розважального та зеленого туризму.

Винні туристичні принципи дуже прості:

- спробувати вина тільки в країнах їх виробництва, щоб у пам'яті й уяві міцно зв'язати букет напою і смак та таємницю його походження в природі, історії, регіоні;
- оцінити виробництво технологічної культури, особисто ознайомитися з виноробами, дізнатися про історичні економічні традиції.

Туризм у наш час є невід'ємною частиною, компонентом сталого розвитку будь-якого регіону світу. Сталий розвиток туризму виходить з учення на основі сталого розвитку. Його метою є зміна відносин між людиною і природою, щоб розширити економічні можливості для зростання і створення скоординованої глобальної стратегії людства для виживання. Ця стратегія зосереджується на природних спільнотах для збереження і відновлення у тій мірі, в якій це необхідно для господарських можливостей біосфери [2, 5].

Вихідні передумови. Винний туризм є складовим та важливим елементом двох галузей виноградарства (виноградарської і виноробної) та туристичної.

Винний туризм виник у Європі. Це пов'язано з тим, що Європа є найбільшим у світі винним центром, експортером і провідним регіоном за кількістю відвідування туристів. Туризм і виробництво вина складають суттєвий відсоток доходу таких країн, як Франція, Італія, Іспанія, Німеччина, Португалія, Греція, Австрія та Угорщина. Україна – це європейська країна з високо розвиненим виноградарством і виноробним комплексом, який виготовляє різні винопродукти. Наші продукти повільно рухаються на європейському та світовому ринках через низку об'єктивних економічних і полі-

тичних причин. В нашій історії був значний період, коли радянська централізація виноробства призвела до того, що вино майже перестало бути продуктом місцевості, а стало продуктом брендингу за загальноприйнятим стандартом. Для порівняння, у Франції стандарти вмісту цукру не встановлені, так що виноробам набагато простіше працювати в даній галузі. Однак та ж централізація створила і можливості, наприклад, для будівництва потужних дегустаційних комплексів у Криму, що буде складним завданням для приватної компанії.

При зонуванні для рекреаційної оцінки територій необхідно вивчити їх сприятливі умови для всіх можливих видів відпочинку з урахуванням сезонної зміни погодних й інших умов і можливостей використання сезонних переваг місцевості. В Україні найбільше значення надається відносно новим видам рекреаційно-туристичної діяльності, які в європейських країнах більш розвинуті. Це зелений туризм, який іноді називають сільськогосподарським, або аграрним, та особливо його підвиди: гастрономічний і винний [3].

Сьогодні всі виноробні регіони світу вважають, що правильно буде розвивати і підтримувати цей вид тематичного туризму. Необхідно рекламувати продукцію місцевих виробників напоїв і просування місцевого туристичного продукту. При цьому є можливість отримувати додаткові економічні та соціальні вигоди від туристів. Це стосується, в першу чергу, відомих європейських виноробних регіонів. У Європі це Італія, Франція, Іспанія, Португалія, Угорщина, а також країни Південної Америки: Аргентина та Чилі, в яких він відіграє велику роль у просуванні місцевої виноробної продукції у світі [1].

Якщо взяти територію дослідження - Північно-східний лісостеповий край України, – можна відмітити, що його фізико-географічні і ландшафтні особливості надають цікаву можливість поєднувати виноградарство, яке було доволі незвичним заняттям для цього регіону, із винним туризмом. Туристів може залучити, по суті, екзотична для цих районів галузь, якою є виноградарство, а також висока якість його продукції за рахунок більшої екологічності виробництва. Виноградарство тут може бути рекомендовано для розвитку відносно невеликих фермерських господарств та індивідуальних господарств, для яких також нещодавно рекомендована спеціалізація в області винного туризму.

Привабливість цього поєднання полягає в тому, що до недавнього часу виноградарство вважалося екзотичним заняттям з різних причин – як кліматичних, так і економічно-затратних, а масштаби невеликих фермерських господарств не залучали інвесторів, якими раніше були в основному державні установи. Таке поєднання як для економіки, так і для соціальної сфери регіону повинно стати інноваційним явищем, і його перспективи можуть бути підкріплені посиленнями на активний пошук, що

проводиться державними і самоврядними структурами, а також розвивається за народною ініціативою [3].

Історично, через географічні, екологічні, кліматичні, культурні та політичні умови, Європа є найбільшим у світі виробником і експортером вин найвищої якості. Але туристів цікавить не лише вишукана європейська кухня і вино, а й безліч національних свят, пов'язаних з колекціями винограду і суміжної продукції. Таким чином, туризм у цілому є важливим джерелом доходів бюджетів багатьох європейських країн.

Певні сорти вина мають заборонні мита, і тому дегустація можлива тільки безпосередньо в Європі, тобто в країнах, де розташовані ці фермерські маєтки. А безпосередньо в них туристи і мають змогу побачити цей культ вина зі своїми особливостями і певними ритуалами споживання.

Метою статті є виявлення проблем та перспектив розвитку винного туризму в Україні як досить перспективного напрямку туристичної діяльності, який може актуалізувати потенціал різних регіонів, зокрема Північно-Східного лісостепового краю України.

Для досягнення поставленої мети передбачені такі завдання:

- оцінити можливості промислового виноградарства у регіоні;
- розглянути виноградно-виноробні території, які можливо задіяти у винному туризмі;
- проаналізувати основні проблеми та визначити перспективи розвитку даного виду туризму для регіону.

Виклад основного матеріалу. Україна має ряд регіонів, у яких вдало поєднуються географічні, кліматичні, екологічні та ландшафтні умови для вирощування винограду та виробництва винної продукції. Саме в цих регіонах і потрібно проводити організацію винних турів.

Як вже зазначалося раніше, різноманітність кліматичних умов в Україні дозволяє вирощувати практично будь-який вид рослин, що культивуються у відкритому ґрунті, за винятком екзотичних тропічних рослин, а також отримувати високі стабільні врожаї. При цьому в Північно-Східному лісостеповому краї, залежно від погодних умов, у певні роки можна вирощувати протягом 6-7 місяців на рік (з травня до листопада) та отримувати врожаї вибагливих фруктів і ягід [3, 7].

Багато джерел надають дані про поширення аматорської культури винограду навіть на півночі Європи по лінії: «південна Шотландія – східні та південні райони Норвегії (південніше 56° пн. ш.) – північні райони Росії – Гетеборг – Стокгольм – Турку – Лахті – Санкт-Петербург – Вологда – Іжевськ – Єкатеринбург» [3]. Виноград можна вирощувати на більшій частині території України за винятком високогірних регіонів Карпат, але насправді промислове виноградарство в Україні відбувається тільки у південних регіонах.

Можемо зазначити, що в даний час винні тури представлені на внутрішньому туристичному ринку доволі скромно, і далеко не всі туристичні компанії і туроператори можуть запропонувати такий пакет послуг на території України.

Цікавий факт, що поєднання певних видів підприємницької діяльності з туризмом іноді привабливіше, тому що туризм, пов'язаний з цими видами діяльності, загалом може бути більш доцільний та приносити більше прибутку, ніж сама діяльність виноградно-виноробної галузі.

Динаміка основних показників розвитку виноградарства і виноробства в Україні за останні роки показує, що площі під виноградними насадженнями практично не змінилися.

У 2018 р. в Україні висаджено 527,1 га виноградників, з них: у Миколаївській області – 184,2 га, Одеській – 137,5 га, Херсонській – 25,3 га, Запорізькій – 18,4 га. Незважаючи на невелике зниження площі під виноградними насадженнями, загальний урожай винограду в країні частково збільшився завдяки сприятливим погоднокліматичним умовам, але знову ж таки, жодної інформації про покращення ситуації для регіону дослідження не було.

Серед фундаментальних наукових досліджень українських авторів з даної проблематики дослідженням розвитку винного туризму з урахуванням світового досвіду присвячені та опубліковані останнім часом роботи Д.І. Басюк, О.О. Любіцевої, М.Г. Рудневої, Т.І. Шпараги та ін. [5].

Багато авторів не дуже охоче згадують у своїх роботах даний вид туризму взагалі або коротко розглядають його в контексті зеленого туризму [2, 5]. У своїх роботах В.О. Рибінцев характеризував цю проблему. Загалом більшість матеріалів йде в русло того, щоб використати винний туризм як інструмент пожвавлення господарської діяльності за рахунок припливу іноземних туристів на винні тури. Знову ж таки, у своїх дослідженнях винний туризм розглядають як частину зеленого туризму, який сьогодні користується великою популярністю в світі, але в нашій країні починає тільки зароджуватися.

Якщо представляти приблизну програму такого туру, чи порівнювати її з аналогами у Західній Європі, то загалом стає зрозуміло, що відпочинок такого плану в нашій країні для іноземних туристів, на жаль, є менш привабливий, ніж у Західній Європі.

Схема оцінки території для цілей рекреації зазвичай складається на основі карти її фізико-географічного районування. Кожна з цих груп повинна мати свій власний набір видів відпочинку та їх комбінацій; групи районів розрізняються за інвестиціями та пріоритетами рекреаційного розвитку.

При зонуванні для рекреаційної оцінки районів необхідно попрацювати над вивченням їх сприятливих умов для всіх можливих форм відпочинку з урахуванням сезонної мінливості погоди і можливості використання сезонних якостей території.

Можемо зазначити, що в наш час велика увага приділяється відносно новим (особливо для України) видам рекреаційної та туристичної діяльності, які в цілому, навіть у розвинених європейських країнах, активно розвиваються не так давно. Мова йде про так званий зелений туризм, який іноді називають аграрним, сільськогосподарським, а також гастрономічний туризм і виноробство. Цікаво, що поєднання певних видів економічної діяльності з туризмом іноді приваблює тим фактом, що туризм, пов'язаний з цією діяльністю, може приносити більший прибуток, ніж сама діяльність [3].

При вивченні даної тематики автором понад 20 років ведуться консультаційні роботи з професійними виноградарями північно-східних областей України, зокрема Харківської, Полтавської, Сумської, а також інших регіонів – Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської областей. За даними спостереженнями було зроблено висновок, що переважна більшість виноградарів вирощує певний підбір сортів - залежно від власних потреб (продаж

грон і саджанців, переробка винограду). Ділянки виноградарів розташовані по всій території краю (рис.) у приватному секторі.

Популярність цього напрямку очевидна. По-перше, це і розвага, і вид зеленого туризму. Адже винний туризм поєднує пізнавальну програму, що розповідає про вирощування винограду і виробництво вина, дегустацію, придбання готової продукції, а також відвідування визначних пам'яток регіону, екскурсії по виноробнях, майстер-класи та ін.

Офіційний тур – це доволі велика робота і, в першу чергу, безпека подорожі та гарантія якості продукції. Але, зрозуміло, багато де виноробні України можна відвідати і самостійно. Враховуючи, що винний туризм не має яскраво вираженої сезонності – виробництво і підготовка до нього йдуть цілий рік, а винні підвали тримають одну й ту ж температуру як у жаркому липні, так і в суворому лютому. Багато тематичних сайтів та туристичних компаній пропонують ознайомитися з основними гравцями цього перспективного і багатообіцяючого напрямку - вин-

Рис. Тестові ділянки з вирощування винограду у Північно-Східному лісостеповому краї України [7]

ного туризму України. Але, на превеликий жаль, жоден з турів, які вдалось опрацювати, не має в своєму здобутку території Північно-Східної України. В основному, це південні області України, а також Закарпатська і Дніпропетровська області.

Виноград є кращою сировиною для виноробства завдяки своїм характеристикам, серед яких: соковитість, високий вміст цукру, помірна кислотність і наявність у твердих частинах грон безлічі різноманітних корисних хімічних речовин, що дозволяє створювати різні типи вин. Головне, що його якість і склад залежать від сорту, еколого-географічних факторів вирощування і комплексу агротехнічних прийомів. Придатність сировини для даного виду вина також визначається якісним співвідношенням основних хімічних компонентів. Формування врожаю винограду певної якості досягається тільки тоді, якщо для сорту створені оптимальні погодні та кліматичні умови.

Для цього потрібно знати, як впливають на якість продукції різні умови зростання. Їх вивчення доволі складне, оскільки на рослину винограду одночасно впливає широкий комплекс погодних факторів. Вивчення хімічного складу різних сортів винограду і винних груп дозволяє констатувати існування певних закономірностей серед вин [6].

Оцінка смаку, що характеризує якість вина, безпосередньо пов'язана з фізико-хімічними параметрами складу винограду і його продуктивністю. Ці структурні особливості в свою чергу формуються в залежності від генетичних особливостей сортів і зовнішніх обмежуючих факторів, основними з яких є погодні та кліматичні умови.

Вино та інші продукти, одержувані з винограду, можна вважати відображенням комплексу: «сорт / природно-кліматичні фактори / агротехнічні заходи / технологія переробки сировини». Якщо дві останні частини цього комплексу можна змінити, то помилки у виборі сортів і їх розташуванні можна усунути лише при викорчуванні раніше закладених посадок, заміні їх або перепрививанні новими сортами і так далі, що вимагає великих капітальних витрат. Правильний вибір сортів дозволяє рівномірно розподілити переробку винограду протягом усього сезону виноробства. Висока якість винограду і одержуваного з нього вина досягається тільки тоді, коли будуть створені оптимальні еколого-географічні фактори, ґрунтові умови для вирощування даного сорту, застосовується науково обґрунтована агротехніка для конкретного регіону.

Але навіть сьогодні ми можемо сказати, що українська виноградна і виноробна промисловість переживає, безумовно, не кращі часи у своєму розвитку. Це особливо гостро відчувається у важких умовах економічної кризи не тільки в нашій галузі, а й світової спільноти в цілому. Така важлива подія в Україні, як членство в СОТ (World Trade Organization) також може вносити свої корективи в роботу виноградарства і виноробства.

Більш того, зі вступом України до СОТ для виноградарства додався ряд системних проблем, в основному орієнтованих на виробництво сировини для вітчизняної виноробної промисловості, які не повністю подолали наслідки останніх двадцяти років і не вступили в стадію сталого розвитку, в основному у зв'язку з формуванням недосконалого ринку вина.

Немає необхідності підкреслювати проблеми впровадження механізму чистої конкуренції, рівних можливостей держав-членів СОТ і, зокрема, України, на міжнародному ринку вина. У той час як вітчизняні винороби всіма силами намагаються зберегти своє кількісне і якісне виробництво, європейські винороби одночасно намагаються заповнити український ринок «надлишками своєї продукції, які не знайшли збуту на внутрішньому ринку», що для України є проблемою. Звичайно, здорова конкуренція на українському аграрному ринку в цілому може бути корисною, але щодо виноробної продукції слід сказати, що українські та європейські вина – це два абсолютно різні продукти як з точки зору органолептичних властивостей, так і споживчих переваг. А конкуренція тільки на основі ціни може негативно вплинути на збереження самобутності вітчизняного вина.

Розвиток комплексу виробництва виноградного вина є перспективною складовою для системного, сталого та ефективного розвитку аграрного сектору України. Незважаючи на надзвичайно сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для вирощування винограду і виробництва високоякісних вин, спостерігаються несприятливі тенденції, які в більшості випадків пов'язані з недостатнім фінансуванням і недосконалістю існуючої законодавчої бази:

- безперервне зменшення площі під виноградниками;
- скорочення обсягів переробки винограду в деяких регіонах України;
- збільшення закупівельної ціни винограду для переробки через підвищення цін на виноград;
- скорочення виробництва вина [4].

Висновки: Розвиток винного туризму при ураханні місць досвіду з розвиненими вино-виробництвами та виноградарством загалом, має значні можливості для кількісного та якісного зростання, підтримуючи та стимулюючи економічний розвиток виноробних регіонів, підвищення економічної ефективності виноробних підприємств, підвищуючи соціокультурний рівень суспільства. Винний туризм вказує на шлях певних відмінностей у розвитку кулінарного, гастрономічного туризму в країні через просування напоїв і страв у певних регіонах.

1. Північно-Східний регіон України є сприятливим для можливостей промислового виноградарства під будь-які цілі, в т. ч. туристичні.

2. Було вивчено та проаналізовано виноградно-виноробні території регіону, які можливо задіяти у винному туризмі.

3. Основними проблемами можна назвати кількість зацікавлених господарюючих суб'єктів з органами державної влади та місцевого самоврядування при використанні туризму як засобу просування місцевої виноробної продукції.

Створення спеціалізованих маршрутів винного туризму вимагає інтеграції. Розвиток дорож-

ньої винної мережі дає регіону ряд соціально-економічних переваг, а саме: збільшення припливу туристів і продажу місцевих виробників винограду і вина; збільшення числа робочих місць, підвищення рівня культури споживання вина; формування позитивного іміджу регіону (що не входить в його профільну спеціалізацію) на міжнародному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Басюк Д.И. Социально-экономические условия развития винного туризма в Украине / Д.И. Басюк // Напитки. Технологии и инновации. – 2014. – № 10. – С. 26–30
2. Горшкова Л.О. Развитие винного туризма как специализированного вида туристической деятельности / Л.О. Горшкова // Научный вестник Ужгородского национального университета. Серия: Международные экономические отношения и мировое хозяйство. – 2018. – Вып. 17 (1). – С. 68–71.
3. Інноваційні напрямки розвитку міжнародної електронної комерції та готельно-ресторанної справи: Колективна монографія / за заг. ред. Н.І. Данько. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. – С. 277–332.
4. Каламан О.Б. Методологія розробки стратегії виноробних підприємств: дис. д-ра екон. наук: 08.00.04. – Одеса: Одеська національна академія харчових технологій, 2021. – 429 с.
5. Любіцева О.О. Перспективи розвитку винного туризму в Україні: світовий контекст / О.О. Любіцева // Географія та туризм. – 2013. – Вип. 24. – С. 93–99.
6. Некос А.Н. Трофогеографія: теорія і практика: Монографія / А.Н. Некос, Ю.В. Холін. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – 296 с.
7. Шуліка Б.О. Конструктивно-географічні основи розвитку виноградарства у Північно-Східному лісостеповому краї України: Дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.11. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2018. – 190 с.

Shulika Borys Oleksandrovyich – Candidate of Sciences (Geography), Associate Professor of the Department of Physical Geography and Cartography, V.N. Karazin Kharkiv National University; e-mail: shulika91@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2427-4124>

VITICULTURE AND WINEMAKING IN THE NORTH-EASTERN FOREST-STEPPE REGION OF UKRAINE COMBINED WITH VINE TOURISM

The purpose of this article is to identify problems and prospects for the development of wine tourism in Ukraine as a fairly promising area of tourist activity. This can actualize the potential of various regions of Ukraine, in particular, the north-eastern forest-steppe region of Ukraine.

Main material. The article analyzes the issues of grape cultivation and wine production in the north-eastern forest-steppe region of Ukraine. In our country, there are a number of regions that successfully combine geographical, climatic, ecological and landscape conditions. Useful properties of such a valuable crop and its processed products in the region will be extremely interesting and relevant. Therefore, it is in this region that you need to organize wine tours.

The variety of climatic conditions in Ukraine allows you to grow almost any type of cultivated plants in the open ground, except for exotic tropical plants and get high and stable yields. People have been studying plant products for a long time, solving various problems. The development of the wine complex is a promising element of systematic, sustainable and effective development of the Ukrainian agricultural sector.

Conclusions. Development of wine tourism, taking into account places of experience with developed wine production and viticulture in general, has ample opportunities for quantitative and qualitative growth, stimulating economic development of wine regions, increasing economic efficiency of wineries, improving socio-cultural level. Wine tourism indicates the path of certain differences in the development of culinary tourism in the country as a whole. In the region, though, it is favorable for the opportunities of industrial viticulture, including from a tourist point of view. The main problems can be the number of interested economic entities with state and local government bodies, when using tourism as a means of promoting local wine products.

Keywords: *grapes, cultivation of crops, wine tourism, agriculture, zoning of territory, viticulture, agroclimatic conditions.*

REFERENCES:

1. Basyuk, D.I. (2014). Socio-economic conditions for the development of wine tourism in Ukraine // Beverages. Technologies and Innovations, 10, 26-30 (in Russian).
2. Gorshkova, L.A. (2018). Development of wine tourism as a specialized type of tourist activity // Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy, 17 (1), 68-71 (in Ukrainian).
3. Danko, N.I., ed. (2020) // Innovative directions of development of international e-commerce and hotel and Restaurant Business: Collective monograph. – Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 277-332 (in Ukrainian).
4. Kalaman, O.B. (2021). Methodology of strategy development of wine enterprises: Dissertation of the Doctor of Economics: 08.00.04. – Odessa National Academy of Food Technologies, 429 (in Ukrainian).
5. Lyubitseva, O.A. (2013). Prospects for the development of wine tourism in Ukraine: world context // Geography and Tourism, 24, 93-99 (in Ukrainian).
6. Nekos, A.N., Kholin, Yu.V. (2015). Trophogeography: theory and practice: Monograph. – Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 296 (in Ukrainian).
7. Shulika, B.O. (2018). Constructive and geographical bases of viticulture development in the north-eastern forest-steppe region of Ukraine: Dissertation ... of the Candidate of Geographical Sciences: 11.00.11. - Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 190 (in Ukrainian).

DOI: [10.26565/2075-1893-2021-34-08](https://doi.org/10.26565/2075-1893-2021-34-08)

UDC 911: 371.3

Hanna Shynkarenko*

Master of Geography, Department of Physical Geography and Cartography

e-mail: annasinkarenko5@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7740-3137>

Alexander Zhemerov*

Candidate of Sciences (Geography), Full Professor of the Department of Physical Geography and Cartography

e-mail: zhemerov.alexander@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4840-4122>

* V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

Methods of teaching geography in profile 10th grades

Introduction. The study of geography in modern conditions is very important for the development of youth and the nation as a whole. There is a growing need in the society to study geographical science at a level higher than the standard one. At present, there is an opportunity to study geography in senior classes in depth at the profile level.

The purpose of this article is to highlight the methods of teaching geography for students of specialized 10th grade.

Main material. The authors consider the method of teaching profile level geography for 10th grade students. The article analyzes curriculum, the main tasks and nature of geography study, singles out directions of practical activity in different kinds of work, as well as the teacher's work in different employment conditions.

Practical activities for the 10th grades of the profile level have a fairly large workload in hours, so most work should be done independently to demonstrate the results and knowledge to the teacher and the class.

During the study, the authors made a list of requirements for the study of geography, including approaches, types, technologies, methods of teaching students. The article analyzes practical works on the course of profile geography in the 10th grade and the main forms of conducting lessons during the study.

Conclusions. The curriculum in geography is aimed at developing students in various fields. Teachers need to adapt quickly to the latest conditions in teaching geography and help students learn about the world. The curriculum of the profile level for the 10th grade contains a rather large workload for geography teachers and students, so it is aimed at effective study of the course and a large amount of work done. The basic requirements for the study of geography, levels of mental activity, types of learning and different methods of cognitive activity in teaching geography were analyzed in the course of study. During the analysis of two practical works, the authors have singled out basic knowledge and skills that students consolidate and develop during the task. Each student develops research skills and the ability to achieve the expected result while completing the task.

Keywords: *methods of teaching geography, profile level, teaching competencies, practical activities, forms of teaching organization.*

Introduction. Geography is one of the oldest sciences of mankind which helps learn as much as possible about the environment and people themselves. As a subject, geography is able to interest students and draw their attention to the expansion of their own worldview, forming a certain general idea of the planet Earth and the planet of people. The study of geography teaches students the principles of patriotism and love for their homeland, provides basic knowledge of orienteering, understanding of the geopolitical situation in the world.

Initial prerequisites. One of the fundamental questions of geographical education today is the willingness to answer questions not yet asked by students. The procedure for teaching mandatory knowledge and skills still exists. In such conditions it is difficult to develop in students creative directions and individual character of thinking. In order to increase geographical knowledge and skills, students need to be encouraged to have an interest in learning geography. Mastering geographical knowledge while learning can be more effective when they are able to use the acquired knowledge in practice, in real life, in the future, and use it outside the educational establishment.

The quality of geographical education is one of the main problems of today. Each teacher in educational institutions determines his own list of professional tricks and techniques to eliminate difficulties that arise when working with children. To identify problems in each institution, you can monitor students' achievements, the work of the Centre for External Evaluation, the quality of education, analysis of EET results, Olympiads in geography, competition-defense of research papers of students of the Small Academy of Sciences.

The purpose of this article is to highlight the methods of teaching geography for students of the profile 10th grade.

Presentation of the main material of the study. Nowadays, the students can apply the theoretical knowledge at the lesson in the course of practical work and research. After all, practical activities provide students with the opportunity to study hard, implement research activities, analyze and justify relationships in nature, work out creative projects.

Practical activity is a type of educational activity during which students consolidate their theoretical knowledge by performing a given task according to a certain pattern, instruction or algorithm. The result of the completed task will be a practical consolidation of knowledge. Providing an opportunity to combine theoretical and practical blocks of knowledge acquisition at the lessons, we reveal the formation of a correct geographical picture of the world. Practical activities include practical work and research of students..

Practical work is a special type of cognition of educational material, in the process of which the student independently consolidates theoretical knowledge, performing various types of tasks, aimed at conducting an experimental research.

Research is a process of studying educational material directly through a scientific approach to the development of research abilities in students [3].

The curriculum of the course «Geography: Regions and Countries» for specialized 10th grade aims to improve students' perception of the world while studying geography, consolidating the concept of geography as a constructive science and generalizing geographical understanding in different approaches. The curriculum is based on sociologization, humanization, greening, economization, development of students' interest in social activities, the study of geographical science.

The main objectives of the course «Geography: Regions and Countries» for the profile school are:

- to improve the geographical, economic and social education of high school students by studying economic, geopolitical, environmental, social and economic issues;
- to improve and streamline previously acquired students' knowledge of geography at the best level of education;
- to determine the main role of geographical knowledge and skills against the background of modern socio-economic problems;
- to develop economic bases in students and the form geographical knowledge, aimed at understanding the geopolitical situation of the modern world;
- to form the concept of the spatial relationship of the economy and the inhabitants of regions and countries in the world;
- to demonstrate systematization of the world economy, develop the worldview on the nature, essence and function of the international geographical division of labor;
- to acquaint students with modern ecological and economic problems of society, their essence and origin;
- to acquaint students with world experience and basic principles of nature management, preservation of environment, sustainable development;
- to form skills in using statistical methods of analysis, possession of statistical geographical data; ability to use maps correctly and read them freely, solve practical problems and tasks;
- the relationship of different ethnic groups and populations to each other in a multicultural, tolerant perception;
- desire to preserve the cultural heritage of its people and contribute to its multiplication;
- readiness of high school students for conscious social life using the acquired knowledge in school life, education of patriotism and active position of the citizen of the state;
- to apply the acquired skills in comparing geographical and economic events and processes independently, using different sources of information;
- to develop creative abilities, express one's opinion and solve problematic issues, defend one's opinion while solving one or another geographical problem, support different opinions.

The course identifies key relevant issues of geographical science and related sciences. The curriculum is based on the principles of continuity and gradation of school lessons in geography, integration of internal and interdisciplinary relationships, humanization and change of educational material, depending on its practical significance. The curriculum reflects the geographical content of the school set by the state standard of primary and secondary education. It is designed to take into account causal relationships and interactions between laws and geographic models, processes, and phenomena. The profile level course is designed for 175 hours (5 hours per week), divided into parts. The educational section includes topics that emphasize the main content of educational material. The curriculum focuses on the main trends and models of geographical development, characteristics of socio-economic, political and socio-cultural growth of the regions and major countries of the world and Ukraine. The knowledge of components controls the assimilation of geographical nomenclature.

In the 10th grade, high school students study the course «Regions and Countries of the World» as a continuation of the geographical education at the profile level of the school. The aim is to show global and regional phenomena and current processes both in the world as a whole and in subregions, countries and their regions.

The list of countries to be studied in the curriculum is approximate. The teacher has the right to add to the course of geography the countries that are aimed at the interests of the institution, taking into account possible international relations, foreign policy priorities of Ukraine and given the changing political and economic situation in the world.

The students should study some topics individually. It is necessary to make them interested in practical activities, encourage them to use basic concepts, patterns, complex characteristics of the selected areas, develop skills and abilities of independent work, information analysis and development of forecasting and design skills. Practical activities of high school students are an important element in the study of geography. Educational activities are aimed at solving various problems provided by the curriculum (environmental, geographical, socio-economic), comparing information, analysis, work on research, simulation of contradictory situations and their solutions, solving problems, developing experiments, projects, creative work. The tasks of this type of work can be different: motivational, generalizing, controlling, etc. The curriculum allocates 25 practical works and 65 elective studies for the profile level of the 10th grade course. The time recommended for practical activities is quite limited, the activity is aimed at students' independent work and more focused tasks during the lessons.

The teacher can show a creative approach to the implementation of its content, choosing topics, including

the content of the example from the life of his native land (region, city). Given the level of preparation, interests and abilities of students, the teacher can provide a methodologically sound opportunity to study the content of the material, regarding the effective changes. The allocated time to study each topic is approximate, and it can be changed during a certain period of study. The teacher can vary time between sections and topics, using reserve time for in-depth study of individual material, conduct classes to summarize and organize knowledge after completing major topics, organizing excursions and discussing issues that arise during the study.

When teaching the course, it is desirable to use a number of specific approaches to learning: personality-oriented, practice-oriented, activity-oriented, competency-based to fully understand the content of the program. Understanding of the content develops not only specialized geographical knowledge, but also general skills and competencies, as well as key competencies: mathematical, social, digital information, ability to solve various problems, communication in native and foreign languages [1].

Work with maps and statistics for the analysis of causal relationships, full understanding of socio-economic problems is very important in the study of geography. It is more effective to combine geographical education at the profile level with modern technologies - information, design, problem solving, etc.

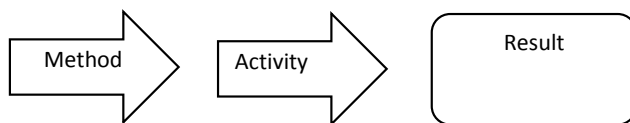
However, the system of geographical education in the modern world is changing: we use different materials, other approaches - innovative and technological, different versions of programs and textbooks. In this case, each teacher tries to guide students to develop creative character, individuality, personality. The main requirement for teachers is to organize teaching and the educational process at the highest level, to do effective research in the world around them. Application of educational technologies will increase the activity of students in each lesson and leave a positive impression of learning. The student wants to get the most information and interest in theory from each geography lesson. Therefore, the task of the teacher is to maintain his passion for learning and prevent his disappointment. The student's interest in the subject is a significant step towards the first progress in teaching and education. It is also the main indicator for the teacher as a creator. In general, the concept of «technology in education» has been used for a long time in all disciplines, not only at schools but also at higher education institutions.

The main requirements for the study of geography in modern school are the need to teach students to think, develop their creative skills and abilities. To do this, you need to provide:

- dialectical nature of learning: cognition, reproduction, application;
- collective work of teacher and student;
- teacher leadership;

- thoughtful organization of the process and management;
- understanding of educational material and integral natural processes and patterns;
- improved skills of development and education of students while teaching geography;
- synthesis of different types of teacher activities.

The above requirements characterize the technology of studying geography. First, they establish the balance of teaching geography methods and communication between teacher and student, involving knowledge, reproduction, application and creativity. This can be shown as follows:

There are different levels of mental activity, including cognition, reproduction of application and development of creative abilities. Different levels of knowledge include: knowledge-acquaintance, knowledge-copy, knowledge-skills and knowledge-transformation.

In modern education, effective absorption of information includes the following methods: explanatory-illustrative, problem-based, programmable, computer. Each of them is quite similar to learning technologies, so it is worth understanding them.

Explanatory-illustrative method refers to the traditional technology of teaching, provided that the teacher gives a significant part of the material to the student without his independent activity. The basis of this approach is a combination of explanation and clarity. As students listen to information, they are able to memorize and reproduce it. This method belongs to the ancient types, as it was used in the early days of teaching geography. Of course, over a long period, it has only been improved and modernized for use in all conditions.

Explanatory-illustrative type of education clearly has a list of advantages over other types, in particular: saves lesson time, saves students and teachers' energy, helps students learn information faster and better navigate the material. The teacher, in turn, conducts the lesson calmly and easily and manages the learning process. However, one of the main disadvantages of this type of learning is lack of a student's independence, so he/she has no possibility to work individually and develop creatively. At present, the explanatory-illustrative type of education still predominates in schools.

The problem approach in teaching geography occupies a special place in the study of the subject due to the large number of research questions. This technology began in the early XX century in institutions in different regions in the world. Problem-based learning involves training in creating problem situations, effectively developed independence of creativity. As a result of

solving the problem, there prevails a creative level of geographical knowledge and skills in cognition of the material. A problem situation is a certain psychological state of a student that arises when he cannot answer questions using his acquired knowledge, methods and intellectual development. In this case, he is able to actively apply all the acquired knowledge and skills to respond to the «why?».

Researchers in the psychological and pedagogical literature distinguish between different levels of problems:

- a) the teacher independently considers the proposed problem (task) with interested perception of students with the help of a problem statement;
- b) the teacher gives the students a problem to solve, and they try to solve it on their own or accompanied by the teacher. Students develop creative abilities by solving problems without a specific algorithm or template;
- c) the student independently puts forward a problem, and the teacher, in turn, helps to solve it;
- d) the student independently puts the problem and solves it.

The teacher decides what task can be set for each student, knowing their level of knowledge. Only one level is enough to complete the problem. It is necessary to alternate levels for each student to fully develop creative abilities.

Levels of problem-based learning are aimed at developing research skills. The authors believe that problem-based learning develops the ability to solve non-standard problems using the acquired geographical knowledge. Problem-based learning is slowly but confidently being implemented in the learning process. The lack of methodological material creates inconvenience for teachers in the application of this type of educational activity. Students' lack of practice in such matters distract them, making it difficult to perform creative tasks and work using imagination and knowledge. Problem-based learning still opens up unlimited space for the student to realize their own thoughts, develop thinking, activate attention. On the other hand, it encourages the student's independence and related qualities. Problem-based learning consolidates geographical knowledge, independence and character formation in the course of learning, as well as sustainable knowledge, skills and abilities.

Programmed learning of geography is the implementation of sequential actions system that ends with the planned result. Its main purpose is to improve management of a learning geography process. Programmed learning is considered the standard of teaching geography to students. Many teachers and methodologists have been creating methodological developments for many years to systematize the educational process and work out programs that are considered the norm for the presentation of geographical material.

The main difference between programmed learning and a traditional form is that programmed learning involves not only the assimilation of educational material, as in a traditional one, but also the process of assimilation and control of knowledge. Curriculum is the material basis of programmed learning (PN). It is based on five main features of PL and includes not only educational material, but also its mastering and control:

1) presence of the purpose and a certain algorithm of practical activities;

2) construction of an algorithm for consistent presentation of educational material, ensuring implementation of each point of the algorithm in a timely manner and in full;

3) self-check of the final result of each step;

4) use of interactive technologies, gadgets and computers in teaching;

5) independent individual learning of students.

Forming a curriculum for teachers is quite difficult work. Programmed learning is rarely used in practice due to the lack of certain developments.

Computer learning was caused by the need to use technical means in the learning process in the middle of the twentieth century. The main advantage of using gadgets and computers in the learning process is the variety of information that teachers and students can receive while using it. The main purpose of this type of education is to direct students to the immediate use and search for information in an informatized environment. The curriculum includes:

– mastering the computer as a software-controlled device for storing and processing information in order to guarantee students a certain amount of computer literacy;

– study of different ways to use the computer in the learning process to implement training programs and possibly their development.

Computerization of educational activities causes organizational changes in the lesson, increases the independence of student activity; improves search and research skills, increases the volume of practical activities. Thus, computerization greatly influences on the learning process in which the teacher and the student reveal abilities and creative skills at the same level while learning [2].

The main learning technologies include:

1. Explanatory and illustrative learning.

2. Problem-based learning.

3. Game technologies.

4. Technology of programmed learning.

5. Group technologies.

6. Technology of suggestive learning.

7. Technology of organizing the student's independent work in class.

8. Technology of project methods.

The basis of an explanatory-illustrative technology is the art of the teacher to convey information to students in different ways and ensure its assimilation.

Problem-based learning aims to solve problems for students on their own or with the help of a teacher. It encourages the development of self-expression and creativity.

Game technologies are designed to teach geography to younger students using a variety of methods (conversation, speech, interest, project development). At high school, while teaching geography using this technology, the teacher has more motivation for role-playing, word games, solving geographical problems, business games. Thus, game technology encourages the study of geography of students of different ages.

The technology of programmed learning is aimed at the development of curricula, plans, manuals, textbooks, based on gradual, step-by-step planning.

Group technologies are aimed at properly organized work of students in groups to better communicate with them in terms of learning and information exchange.

The technology of suggestive learning is aimed at the teacher's psychotherapeutic skills. It focuses on emotional suggestion in a state of relaxation and involuntary memorization, which is quite a heavy burden on the teacher.

The technology of the student's independent work at the lesson is properly organized by the teacher's work with, aimed at independent implementation of the task.

The basis of the project method technology is the result of the didactic goal in the course of solving certain tasks on the chosen topic. Its aim is to develop students' interest in the task, individualize each student and expand their worldview. The project method develops creative abilities, research skills when using search methods and problem situations.

During his activity, each teacher uses the following methods for teaching geography: explanatory-illustrative, reproductive, method of problem presentation of material, research, part-search (according to the classification of M.M. Skatkin, I.E. Lerner).

These methods of teaching geography consolidate reproductive and productive activities in students that take place both with the support of the teacher and without his help.

There are different methods of cognitive activity in teaching geography.

1. Informative-receptive (explanatory-illustrative) method is aimed at the teacher to present information, and students to listen and memorize.

2. The reproductive method is aimed at students using previously received information applying algorithms or templates from the teacher. Most often, the teacher organizes independent work for each student on topics already familiar to them.

3. Partial search method of learning is often called heuristic; it is aimed at developing students' creative abilities to quickly solve an unknown problem directly under the guidance of a teacher.

4. Research method is aimed at solving previously unknown problems on their own, without the help of

a teacher. Students must solve the problem themselves and find different solutions.

5. Method of problem statement focuses on finding solutions to problems, their proof. The teacher independently forms a problem and tells students in detail how to solve it to expand the students' knowledge [1].

In the profile 10 class to solve the practical work №1 «Creating a thematic map of the conditional area using different methods of cartographic representation» most often use the research method and technology of independent organization of students. This work is aimed at developing creative abilities and performing tasks in practice. The task develops knowledge of the regions of the world, teaches to distinguish them; the student can show the states and their borders on the map; distinguishes elements of the map; can recognize different types of cards.

During this work students have the opportunity to show the ability to find and sort information, work properly with maps and be able to create maps independently, depending on the situation to correctly display information on the map, determines the appropriateness of cartographic images in a particular situation.

The teachers most often use the research method and technology of independent organization of students in the profile 10 class to solve the practical work №1 "Creating a thematic map of the conditional area using different methods of cartographic representation". This work is aimed at developing creative abilities and performing tasks in practice. The task develops knowledge of the regions in the world, teaches to distinguish them; the student can show the countries and their borders on the map; distinguishes elements of the map; can recognize different types of maps.

During this work, students show the ability to find and sort out the information, work properly with maps and create maps independently, depending on the situation to correctly display information on the map, determine the appropriateness of cartographic images in a particular situation.

Students can show the ability to understand and read maps, to use correctly one or another cartographic image. They must have some understanding of the additional data and concepts that they can use to create maps and with which they can obtain properly processed data and cartographic images.

The student is aware of the role of regional studies in the present, consolidates the acquired knowledge in practice and can distinguish and apply different methods of cartographic representation. The student learns to work with different types of data and process them. The tenth-grader shows the skills of creating and demonstrating maps. This type of work develops students' creativity, ability to work with information, process it and analyze it.

The student can defend this type of work in writing (provide the work in print and answer several questions

in writing) or in the form of project development and presentation of this project to the audience in the form of a speech, answering questions from the audience.

For example, to do practical work №4 "Collection of statistics and assessment of labor potential (quantity, dynamics, quality and price of labor) in one or more European countries" students can work in pairs or individually on a task, choosing certain regions. In modern conditions, students find a variety of tasks.

In the course of the work, the student names the main indicators related to different sectors of the economy, the components that determine the place of the country in the region and in the world; distinguishes the factors of direction of international specialization of countries; can show countries and their borders on the map, the largest cities, important centers of industrial centers, secondary sector industries, world cities, ports, airports, the center of the country; analyzes the population structure of different countries; evaluates, ranks, compares different types of data.

The student independently characterizes the main features of the population distribution of countries, demographic and urbanization processes that determine it. Skillfully working with information, he can analyze it, systematize, compare, project future results, use different types of material (graphic, illustrative, statistical).

The work consolidates already known material and the ability to use it, develops students' creative abilities for possible use in the future.

Every teacher tries to do practical activities in different forms of work organization:

1. Individual form is focused on independent performance of the task by the student, designed for the range of his knowledge and skills. This form of work allows you to learn about the individual characteristics of each student and provides a high level of knowledge acquisition of the student. The main disadvantage is the difficulty in organizing training within the lesson.

2. Frontal form - the task is performed simultaneously by the whole class under the supervision of the teacher. It is aimed at mastering a large amount of information, forming a certain baggage of knowledge. There is no connection between students and the teacher, the teacher cannot assess all the possibilities of the student, and thus there is a low level of knowledge acquisition.

3. Collective form is aimed at interaction between students and teachers. In the course of such work, there is a sense of cooperation and knowledge, students feel the connection and develop communication skills between teacher and class, so students remember more.

4. Group form is aimed at organizing the work process in groups. Each group has its own task. In this way, students expand their range of opportunities, develop more independence, learn to cooperate with each other and with the teacher, working together, forming the stability of their knowledge and skills. However, this form of work is aimed at early preparation of teachers and students, the teacher does not constantly monitor

the entire information received by students, so it is necessary to constantly monitor and adjust the outcome of the work [1].

Conclusions. The study of geography in modern conditions is very important for the society. Thus, when students choose a geographical profile in high school, they find different areas to study and develop the worldview through the qualified content of geography. The curriculum of the profile level for the 10th grade gives large workload for geography teachers and students, being aimed at effective study and a large amount of work done. The teacher has the opportunity to independently publish certain tasks for students to develop their creative abilities, independent work and communication with the outside world.

The article analyzes basic requirements for the study of geography, levels of mental activity, types of

learning, including: explanatory-illustrative, problem-based, programmable, computer-based. There are different methods of cognitive activity in teaching geography: informative-receptive, reproductive, partial-search, research method. The authors identified a list of basic learning technologies for different classes. The article describes two practical works on the geography curriculum, the basic knowledge and skills that students consolidate and develop during the task. Each student tries to develop research skills and the ability to achieve the expected result while completing the task. Students can perform work not only independently, but also in the frontal form of practical activities, collective and group, which gives them the opportunity to improve their level of public speaking and information skills in different learning conditions.

REFERENCES:

1. Dovgan, G. D. (2005). Interactive technologies in geography lessons: [Teaching method. aid.]. – Kharkiv: Osnova, 126. – (Library of the journal Geography"; Issue 5 (17) (in Ukrainian).
2. Korneev, V. P. (2004). Technologies of teaching geography. – Kharkiv: Osnova, 112 (in Ukrainian).
3. Mashkina, V., Pyrozhenko, D. (2017). Research as a practical component of school geography // Coll. Science. work. – Kharkiv: Leader, 40-45 (in Ukrainian).

Шинкаренко Ганна Едуардівна – магістр кафедри фізичної географії та картографії факультету геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; e-mail: annasinkarenko5@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7740-3137>

Жемеров Олександр Олегович – кандидат географічних наук, професор кафедри фізичної географії та картографії факультету геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; e-mail: zhemerov.alexander@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4840-4122>

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ У ПРОФІЛЬНИХ 10-х КЛАСАХ

Вступ. Вивчення географії в умовах сучасності досить важливе для розвитку молоді й нації в цілому. У суспільства виникає все більше необхідності для вивчення географічної науки на рівні вищому, ніж рівень стандарту. Зараз у старших класах є можливість вивчати географію поглиблено, на профільному рівні.

Метою даної статті є висвітлення методики викладання географії для учнів профільних 10-х класів.

Основний матеріал. Розглянуто методику викладання географії профільного рівня для учнів 10-го класу. Проаналізовано навчальну програму, основні завдання і характер вивчення географії, виокремлено напрями практичної діяльності під час вивчення географічної науки. Визначено основні напрями реалізація практичної діяльності в різних видах роботи та діяльність учителя в різних умовах заняття. Практична діяльність для 10-х класів профільного рівня має досить велике навантаження у годинах, тому більша частина робіт направлена на самостійність виконання, на демонстрацію вчителю й класу готових результатів і отриманих знань. Було створено перелік вимог до вивчення географії, рівні розумової діяльності, види навчання й різні методи пізнавальної діяльності при практичній роботі з курсу профільної географії у 10 класі й визначено основні форми проведення уроків в ході навчання.

Висновки. Навчальна програма з географії спрямована на розвиток учнів з різних напрямів. Вчителі повинні швидко підлаштовуватися під новітні умови викладання географії і допомагати учням у пізнанні світу. Навчальна програма профільного рівня для 10-го класу містить в собі досить велике навантаження на вчителя географії й учнів, тому направлена на ефективне вивчення курсу та великий обсяг виконаної роботи. Було проаналізовано основні вимоги до вивчення географії, рівні розумової діяльності, види навчання й різні методи пізнавальної діяльності при навчанні географії. У ході аналізу двох практичних робіт було виокремлено: основні знання й навички, які учні закріплюють та розвивають в ході виконання завдання. Кожен учень під час виконання отриманого завдання розвиває дослідницькі навички й уміння йти до очікуваного результату.

Ключові слова: *методика навчання географії, профільний рівень, компетентності навчання, практична діяльність, форми організації навчання.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Довгань Г.Д. Інтерактивні технології на уроках географії: Навч.-метод. посіб. / Г.Д. Довгань. – Харків: Основа, 2005. – 126 с. – (Б-ка журн. «Географія»; Вип.5 (17).
2. Корнеєв В.П. Технології навчання географії / В.П. Корнеєв. – Харків: Основа, 2004. – 112 с.
3. Машкіна В. Дослідження як практична складова шкільної географії / В. Машкіна, Д. Пироженко // Зб. наук. праць. – Харків: Лідер, 2017. – С. 40–45.

Тези доповідей, збірники матеріалів та збірники наукових праць, які видані за тематикою Міжнародних наукових конференцій (до 2011 р. – семінарів), що проводяться щороку на кафедрі фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна – опорній кафедрі (методичному центрі) з дисциплін картографо-топографічного циклу для університетів, які входять до Євразійської асоціації і здійснюють підготовку бакалаврів, спеціалістів та магістрів географії:

1. Досвід удосконалення навчального процесу з топографії та картографії на географічних факультетах університетів: Тези доп. Міжуніверситет. навч.-метод. семінару, Харків, травень 1993 р. – Х.,1993. – 45 с.
2. Сучасний стан та перспективи вивчення географії рідного краю у школах: Тези доп. Міжнарод. наук.-метод. семінару, Харків, 12-16 вересня 1994 р. – Х.,1994. – 141 с.
3. Шкільна топографія та картографія: реалії та перспективи: Тези доп. і повідом. наук.-метод. семінару викладачів ун-тів та засідання секції географічної картографії Навчально-методичної ради з географії Євразійської асоціації університетів, Харків, 12-15 вересня 1995 р. – Х.,1995. – 90 с.
4. Безперервна географічна освіта (дошкільна, шкільна, вузівська, післядипломна): нове у змісті і методиці: Матеріали III Міжнарод. наук.-метод. семінару, Харків, 9-13 вересня 1996 р. – Х.,1996. – 121 с.
5. Посилення практичної підготовки студентів-географів з топографії і картографії та координації і результативності досліджень з географічної картографії на картографічних кафедрах державних університетів: Матеріали 3-го Міжнарод. наук.-метод. семінару викладачів топографії та картографії держ. ун-тів, Харків, 7-11 липня 1997 р. – Х.,1997. – 80 с.
6. Безперервна географічна освіта: інноваційні методи і технології: Матеріали IV Міжнарод. наук.-метод. семінару, Харків, 13-17 вересня 1998 р. – Х.,1998. – 148 с.
7. Науково-методичне забезпечення навчального процесу з топографії і картографії на факультетах університетів та в школах з поглибленим вивченням географії: Матеріали 4-го Міжнарод. наук.-метод. семінару, Харків, 14-17 вересня 1999 р. – Х.,1999. – 140 с.
8. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – К.: Антекс, 2000. – Вип. 1. – 208 с.
9. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Вінниця: Антекс, 2001. – Вип. 2. – 240 с.
10. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії Збірник наукових праць. – Вінниця: Консоль, 2002. – Вип. 3. – 338 с.
11. Модернізація і реформування середньої, вищої і післядипломної географічної та картографічної освіти в країнах СНД: досвід, проблеми, перспективи: Матеріали 12-го Міжнарод. наук.-метод. семінару, Харків, 8-12 вересня 2003 р. – Вінниця: Антекс-У Лтд.,2003. – 376 с.
12. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії Збірник наукових праць. – Вінниця: Антекс-УЛТД, 2004. – Вип. 4. – 300 с.
13. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії Збірник наукових праць. – К: Інститут передових технологій, 2005. – Вип. 5. – 208 с.
14. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – К: Інститут передових технологій, 2006. – Вип. 6. – 240 с.
15. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – К: Інститут передових технологій, 2007. – Вип. 7. – 208 с.
16. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – К: Інститут передових технологій, 2008. – Вип. 8. – 324 с.
17. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – К: Інститут передових технологій, 2009. – Вип. 9. – 264 с.
18. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – К: Інститут передових технологій, 2009. – Вип. 10. – 248 с.
19. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – Вип. 11. – 188 с.
20. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – Вип. 12. – 216 с.
21. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – Вип. 13. – 118 с.
22. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – Вип. 14. – 128 с.
23. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – Вип. 15. – 120 с.
24. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – Вип. 16. – 138 с.
25. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 17. – 74 с.
26. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 18. – 186 с.
27. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. – Вип. 19. – 124 с.

28. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. – Вип. 20. – 166 с.
29. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. – Вип. 21. – 92 с.
30. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. – Вип. 22. – 150 с.
31. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2016. – Вип. 23. – 66 с.
32. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2016. – Вип. 24. – 146 с.
33. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2017. – Вип. 25. – 88 с.
34. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2017. – Вип. 26. – 88 с.
35. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2018. – Вип. 27. – 92 с.
36. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2018. – Вип. 28. – 86 с.
37. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2019. – Вип. 29. – 104 с.
37. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2019. – Вип. 30. – 120 с.
38. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2020. – Вип. 31. – 100 с.
39. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2020. – Вип. 32. – 98 с.
40. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2021. – Вип. 33. – 94 с.

Наукове видання

**Проблеми
безперервної географічної освіти
і картографії**

Збірник наукових праць

Випуск 34

Українською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання *О. С. Чистякова*

Макет обкладинки *О. С. Третьяков*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 7,5. Наклад 50 пр.

Видавець і виготовлювач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
61022, Харків, майдан Свободи, 4,
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В.Н. Каразіна

Тел. 705-24-32